

ВАТАН
СОВЕТИМУ

АЛМАНАХ ПЛАТЦИ

Махачкала
1961

В А Т А Н
С О В Е Т И М У

АЛЬМАНАХ ТАТИ

Дагестанское книжное издательство
Махачкала 1961

Гуньжунди С. ИЗГИЯЕВ

ЯКУБ АБРАМОВ.
60 сале колхозник.

ИНТЕРНАТ

Эз лэгIэй ме гуьнжосуьз
Эришму гоф нигуюм.
Эз бебе ве дедесуьз
Мундегоргьо гоф гуюм.

Бebesуьзе балагьо,
Коми сэхьибсуьз мундет,
Э фикир демундетгьо,
Ватане сэхьиб офдет.

Интернате вокурди,
Келе хэржигьо сохде.
ГIэилгьоре не гьишди
Э кучегьо демунде.

Ишуре геймиш сохде
Эз бeбелуь зиёдете,
Норенуьт эри хунде,
Дануьсмендиш эй сохде.

Хундени, вокурдени
Етимгьоре лап куйлуь.
У дилег Партияи
Угьоре сохде буйлуь.

Эёвлуье Партия
Эй етимгьо кумеги.
Пиргьореш хуьурмет гуьрде,
Хэлгьиш уре хосдени.

Партия чуь гуфдиге
Уреш иму мисохим.
Дануьсмендире доре,
Сад сал фурмуш нисохим.

Дигь Маджалис.

ХЪЭЙРОНГУЪЛ ВЕ ЖЕЙРОНГУЪЛ

Эйшму гуюм ихдилот
Эз Хъэйронгуьл, Жейронгуьл.
Угьоре гьисди мирод:
Расуьт э метлеб эн дуьл.

Раче сери Жейронгуьл,
Надуьшменде духдери.
Офдори э е ченд дуьл,
Хубе духдер шегьери.

Эрк сохдени Жейронгуьл,
Гофе буёгь нис гуьрде.
Жугьоб энэ э ченд дуьл
Туьхьмек гIэтош дешенде.

Кими кукгьо мигуфди:
Жейронгуьл гьисди гьучогь.
Эз е умогь ниофи
Гьич ижире нор э богь.

Эзуни гуьзелгьореш
Соймишию бирени.
У гоф нидо екиреш
Эз бэгIзигьо мигуфди:

— Гуш венит ишму, кукгьо,
Э песой ме мегешдит.
Хосдегор ме офд миёв,
Рэхь ишмуре вогошдит.

Еки минет сохдени,
Эз Жейронгуыл пуьрсире:
— Соймиши туь гу кини?
Даним иму дузире.

Тоб недоре Жейронгуыл
Эхир гуфди э угьо:
— Севгил ме гьисд Хьэйронгуыл,
Э дуьл жиге офдигьо.

Хьэйронгуыл бу эй хунде,
Эз жиге кор у рафди.
Игидигьо бурмунде,
Депутатиш хэлгь вихди.

Эз гьозией Жейронгуыл
Хьэйронгуыл бу бейхэбер.
Муьгьбет юре у э дуьл
Дошди тегьер нугбегьер.

Хьэйронгуыл вогошденге
Жейронгуыл нуьвуьсд когьоз:
«Бегем лол бири буьлбуьл?
Бегем эй ме нисд овоз?»..

Воисдени гуфдире
Расде гофе эришму:
Хьэйронгуыл муьхшуьл бире,
Э эшгь жофо гьэриш бу.

Жейронгуыл до э Динор
Эй Хьэйронгуыл когьозе.
— Сохденуьм ме ихьдибор,
Дануьсдиге огол зе.

Динориш бу раче сер,
Эз Жейронгуыл нидомунд.
Тимор сохде гьер тегьер,
Хуьшдере рач мибурмунд.

Когьозе берде расунд,
Не векенд гьич эй хунде.
Чум Хьэйронгуыл сэхд домунд.
Диноре у диренге.

Бирден эз лэгIэй энуну
Журо бисдо дуь келме:
— Эй чумгьой туь ме гьурбу,
Эй чигьрет туь и жун ме!..

Дигь Маджалис.

Гирошдени хэйли вэхд,
Е сес нисд эз севгили.
Жейронгуулиш гьечи сэхд
Эз дес ю гьэгьер вечири.

Динор вэхд-вэхд мивохурд
Э соймиши Жейронгуыл.
МэгIнилегьош у михунд
Эй энуну, тегьер буьлбуьл.

Жейронгуыл шек сохд гуйге,
Э дуьл ю зеде раси.
Инжо е кор небуге
Севгил э дерд мираси.

Жейронгуыл бу хундегор,
Э гьэд эн хэлгь хуььрметлуь.
Е руз поисд у эз кор,
Э хуне нуьшд гьэгьерелуь.

— Чуь кориге Динориш
Гьони эз ме дур бири.
Э у несохдем гьичиш,
Гуйге бири у гьэгьери.

Гене когьоз у дешенд,
Энжэгь э почта фуьрсо.
Э фикир ю гоф мигешд:
«Дие нидуьм э кесгьо».

Когьоз раси э дес ю,
Хьэйронгуыл векенде хунд.
Э лерз офдо десгьою,
Э хуьшде омбор домунд.

У рафд эри вохурде,
Руй эн ёре эй дире.
«Номус мере не хурде,
Ебо гешдуьм дузире».

Э еки вохурденге
Гьони и дуь игидгьо,
Дердгьо гьемме вир бире,
Очмиш биренуьт сургьо.

Гьемме коре и дуь гуьл
Лап хуб гьони вараси.
Хьэйронгуыл ве Жейронгуыл
Э мирод еки раси.

ОЗГОРЕГЪОЙ КУЪГЪНЕГЪО

Гьемме руз пушой себэхь,
Либо зен Нисим-Тирэхь,
Гуьрд мисохд гьулум-гьунши,
Мисохд нифри — гьэргьуьши.

— Ки шуввер-хэлеф муьрде,
ГПов гьэлифоире шенде,
Гье э инжо, э зир пой?
Эри энэ сохом вой!..

Мидешенд шивен и зен,
Э тегьер гьовол шуввен.
Гушгьо мибисдорут бенг,
Гуё шендет туп-туьфенг.

Песде вегуьрде жару,
Мисохд гье чуме-чару.
Э чум ю вохурд хое,
Шенде, сохде нефое.

— Гене и чуй тилисим,
Э пушой хуней Нисим?..
Угьо гердо эз чум кур,
Зинде дараво э гур!..

Гье гьечи гьер руз бе руз,
Те вэхд сес гьуйгуйь хуруз.
Биренге бегьем товуш,
Либо мибисдо хомуш.

Эз гьер куьнж еки-еки,
Зенгьо э шори-ники,
БэгIзи э овил, э ёс,
Э хуней гьунши, мирос.

— Руз эхэйр, холей Либо!
Гу виним гьери ебо.
Вэхд тозе нугбегьери,
Эз гIэруьс чуй хэбери?

Небире гьич шерменде,
Либо сохд лове-хэнде.
Гуё хьэлоле ковтер,
Е надуьшменде духдер.

— Э гьуьбет ишмуш эхэйр!
Хьолсуьзуьм, бирем туьгьэйр.
Нисди мере ковуне,
Диройт гьери э хуне.

ГIэруьс гирошди эз вэхд.
Ки дори ужире бэхд?!..
Эдем зере дурине
Эри куклей нарине.

Кукле бисдо, э гьужогь,
Мирайм э кейфгьо э богь.
Духдер бисдо,е шинлогь
Эз духдер эн гьурумсогь.

— Шоре занигьо зено!
Десе э хьини дено!
Венит э хуьшде зэхьмет,
Хьуьрмет сохит э жэгIмет.

Либо, руй ю до гуне,
Гуфди:

— Хьозури дуне,
У руз биригьо хьэмило
Душундем:
Энгилово,
Хьэливо,
Миробо...
Эз хэлгь нибошим сово.

Восдорем ченд жире дон,
Шогьбалуд, фундугь, бодон...
Гьемчин хуьшге бор-емиш:
Хилмов, гьэйси ве кишмиш.

Коньяк, эрэгги, шороб,
Пивош миёрим ченд гъоб.
Восдорем бесдуй гӀэсел.
Ишмуш недирейт э хов.

Е сер э нугмегь-васал,
Восдорем бесдуй гӀэсел.
Е бесду руьгъэн гъуьжуьр,
Ширинигъош жуьр-бежуьр.

— Гуш вени гене Либо,
Э и поке кетубо.
Туь духдер раби Ошир,
Хурдей лап хъэлоле шир.

Гуьрдебири туь нидир,
Восдо бэхшгъош небу дир.
Миросгъо небу гъэгъри,
Несохут де гилеи.

— Гъэдой туь э жун холе,
Бэхш?.. Хьозури ченд шеле:
Эрилей гӀэмей Тирсо,
Хьибо, Зибо не Ахсо.

Эри зенгӀэмлей Риспо,
Хумор, Томор не Зулпо.
Эри зенхолуй Динор,
Рут, Лиё не Гинонор.

Сердеги бодонгуьли,
Журуб ранг гъуьзуьргуьли.
Эзу келе магазин,
Тозе гъолушгъой ризин.

Оммо эри гӀэруьс-духдер,
Булшилегъой гуьлмохбер.
Дуьгуьргъой гъээ-эврьюшьюм.
Сер чум хэлеф меш руьшьюм.

— Хуб-гъо, ой гъэгъэй Либо,
Гъич нибу туьре тубо?
Эри холей Мироти,
Восдо гьерчуьш ильети.

— Гъэдой ме! Эй Мироти?
Мосдонум эхироти.
Гъелем гуьруьгу лэгӀэ,
У вамасире бэгӀэ...

МэгӀлуьмей эни Кипур»,
У дарово э гур!
Мугум, жонум-Мироти,
Эри зихъэлопоти,

Биёр е хуруз-вече,
Э сер ю расо кемче.
Воисд черх дуьм недово,
Э сер шуьгъэм хъэмило.

Э ёр овурде худо,
Е куклей нарине до.
Миротиш овурд вира,
Бугъоз ю гердо бурра!

Ебо фикир дит, эхтер.
ГӀэруьс ме зендуь духдер?
Гъечи чум невегири,
И зен кечеле-пири...

Эй... Эй гъэбилей Берче,
Восдорем е туп парче,
Бисд лете, гуьллуь поже,
ТэгӀрифи гъеммей куче...

Шинре омо сес ноле,
Кура бисдо мэхъэле,
Келе э чуькле гъэриш,
Э хуне офдо шивиш.

Е гӀэруьс бегъем мерез,
Э хори бири дураз.
Шуьгъэм буьлуьнд, чуьн
болуш,
Чумгъойю э гъенг говдуш.

Ранг ю зердов, десгъо лов,
Чумгъо зерет сиегов.
Шинре омо гъебирден
Сесгъой гирьё, зар-шивен.

Кумегсуьз и биёмон
Хъэрой сохд:
— Муьрдьюм, омон!..
Чумгъой Либо гуьрд думон,
Куфд сере э гъенг хэрмон.

— ГӀэруьс эдей хурде дерд,
Э хунеш недери мерд.
Егъин и гъисди бивэхд.
Рафди мозол, рафди бэхд.

— Вокунум зури дарби,
Бурам э хуней раби.
Соху е туьлки-чоре,
Эри эни бичоре.

Вогошд лап зури Либо,
Диромо раби Обо.

Дениши хуб э гIэруьс,
Гуфди:
— Гъэсд сохди
гIэлбуьс.

Вокурд туро, вешенд велг.
— Ини руьхь сиегье керг.
Гъэлифо ,гIэлбуьс, садан
Гъэсд сохди э и беден.

Биёрит гьери тешде,
Руьхьгьо юре нис гьишде.
Дит бонкей гIов, ёде жом,
Сургум мибу руьхь томом.

Раби хунд келе шемэгI,
Говиш зе е келе мэгI.
— Гъурбун гIэруьс туь говле,
Гуш вени э ме, холе.

Раби гуйге сохд эрэгъ,
Гуфди:
— Мигуьруьм сендэгъ.
ГIэруьсе доно э тешд,
Э эйлонме раби гешд.

Нефес гуьрде е жовон,
Гъуьл зе гьеммере э ён.
Духдир диromo поисд,
Раби гуйге лап беисд.

Вокурд чумгьоре нечогъ,
Э жовон дениши гъогъ.
Рихунд похли-похли гIэрс,
Духдир гуфрди:
— Гъич метерс!..

— Азар туь гьисд водянка,
Чуь gereки тешде, бонка?..
Шуьгъэм туь вечири гIов,
Мисохим хос, нибу лов.

Туроре э зир гьултугъ,
Сере э тегьер гьудугъ,
Раби вирихд зу дилбош,
Нечогъэш бердуьт евош.

Либо рафде эз хуьшде,
Офдо, дарафд э тешде.
МэгI зе э тегьер кечи,
Войш!.. Рафд э пучи-гъичи.

Фегъм сохд, вэхуьшд, поисд
тик.
Жом тигъи, жиге торик.
ГIэруьсеш берди духдир,
Сохд фикир, нисд гьелем дир.

Медицинай совети,
Э гъэйгъуй инсонъети.
Гилм жофокеш-жунсогъи.
Раби, фолчи негъогъи.

Фикире дит э хунде,
Нейит дие фурмунде.
Нисд гердо куьгъне гIэдот,
Иму расим э мирод.

МЕ ОДОМИ ХОРИНУЪМ

Гъужогъ зере хок хорире ворвори,
Тегьер гIосигер, э гьер ло вор доре.
Гуйге э гъово
 У гъони сервори,
Бурмундени уъткеми хуьшдере.

Эз сер эн шаргъо кефгъоре векенде,
У э дерьёгъ дешендени сэхд шивиш.
Оморей э Каспи,
 зуьгIбе вокурде,
Э тен ю булутгъо, тегьер епинжиш.

Чуькле дор хорире сэхд гъэл гуьрдени,
Чуьтам гIэил гъэл гуьрдеге дедере.
Оммо кулокгъо фит зере, гешдени,
Э лерз венгесде хори-гъоворе.

Деш сэхдте зе зузе,
 омбор хосденуьм.
Тек ме мирам пушо гуьрде синере.
Ме дор нисдуьм,
 ме одоми хоринуьм,
Э гъэршуй эн зуьгIбеш гьер вэхд мирам
Ме.

ГЪЕРБОЙ МИБОШУМ БОВОРИНЛУЪ МЕ.

...Ме кеширенуьм софе нефес,
Э темизе эвр шоре девр иму
Дие гъуш не дери бесде э гъэфес
МэгIни азадире хундени у.
Омогеш э сер ме гьер жире коргъо,
Бисдорутгеш сипи муйгъой сер ме,
Э и гIээизе хори бебегъо
Гьербой мибошум боворинлуь ме,
Гьербой мибошум боворинлуь ме,
Э гил расде кук эри деде.
Гьербой мибошум беворинлуь ме,

ХЪЭНУЪХ АНИСИМОВ.

ВАТАН

Улкегьоре омбор гешдем
Э салгьой эн довго, Ватан.
Эз туь хубте ме не офдем,
Буьзуьрге, г'эзизе, Ватан.

Э мейдузи ве э догъьо
Варисдет раче богъьо,
Э гьер жиге шахт, буругъьо...
Гъувот туьни угъо, Ватан.

Сохденуьм ме омбор шори,
Хэлгъьо бесдет сэхд бирори,
Ударникгъо зиёд бири,
Жобордуьт ферзендгъой Ватан.

Хэлгъьоймуре гьисди войге:
Диеш хубте эй зигъисде,
Шолумире эри дошде, —
Г'элемгир ю туьни, Ватан.

МИШИ БАХШИЕВ

ХУШЕГЬОЙ ОНГУР

РОМАН

С Е И М У Ъ Н Б Э Х Ш

ВАСАЛ

Үмөгьой хэбер эз ки дуьм ишмуре, гене гье эз ГІэзиз Рэхьмон. Эз ушев ГІэзиз не ГІэсоил эз еки жура бисдорутгьо дуз се сал гирошдебу Э гъэриш эн и се сал э гІуьлом келе коргьо биребу. Лепуьргьой Октябрьская революция эз Урусиегъ э Догъисту оmore, фэхьлегьо не ранжбергьо э Дербенд норебуьруьт власть Совети, пезде гене ГІоширгьо довгІо вэхуьзунде э кумеки гъушунгьой де падшогьгьойгеревоз вегуьрдебуьруьт кими шегьергьо не дигьоймуре э дес хуьшде. Гъэдимие кучегьой Дербенде тапталамиш сохдебуьруьт салдатгьой Англия нен Турция, э Дербенд биребуьруьт гъушунгьой хунхуре генерал Деникин. Оммо еки энугьош динжи дире не дануьсдебуьруьт э гъэдимие шегьер Дербенд Фэхьлегьо не косибе ранжбергьо э партизани гуьрд бире, э песой большевикгьо рафде, дербедогъин сохденбуьруьт дуьшмегьоре. Рафдебу э партизани ГІэзизиш. Хэйли вэхд у мундебу э догъгьо э партизангьоревоз. Энжэгъ э март гьозори нуьгьсади бисдуьмуьн сал, эз лой Хьэштерху Красная Армия кумек оморенге эри партизангьо, гъушунгьой Деникине нен ГІоширгьой миллетире дербедогъин сохде, темиз сохденге Догъистуре, э Дербенд гьемишелуьг бине гуьрденге власть Совети, ГІэзиз э партизангьоревоз эеки вогошде оmoreбу э шегьер хуьшде.

...Хубе герме себэхъ васал бу. Гьово лос бу. Э зверсер фирсгьуне дерьегъ булутгьо кура биребуьруьт. Пезде эз гъэргъи дерьегъ ведироморе, булутгьоре сула сохде э гьово веромо чуьшмей васали. Оmore-оmore у келе бисдо, варафд зверо ве ригазгьой эн у офдорут э сергузгире хуно тов-тов доренбугьо дерьегъ гьечу, мугуиге шэхдегьой воуш эденбуьруьт рихде эз гьово э сер ГІов дерьегъ.

Э и туьтем эз келлей догъ, эз ён гъэлей Дербенд эденбуьруьт э лой шегьер фураморе е дезде партизангьо. Э гІэрей эн угьо дебу ГІэзизиш. У шори-шори денишире э шегьер хуьшде, темиз биригьо эз дес дуьшменгьой хэлгъ, гъэл дешенде э герден Одигюзел хьовир хуьшде, мугу:

— Ох, чуь раче рузи, эз лой дерьегъиш е раче буй эдей оmore.

— Эри, э и зуригьо пушой э дерьегъ тур дешендеи, — гуфди Одигюзел, — миё бурайм эй кор сохде э ветэгъэ?

И гофгьоре э гуфдиреки Одигюзел пучунд дуразе сие бигъгьой хуьшдере.

— Эри, бирор, э туьревоз э чужош миём, хьовирме Ахмедов! — жугьоб до ГІэзиз, денишире э шор биребугьо хэндее ловгьой хьовир хуьшде, э гиргинее шагьбалуде чумгьой эн у.

— Хуб, гьечу буге дениш э ме, — гуфди Одигюзел ве дес ГІэзизе гуьрде рафд э лой хуней хуьшде.

ГӀэзизиш согъ боши гуфдире эз хьэрмэхьгьо, тэгӀди сохд эри рафде э хуне, синесов бире э Божи зен хуьшдеревоз, э Рахьмон кук хуьшдеревоз, э Гуьлбике духдер хуьшдеревоз, э пире дедей хуьшдеревоз. ГӀэзиз пой вечи фуromo э Кофори, рафд э лой хуней гьомхунен хуьшде. Оммо э Кофори омо расики, чумгьой ГӀэзиз лилов рафд дуьлию сигъмьиш бисдо: амбаре хунегьо инжо вачаруьсдебу, э жигей эн у ю деbugьо хунелей гуьли хэребеигьо бу. «Бебейме вой!» — гуфди ГӀэзиз, у гьечу дануьсд кифлетию пуч бири. Серсуре хуно э иловлей Кофори гешд ГӀэзиз, е шинохе семе вуьнуь, пуьрсуь чуь бириге кифлетюре. Э и туьтем у дирени е кемер гьузе гьэриезен, чейтен э герде дери, чубугъ э дес дери эдей гьэриш куегьоре вохорунде чем-чи гешде. Уре шинохд ГӀэзиз. У Сипрой НэгӀэми, дедей се етим э довгӀо рафде невогошдетгьо бу.

— Э холей Сипро, — гуфди ГӀэзиз, — дедейгьоймуре чуь бириге ние дануьсде туь?

— Дедей туь э зир сиехокгьо дери, — балайме! Вой эри дедейтуь вой!

— Эле! — эз ГӀэзиз божахь ведиромо.

Песде келе зен десе э душ ГӀэзиз веноре, мугу:

— Зенгьо, гӀэилгьойтуь согъуьт, хэлефме, э лой муьлк Хочи хунегуьрдет.

Дие ГӀэзиз поисде недануьсд. Эз вешевой мешок хуьшде чор тике шекер не е ние нун э дес келе зен шишире, видовусд э лой шегьер. Ботинкегьой ГӀэзиз пара буьруьт, кутахьэ палтую э гьэишевоз э кемер бэсде оморебу, вешевой мешок эз душию дуллу бу. Э гьичиш не дснишире, у гирошд гьопуй Кофорире, тенге мэхьэлегьой жугьуруре, фурамо эз лой нумаз «хьивро», песде чэрх хурд эз ён эрэгьи кеширенигьо завод Менешир огьо, рафд э лой Муьлк Хочи. Пуьрсире — пуьрсире ГӀэзиз дануьсд, ки дедешу муьрде бэгьдо эз и е чор-пенж мегь пушо. Божи гӀэилгьоре вегуьрди, куч бири, омори э лой муьлк Хочи э киро нъуьшди гуфдире э хуней Шомоил гьэрчогьи.

Нум Шомоил гьэрчогьире шиновусде сэгӀэт, ГӀэзиз дануьсд у киниге. У бу кук холей хэзеин ГӀэзиз, эн Менешир Исогъ. Э сиздегьимуьн сал, пушой довгӀой Германия сер гуьрде фуроморебу Шомоил эз дигь. Э Дербенд оморе, у восдоребу эй хуьшде е хунеш, е се-чор гьопои богьиш. Уре э дигьгьо амбаре гьуногьгьоюш бу. Гьемме сал зимигьо дурунде оморе бэгьдо, Шомоил миварафд э дигь, э ужуге гьимет гендуьм мосдо, миовурд гьомбор хуьшдере пур мисохд, песде муфурухд э бугьое гьимет. Ингьэдей пулдусд бу и Шомоил, эз гьеме кор гьэзенж сохде воисдембурю. И овозей Шомоиле ГӀэзиз гьеле тейте падшогъ эз тэхд офдоре шиновусдебу. «Эле, бебейме вой, — гуфди э дуьл хуьшде ГӀэзиз, — э хуней эн и гьирсичен чуьтам омори гьисмет бири бу Божи?»

Оммо хуне Божи гуьрдеbugьо, е кеггелуьре хуно бу. Ингьэдей хунеторик бу, Божийгьо амбордекиш э герме рузгьо ведироморенбуьруьт э куче нуьшде. Оммо э и руз васал неки Божийгьо, гьеме келе — чуькле, гӀэруьс-духдер шоре хэбер большевикгьо омореире шинире, э руз мигӀид э куче ведироморенигьоре хуно, э томоше ведироморебуьруьт. ГӀэзиз омогьо туьтем Божи гьул Рэхьмон нен Гуьлбике гӀэилгьой хуьшдере гуьрде, нуьшдебу э сер тукунеи, э куче. Инжо жерге-жерге зенгьойгеш нуьшдебуьруьт. У зенгьо ГӀэзизе не шинохдут, оммо Божи эз дур шинохд.

— Уни, бебе омо, — шори сохде гуфди у э гӀэилгьо, — видовит!

Юш видовусд э пушорэхьи шуьвер хуьшде.

Э куче кура биребуьруьтгьо гӀэруьс-духдер сере тик гуьрдс, винуьруьт чуьтам пой вечире куьнд бирениге е лэгьэре гьуьндуьре мерд, э пушой килэхь хуьшде е гьирмизине ленте веноре, эз душ хуьшде мешоке гировунде. ГӀэзиз куьнд омоки, Божи хуб сечмиш сохд, чуьтам доруне дарафдетге гиргине шагьбалудехуно чумгьой шуьверю чуьтам буруне.

ведироморетге остгъугъой э зир кулок ранг вегуърдетгъо лэгъэре гъуту-негъою, чуйтам еки-еки веди биретге раггъой назук бире эз гердевуней ши буруне ведироморигъо бугъоziю. ГӀэзиз чумгъоре вокруде, гъечи дениши э зен не гӀэилгъо, Божи хуб не вараси шуверию шори сохдеге небуге могъбулиге.

— Божи, Рэхмон, Гуьлбике! — гуфдире, ГӀэзиз суьфде гъэл гуьрде моч сохд эз зердов зеребугъо, ранг рафдебугъо лэгъэре гъутиней Божи, песде э гъужогъ вегуърде-моч сохд Рэхмон не Гуьлбикере. Э томоше кура биребуьруьтгъо гъуншигъо хош омори сохде ГӀэзизе, гузет сохдуьт чуйтам чумгъой ГӀэзиз тар бисдорутге, чуйтам у мижегъой чумгъсй хуьш дере берде овурдениге гӀэрсгъо веди небу гуфдире.

— Кеш э хуне, туь вомундей эз рэхь, — гуфди Божи, мешок ГӀезизе вегуърде эз десию.

— Кеш, кеш, эдем дироморе, — жугъоб до ГӀэзиз, э нуборевоз моч сохде гогъ Рэхмоне, гогъ Гуьлбикере.

Хуне, Божи гуьрдебугъо э гъирогъ хъэьт бу: бунию сар, дерию тенг, хорию гуьли. Э хори хуне Божи дешендебу гъе у ризе-ризе куьгъне сипре порхоллере, э тэхчине вонорегу хъэлов-болуше, э е куьнж хуне норегу эз чор пой е пой хуьрд бире гъуьч сохде оморе столлере. Э хуне дироморе, гӀэилгъоре э хори норе, ГӀэзиз ох кеши, э сер чуккле нимдерле нуьшд, сере гъуз гуьрд. Божи э пушою оморе нуьшде, э могъбуле чумгъою де-нишире, мугу:

— Туь гъич дедешмуреш ние пуьрсире!

ГӀэзиз жугъоб доре не дануьсд, у гъе бирден гъирке зере, гирисд. Э ГӀэзиз гуьре гӀэилгъош гирисдуьт. Божи варасики ГӀэзиз шиновусди дедешу муьрдеире. Песде екем гирисде, хомуш бире бэгъдо, ГӀэзиз мугу, себэхь мурайм э сер гъоврегъо, туь мибирмуни э ме э же гъовре сохде омориге дедей. Рэхмон виники бебешу дие ние гирисде, лэгӀэре вокурде, мугу:

— Э бе, дие нирай эз хуне? Мара, жон бебе, имуре дие тэхьно мегъил...

— Бошгу, жон бебе, дие ишму тэхьно нимунит, дие имогъой шоригъо никигъо мубу э гӀуьлом,

ГӀэилгъо бегъемиш ние варасиренбуьруьтге гъеме гофгъоюре, ГӀэзиз гъечи дануьсденбу ю здее э келе одомигъоревоз гоф сохде.

— Дие имугъой иму гъисне нимуним, — эдебу гуфдире ГӀэзиз, — боггъой муьлкедоргъо, ветэггъэгъой гӀоширгъо имогъой э дес власть иму мидобу, кор мисохим, нун мухурим.

И гофгъо э лэгӀэй ГӀэзиз дери, Божи мугу э дуьл хуьшде: «Эле, ме эйчуь нуьшдем поисде, вэхуьшде е пейле чоиш невонорем». У вехуьшд, вадарафа дировунд эз хъэет, хуьрде бешлегъо, эз више овурдебугъоре, сер гуьрд эри э кинле гӀэтош веноре.

— Е пейле чой герм сохум эритуь, — гуфди Божи эз ГӀэзиз, — шохьонгум тарай ерэхьэ мисохум, ди рафдейм эз песой богъ Кичиргин чирейм овурде. И песини рузгъо гъе э тара не чоевоз эдейме э рэхь рафде...

ГӀэзиз гене ох кеши, мешок партизани хуьшдере вокурде, э кун мешок демундебугъо гъингъэллегъой шекереш ведешенд, тикегъой нунеш.

— Худо гъишдге гъеме коргъо хуб мубу, — гуфди у, — имогъой хуь-куьмет эн имуни. Э и зуригъо э ветэггъэгъо эй жэгӀ гуьрде мурам, е кем кор мисохум, пул не жэгӀ миёрум, песде худо келеи, е кориге гъисмет мубу.

— Эле, имуре мишени мурай? — пуьрси Рэхмон.

ГӀэзиз дениши э ю ухшеш зеренбугъо кук хуьшде, э пелуь-пелуье назуке шеилею, э дуьлсухундеиревоз гуфди э дуьл хуьшде: «Эз дедей би-

рей, имогьой эдей пенж сала бире, хэлефме, оммо е хубе чн э шувгъэм туь не дарафди» Песде с тике шекер доре гьеркишуре мугу:

— Имогьой э гьержонш рафдуьм, терс нисди. Эришму хубе чигьо эри оворде эдем рафде.

— Меш миём, — гуфди Рэхьмон.

— Келе бисдорики, хэлефме, туьш миёй. Эйтуьш гьеле коргьо амбар мунди...

И гофгьо э лэгIэй ГIээиз дери, дер хуне вокурде омо, э хуне диromo-руьт чорекей шороб не десдегьой савзи.э дес дери Мердэхэй не Юсуф, ловгьошу э хэнде вери.

— Туь хош оморей, ГIээиз, гьемише оморемунтуь бу! — гуфдире Мердэхэй, гьэл дешенд э герден ГIээиз.

ГIээиз шори сохд, согъбоши гуфди эз гьуногъгьо, теклиф сохд э ишу нуьшуьт гуфдире. Э хуней ГIээиз стулгьо не добу, Мердэхэй эз гьэбуьргъэй хуьшде гуьрде, евошлей уьгъ зере, нуьшд э хори э сер нимдер. Имогьой хуб денишире э сифет Мердэхэй, ГIээиз сечмиш сохд, чутьам у эз хьол офдориге. Чумгьой Мердэхей доруне дарафдебуьруьт, кемерию бурне ведиромореву. Зир чумгьою гьуьже-гьуьж биреву, раггьой десгьою дуьруьжд биревуьруьт. «Сенггьош оmore-оморе сов биренуьт», — гуфди э дуьл хуьшде ГIээиз, э ёр оворде гиросде рузгьой Мердэхэе, озгьуне мэхьэлгьоюре, эз гIов-гIэтош не терсире бигьбуренгьоре эхори зеренбугьо, городскойгьоре э хэнжелевоз венжиревугьо, гIоширгьоре лерзунденбугьо вэхдгьоюре. «Пир бири хьовир иму Мердэхэй», — гуфди гене э дуьл хуьшде ГIээиз ве песде э лой дер хуне денишире хьэрой сохд:

— Божи!

— Божи у сэгIэт диromоре, сер зе э гьуногъгьо, мугу:

— Гьони эдем чой дировунде эйшму.

— Чой песде мухурим, — гуфди ГIээиз, — туь ебо перзине деше э пушойму, пейлегьо биёр, ние дире, шороб овордет гьуногъгьо,

Э пушо сифре денешенде оmore бэгъдо, гьул гIэйилгьоре гуьрде Божи ведеберд э хьэёт. ГIээизигьо э хуне нуьшде, Божи э демой дер, хьэёт, э зир келе — гьэребечдор пурдалигьо дешенде, э сер пурдалигьо, э перзине тарагьоре лов сохде, сер гуьрд эри темиз сохде. Еки-еки тарагьоре ве-гуьрде, гьундюре мубури, сергьоюре темиз сохде мидекуьрд э гьэрбол. Хубе келе гьундгьоре кимигьоре э лэгIэ мидено мухурд, кимигьойге Рэхьмон не Гуьлбикере мидо.

— Хурит, холуйтуь муно, гIэселе хунои.

— Гьечи Божи э тара темиз сохде нуьшде, ГIээизигьо э шороб хурде, е хэйли вэхд гиросд. Дер хуне вокурдебу. Божи эденбу шиновусде чутьам Юсуф кефлуь бире э Мердэхэй гуфдиренбуге мэгIни хуну.

— Нидануьм, дие сес не мунди мере, — мугу Мердэхэй.

— Сес не мундигеш хун, имбуруз мигIиди эн иму. хун...

Песде ю э ёр оворде мэгIнигьой Мердэхэе, сер гуьрд эри хунде.

Гьэземет герм бири.

Дегешдени нисд.

Боругьо гьуьндуьри

Чутьам вуьруьхуьм?..

Э и туьтем гьопуй хьэёт вокурде оmore, э хьэёт диromo е саре мерд, фирегье гьутинегьо, зерде дуразе руьшгьо, килэхь гьэleme э серю вери, чекмегьой шигирин э пою. И бу сэхьибхуней Божийгьо Шомоил гьэрчогьи. Эз посой Шомоил симичка хурде-хурде эденбу диromоре е хьофхьэшд сала гIэйил, кук, Шомоил бебешуре хуно келе сер, фирегье душгьо, кутэхьэ пойгьо. У бу офдуме кук Шомоил, нум бебешу, комиреки эз ши-

рини Шомоилигъо гъемески э хуне огол зеренбуьруьт Бебе. Сес мэгИни эз хуней Божийгъо ведироморенбугъоре шинире, Шомоил домбуле чумгъой хуьшдере чарунде, эз Божи мугу:

— Хэйр гердо?

— Хэйри, лелей Шомоил, ГЭзиз омори, гъуногъгъо дери э ки ю. Кеш э хуне.

— Гуьзуьв ойдун.

— Согъ боши, лелей Шомоил, худо доро гЭзилгъой туьре, шор келе сохде е куклейтуьре, э хьупо декинош юре.

Сес Божигъоре шиновусде, э хьэет ведиромо ГЭзиз. Шомоил хуб дениши э сер-пой гьомхуней хуьшде, десюре гуьрде, хош омори сохд. ГЭзиз согъ бошиюре вогордунде, мугу:

— Кеш дарайм э хуне.

Шомоил эз дер дениши, вини ки дериге э хуней ГЭзиз, мугу:

— Согъ боши, мере рафдение жигеймени.

Песде э дуьл хуьшде мугу: «Илле хуби эриме, имогъой э Мердэхэй сибири не лутие Юсуф жомолевоз мунди мере эри пейле — пейле зере». ГЭзиз вогошд дарафд э хуне, Шомоил гьул Бебере гуьрде, мугу:

— Бура, гьери дешему эжеиге огол зе биёр!

Бебе э лой Рэхьмон дениши, чум зе юре, симичка э лэгИэ вешенде-вешенде, видовусд э куче.

КУЬГЪНЕ ДУСДГЪО

Себэхьмунде Божи гъемишеинере хуно зу хэбер бидо. У миёсде тейте гЭзилгъо вэхуьшде, бурав эй глов оворде э билогъ «Ших-селэхь», песде биев чой венуь». Оммо ГЭзиз гъеле сэхд хисиребу, эз рэхь вомунде, хэсде бире одоми бу. Э ёр Божи омоки ГЭзиз биё э нумаз бурав гуфдире эри гъэдиш зере эй дедешу, хэбер сохд шуьвер хуьшдере.

— Вэхиз, ебо э нумаз бура, гъэдиш зе эри дедешму, — гуфди Божи.

ГЭзиз сере тик гуьрд, ховелуье чумгъоре покурде, дениши чутьам эз чуккле пенжереле ригазгъой себеэхьи дироморенуьтге э хуне, дуразе ригазгъой чуьшме э хьэловгъо, э сер гЭзилгъо расире, тимор сохдениге муйгъой сер Рэхьмон нен Гуьлбикере. «Э нумаз, эри гъэдиш зере. — гуфди э дуьл хуьшде ГЭзиз, э биразириревоз, — гене э нумаз... Раби кини бу имогъой?»... ГЭзизе гьич дуьлиш небу эри рафде э нумаз, оммо фикир сохд, ки хэгьер-бирор гъуншимэхьэле гЭйб мисоху юре эри гъэдиш не зерей эри дедешу. «Чуь сохум, не рафде гЭмел ниёв, — гуфди э дуьл хуьшде ГЭзиз, — чуьш бисдоге гЭдоти»...

Куьгъне тефилимгъо, сисидгъо эз бебешу мундигъоре не е пара-парае туроре э дес вегуьрде, ГЭзиз ведиромо э хьэет. «Погъ, чуь хубе эвири», — гуфди у е рач нефес вокошире, сере тик гуьрде денишире э чуьшме, э сер дерьёгъ вероморенбугъо. Гьисдиш эз у чуькле хунелей гуьли ГЭзиз э хьэет, гъэребечдоргъо не тутдоргъо веригъо ведироморе бэгъдо, одоми гьечи мидануьсд эз туьхьмек э ойдунлугъи ведиромори — ижире деруьсгъол бу хуней эн у, ижире фирегуь бу хьэет эн Шомоил.

— Себэхь туь э хэйр, туь гьечи зу эже?

ГЭзиз песово чарусд, вини эз дорун хьэет, эз лой хуней хуьшде эдее ведироморе Шомоил.

— Э гъуьбеттуь э хэйр, — жугъоб до ГЭзиз, — а нумаз эдем рафде. Эри гъэдиш зере эй фэгъире дедейму.

Шомоил дуй-се гиле сугъруьсд, песде зерде руьшгъой хуьшдере тимор сохде, мугу:

— Баракеллогъ, худо фурмуш нисоху, бура, гъэдиш дедей туьре зе. Меш э у ло эдем оморе, кеш рэхъ сохум туьре.

Шомоил эденбу рафде э лой келе куче, эри винире муьшдеригъой хуьшдере, эри гIорд гъогъоли восдоре юре гоф доробугъоре. Сехьибхуне не гъомхуне — еки саре чогъэ одоми, келе руьшгъо не кутэхъэ занигъо, екиге дуразе лъэгъэре одоми, рэхъ муьлк Хочире гирошде, оморот э пушой чуькле богъчей шегъери, гъисдигъо э рачебарачей почта нен хьомум, э диш эн завод Менешир огъо расиреки диренуьт э пушо рэхъушу эдее оморе е лэгъэре одоми, пинжек алати э тению, шовол галифе не гердеверие чекмегъо э пою вери, шопкей алати э серию вери. Екемигеш куьнд биренки эз еки, ГIээиз шори сохде, хьэрой дешенд:

— Эле, и ГIэсоили ки!

Шомоил мэхьтел мунд, чуьтам ГIээиз не ГIэсоил дес екире гуьрде, гъэл дешенде, екире моч сохдуьтге, «Чуь гIэлемети, — гуфди э дуьл хуьшде Шомоил, — раби ГIэсоил э алати геймиш бири, — песде пенж-куьнже гъирмизине астараре дирэ э пушой шопкею, фикир сохди: — э жун бебейме и бегъем эз дин жугъури вадарафди, эфигъурус бири»...

ГIэилгъо чуьтами, Рэхъмон чуьтами? — Пуьрси ГIэсоил, чум не ве-гуьрде эз сифет хьовир хуьшде.

— Хуб-хосут гъемешуш, — жугъоб до ГIээиз, — биё э хунейму. ГIэилгъойтуь хубуьт?

ГIэсоил, суьфде эз шори ГIээизе дирэи эдэсию деригъо чигъоре сеч-миш не сохдебугъо, песде винире сисидгъо тефилимгъоре, пуьрси:

— Гене э нумаз рафде?

Песде вини чуьтам гъошгъой ГIээиз дуллу бисдорутге, чумгъою гIов-гIови бисдорутге.

— Дедейму муьрди, — жугъоб до ГIээиз, — эй гъэдиш зерэ эдем рафде.

— Жунтуь нен гIэилгъойтуь согъ гердо, — гуфди ГIэсоил. — эн меш бебейму муьрди. Оммо ме ние рафденуьм эй гъэдиш зерэ...

— Энтуь бироргъойтуь мизенуьт, мере кини?...

Гъул ГIээизе гуьрде, ГIэсоил мугу:

— Бегем хубе кукгъо гъе гъэдиш зеренге э ёр оворде бебе дедей хуьшдере! У гъэдиш зерегъо рабигъоре гереки, эри хэйр ишу. Оммо бо-фолуье кук гъемишеш э ёр оворде, хуьурмет гуьрде бебе-дедей хуьшдере, э жиге оворде весиетгъошуре. Хубе ферзендгъо э зиндеи хубе рузгъо бирмунде э бебегъо-дедегъо. Фегъире дедешму е вэгIдош бирази не бири эз туь, хьэлол гердо рафде рэхъию.

— Худо рази эз туьш, жон бирор. Чуь сохум? Гъеле гъисдигъо ГIэдоти дие...

— Дие туь мидани. — гуфди ГIэсоил. — Песде э ме вохур.

— Худо гъишдге, — жугъоб до ГIээиз.

«Иш гъечи, — гуфди э дуьл хуьшде ГIэсоил эз ГIээиз жура бисдоки. — Ведини, ки гъеле дин-догIот сэхд вогосири э хэлгъ. Амбар кор гиро-вунде гереки эри андурмиш сохде э жэгIмет дургунигъой дин-догIоте».

Шохьонгум ГIээиз эз гъеме коргъой хуьшде динж бире бэгъдо-эз-нумаз вогошде, чой хурде, э сер гъоврегъо рафде вогошде бэгъдо, э Бо-жиревоз, э чул рафде тарэ оворде бэгъдо, гIэилгъоре э гъужогъ веноре, нуьшдебу э домой дер гъопу, э сер тукунеигъо. Гъово пушой торик бире бу. Асму тип-темиз, ранг дерьёгъе хуно бу, оммо э дури э зеверсер догъ-гъо мугуиге асму эденбу сухде. МэгIлуьм буки чуьшме эдей пэхъни бире э песой келе догъгъо. ГIээиз художник небу, оммо э е лезетевоз эденбу томоше сохде э зеверсер богъгъо вебугъо сироте. Э и туьтем э пушой ГIээиз омо поисд хьовир партизанию Ахмедов.

— Одигъюзел? — мэхьтел бире гуфди ГIээиз.

— Шохьонгум туь эхэйр бу! — гуфди Ахмедов.

— Э гъуьбет туь эхэйр, хош омори! — жугьоб до ГЭзиз.

Одигюзел э гЭзилгьо дениши. Эз куьф хуьшде дуь тике шекер ведешенд, гьеркишуре еки до.

— Рэхьмон кук туьни? — пуьрси Одигюзел, дес Рэхьмоне гуьрде.

— Эри. Кеш э хуне дарайм, Одигюзел.

— НэгI, ГЭзиз, гьони э хуне дироморе нидануьм, — жугьоб до Одигюзел, — туь дара эз хуне е туморе ведировун, э меревоз бурайм.

— Эйчуь?

— Бебейму е кем гендуьм офди эз е одоми, дануьсденуьм дестуьш гьони дестенги. Гуфдурум э бебейму мере ижире хьовир партизанини гуфдире.

Жугьур Дербенди. «Бошгу дие, — мугу бебейму, — жугьур бугу, гьемеймуре мугу е худо офири, гьемейму э зир эн е асму эдейме зигьисде, ношумо эн гьеме екини, гЭзилгьой энуреш шуьгьэм вери, биёр мугу, е гьоб е кем гендуьм эй хьовиртуьш бер». Рафдуьм хунешмуре эй гешде э Кофори, не офдум. Пуьрсуьруьм эз е ченд одоми, дануьсдуьм омо.

— Согь боши, бирор, вединики е лугьэ э еки хурде нун имуре туь фурмуш не сохдей, ме э туь чуьтам мирасунум и никире?

— Бошгу, дерд расунде нисди, ебо дара туморе ведировун.

ГЭзиз дарафд э хьэёт, зури-зури э Божиревоз э еки ведиромо. Гьуногьэ хош омори сохде, Божи мугу:

— Э хуне диройт дие, е пейле чой хурит дие...

— Э гЭриси кукгьо духдергьошму хуройм, — гуфди Ахмедов.

— ГЭрисигьо, шоригьо гердо э хунейтуьш — лово хосд Божи.

Песде Одигюзел Рэхьмоне дес доре, зарифет сохде, эз Божиш согь боши гуфдире, гьул ГЭзизе гуьрде, рафд э юревоз.

Хуней Одигюзелигьо дур бу. ГЭзиз туморе э кул вери вогошде э хуне омогьо вэхд, хэйли шев рафдебу. Кучегьой шегьер торик бу, гьоворе евош-евош эденбу булут шишире. «Пушой эз дерьёг жэгI ведиромореи, — гуфди э дуьл хуьшде ГЭзиз. — Ченгьэде булут амбар бисдо, унгьэде жэгI зиёд медиров». Песде туморей гендуьме эз е душ э у душиге веноре мугу». «Худо рази гердо эз Одигюзел, кумеки сохд э ме. Имогьой эри нисонуи гЭзилгьо гьогьолиш мубу. Ненге ме гЮрд эз же миофдум эри гьогьол? Косибе Божиш имогьой шор мубу.... Хьовир ижире мубу эй... Ме хотур Одигюзеле эй гьичиш нигьилуьм»... Гье гьечи э хуьш-деревоз гоф сохде-сохде, ГЭзиз омо раси э хуне.

Божи гьеле не хисиребу. Хьэлов гЭзилгьоре дешенде э хори хуне, э ён кинле, ю нуьшдебу э сер тенге ризе-ризе эз куьгьне жуьгьгьо гьуьч сохде оmore нимдер, эденбу шейгьой гЭзилгьоре пелуь сохде.

— Эжей туь, мерд! — гуфди Божи. — Чумгьойме сипи бисдорутки, жендек ме тевелерз мунд рафдки те туь оmore.

— Эй чуь-бегем, духдер гьэбиле?

— Чуьтам эйчуь, туь ние дануьсде чуь вэхдиге?

— Лап хубе вэхди гьони, жон Божи, туь биё шори сохи ижире хубе хьовиргьои гуфдире имуре, чуьн Одигюзелигьо. Дирей чуь жире гендуьм дориге? Бер, мугу бебешу, гЭйб меёвгу мугу туьре, гьоргой бисдо туьре, умэхьэли могордуни, гьич хэгьер — бирориш эри одоми ижире никире мисоху.

— Худо рази эз ишу, — гуфди Божи, — туьш эз дес туь вероморе никире сох эришу.

ГЭзиз душгьоре жумунд, ловгьоре гьуьжунд, мугу э дуьл хуьшде: «Э десме чуь кор дери, ме эз десме вероморе никире сохум?» Песде чорзани зере, э сер нимдер нуьшде, ерэхьэе тара Божи э пушою норобугьоре хурде, ГЭзиз сер тен хуьшдере векенде, дегешденге э хэлов, хэйли

вэхд чумию э хов не варафд. Э пушой чум эн у оморут жуьре бе жуьре суретгьо: себэхьмунде э Шомоил сэхьиб хунеревоз эз хьэйт вадарафде э ГПэсоил вохурдутгьо, э нумаз оmore у чуькле, сара ленге кура раби Хьэиме э сер гьихэл винигьо, эри дедешу гьэдиш зеревугьо, э сер гьовре-гьо рафде, эри дедешу гирисдебугьо, э Божиревоз эз сер богъ тара чире овурдебугьо ве и шохьонгум э пушой чумию Ахмедов омогьо поисдгьо. Песде хуней Одигюзелигьо, туморей гендуьм... «Валлагъ э и Гуьлом хубе одомигьо кем нисди, — гуфди ГПэзиз. — Гене эз зобуне одомигьо хубгьо ченгьэдеш зиеди»... Дие чумию кей э хов варафде, хэбер не бисдо ГПэзизе.

ГЕНДУЬМГЬО

Рузгьо оmore-оmore эденбуьруьт герм бире. Бодондоргьо э хьэйт Шомоил вебуьруьтгьо е рач гуьл кендебуьруьт, хэлгъ эденбу хьозури нисонуире дире. Эденбу хьозури хуьшдере дире кифлет ГПэзизиш.

Божи зен ГПэзиз гьул-базуь хуьшдере вокошире, сере мендил беседе, чуткей хьэки э дес дери, эденбу хьэк зере дивор хунере эз лой хьэйт. Руз пишнеи бу, офдоиш э зверсер хьэйт оmoreбу расире. Э и туьтем дер гьопуй хьэете вокурде, диromo е келе руьш верие мерд, гьэдимие хубе палту, оммо е гьэдер куьгьне бире э тению вери, десдечу э десир дери. Божи ние шинохденбу у Менешир Исогъ биреире, оммо чуьш бисдоге хуьрмет сохде, руз э хэйр бу до юре. Менешир гьич жугьоб не доре, зе гирошд э доруй хьэйт, дуз э лой хуней Шомил кук холей хуьшде. Шомоил рач хуьшдере ён доре Нуьшдебу э гьейву, э сер ризе-ризе нерме нимдер, эз негIбеки чое пуф додоре, чуькле гьингьэллей шекереш э чой тар сохде э лэгIэ деноре, эденбу хурде.

— Эдем дире, Гуьлом э хэпертуь нисди, — гуфди Менешир, гьечи кукхолей хуьшдере дире.

— Ненге эйчуь биё бу? — э мэхсереревоз жугьоб до Шомоил, — эз ме чуь рафде. Э метелегьо гуфдиренуьт: гьерне гидер богъден гидер, богъбонден не гидер?

— Ту эдей зарифет сохде, Шомоил, — Гуфди Менешир, — оммо богъгьойму эз дес мадарав...

— Мере келе богъгьо нисди, — мугу Шомоил, — песде э лой дер хуне чаруьсде, хьэрой вегуьрд: — эй зен, э Сенем, эз стулгьо еки ведировун зри Менешир.

Сенем, е огьиле, саре зен, гиргине гьутинегьо, гиргине сиегье чумгьо, дуразе пожегьо не гьундуьре сине, зури-зури ведировунд эз дору е тозе стул, руз эхэйр бу гуфдире эз Менешир, теклиф сохд нуьшуь.

— Чоиш биёр зри Менешир, — буйругъ до Шомоил.

Менешир е хэйли вэхд, эз лэгIэ гоф не ведировунде, чое пуф додо, шекер гIэнж зе, дуь-се хуьп кеши, песде ох кеши.

— Сере вегуьрде, вирихде гереки эз инжо, — гуфди Менешир. — Богъгьо хунегьо эз десме вегуьрде омоки, ме кире герекуьм инжо?

— Э же мурай, жон Менешир?

— Э Ершолем...

Шомоил шэгъгьэ зере, келе-келе хэндуьсд.

— Унжо рафде, имогьой туь тозеден богъгьо дешенде, хунегьо вокурденини э и пире рузитуь?

— Мэхэнд, — гьэгьри бисдо Менешир, — ме богъ ни дешенуьм, пул муьдуьм, мосдонум. Дедей миро суьрхэ...

Шомоил тик поисд, куьнд оmore эз Менешир, пуьрси:

— Гьеле суьрхгьойтуьре не бердет большевикгьо?

— Оморобуурьтэй эй берде, не офдуут. Екеме бердуут, э руй вобугьоре. Ки оморобуге дануьсдени? Раби ГЭсоил...

Сифет Шомоил нум ГЭсоиле гуьрде сэгЭт, дегиш бисдо, ээриу омо и пушогыо чьтам э парталгьой алати геймиш бире, вохурдебуге у э ГЭзиз гьомхунсю.

— Гьич ки мугуфди раби ГЭсоил большевик мубу гуфдире, — э мэхьтелиревоз гуфди Менешир. — ГИуьлом гьэтмегьэриш бири. Е гилейге, те и довгЮогьо бире Мердэхэй Овшолуме вегуьрде э сер хунейме не овордебу бегем у эй пул берде эри жундуьргьо!

— Э жун бебейме у ГЭсоил дургуне раби бири, — гуфди Шомоил. — Э вогьнеки раби бири, оммо гьурлугь большевикгьоре сохди. Ненге чьтам бисдо эхи, рабие одоми гье ебо эз худой хуьшде дес вегуьруь, шоботе хор соху, хьэсвешолум худо туроре нифри соху. Ме шиновусдем, ки у э ченд жигегьо вехуьшди гоф сохди мугу, ки худо нисди, нумазгьо — турогьо гьеме дургунуи, хьэсвешолум инсонгьоре худо не офири, инсонгьо эз мейму хьэсуьл омори, филон, фешмокон... фэгьире дедейму, монухьоту ковут, мугуфди: «Одоми э рузию е гоф нешиновусдге, е кар мубу, е кур»...

И гофгьо э лэгИэй Шомоил дери, видов-видов, шуш нефес гуьрде э хьэйт диromo Бебе кук Шомоил.

— Э бе, бебе, — гуфди у, — э пушой хунейму гЭребегьо оморет поисде.

Шомоил э пой вэхуьшде, мугу:

— Э хьисоб муьшдери омори эй гендуьм...

— Военнигьой эй, — хьэрой вегуьрд Бебе, — туьфенггьош дери э дес ишу.

Шомоил не Менешир э мэхьтелиревоз э еки денишуурьт.

— Бобо вой, и чуй кор биё бу! — лерзе-лерз гуфди Шомоил.

— Туь гьеле э ме эденбири хэндуйсде, — жугьоб до Менешир. — Не шиновусдей метелере: гуьлме гьуншуве, гелер бошуве?

Эи туьтем ебойге Менешир не Шомоил диренуьт ГЭсоил э пушо, дуь красноармеец э посо, диromорут э хьэйт. Божире э хьэксдохдеки дире, ГЭсоил поисд, руз эхэйр бу до, эгьуьбет эхэйрбу восдо.

— ГЭзилгьо чьтлами, Рэхьмон келе бири? — пуьрси ГЭсоил.

Эдей дугЮо хосде эри гЭзилгьошму, диromo э хуне дие...

— Э шоригьо-никигьо диromым э хунейтуь, — жугьоб до ГЭсоил, — ГЭзиз рафди э ветэгьэ?

— Эри, дишев рафд э Одигюзел гуфдиренигьо, хьовир хуьшдеревоз.

— Гьо, — э ёр оворд ГЭсоил, — э Ахмедов гуфдиренигьоревоз. Хубе куки, партизан бу.

И гофгьой ГЭсоил нен Божире шиновусде, Менешир чумгьоре домбул сохдебу денишире э Шомоил.

— И чуй хьисоби? — евошлей пуьрси Менешир.

Тейте Шомоил жугьоб доре, ГЭсоил диromo э доруй хьэйт, руз эхэйр бу до.

— И, лелей Менешир инжонки!

— Мере леле мегу, — э гьэгьревоз гуфди Менешир, — ме гьеле эз рэхь худо-туро не вадарафдем.

— У ихдиёр туьни,, — гуфди ГЭсоил, — войге туьре се гиле нэгИ, сиздегь гиле э рузию нумаз хун.

Шомоил е ранг рафде, е ранг мунде ние дануьсденбу чуй гуюге.

— Чуй гьурлугьы, раби ГЭсоил, туь гьечи оморей э лойму э салдатгьоревоз?

— Эвелимуьнжи мере раби мегуит, — жугьоб до ГӀэсоил, — ве дуборемумуьнжи угьо солдат нисдуьт, угьо красноармеецгьоют, э продотряд деруьт.

— Чуь гофи егӀэни и? — пуьрси Шомоил, гьошгьоре дулла сохде.

— Гьони мугуюм, — жугьоб до гӀэсоил, — энжэгъ хосденуьм э хубиревоз коре бегьем сохим. Ишму дануьсденит гьони чуь вэхдиге, хьуькуьмет иму, Советская власть гьеле тозелеи, ченд сал довгӀо бири, вачаруьсденгьо бири, тэхуьлгьо кем бири, хэлгьэ эй хурде бегьем нун нисди. Оммо е пара одомигьоре — э гьомборгьо гендуьм амбар дери. Е гьэдер эз гендуьмгьо э гьомбортуь деригьо биё ди...

— Чуь гендуьм, — хьэрой вегуьрд Шомоил, — мере гендуьм нисди!

— Сабуьр сох, — сере жумунде, гуфди ГӀэсоил, — туь инжимиш мебош, ние воисдеге, иму миофим. Туь гьич терсиреш метерс, иму гьэчэгьгьо нисдим. Гьонун гьисдигьоре хуно эз нуминей Советская власть муьнуьвуьсим распискеш, мидим туьре.

Шомоил жинӀемиш бисдо, э ило-улей гьейву гешде, мугу:

— Гьеле эз и зиёттеш гьэчэгьги бирени? Чум руз эдейте дироморе э хуне, талаш сохде...

— Герексуьзе гофгьоре эз лэгӀэ ведировунде герек ние бире, — жугьоб до ГӀэсоил, — гьомборе воку.

— Э мерд, — гуфди Шомоил э ГӀэсоил денишире, — туь эз рэхь худш вадарафдейге, жэгӀмет не вадарафди. Нисону э пушо дери. Хэлгьэ эй гьогьол сохде гӀорд нисди. У гендуьмгьоре эй гьогьол эдем фурухде ме.

— Имуш эй хэлгь эдейм берде, — жугьоб до ГӀэсоил. — хьуькуьмет муьдуь хэлгьэ гӀорд. Воисдегор гьогьол буржунугу, воисдегор нун.

Шомоил диеш гӀоси бисдо.

— НэгӀ, ме нивокунум гьомборе. Вокунит ишмуре ихдиёр гьисдиге, берит.

Менешир виники дие Шомоил эдей шулугъ сохде коргьоре, песою хуб нибу, чум зе юре.

Шомоил гене вешенд хуьшдере, фушенд, дие чорею не бире, хьэрой дешенд э сер зен хуьшде.

— Эжей туь, духдер кук сег, веги биёр очоргьоре дие!

Сенем зури-зури очоргьоре ведировунде, э зир зугьу чуьниге гуфдире, до очоргьоре э Шомоил. Песде эз гьомбор туморегьой гендуьме ведеберде бэгьдо, ГӀэсоил не красноармеецгьо согъ боши гуфдире вадарафде бэгьдо, Шомоил огол зере кук хуьшдере, Бебере мугу:

— Туь шинохди, ки буге у гендуьмгьоймуре бердгьо мерд?

— Эри, раби ГӀэсоил бу, — жугьоб до гӀэил.

— Фурмуш месох, эз имбурузевоз у дуьшмен хунеймуни. И гьэгре иму э у ние дегьилим. Гьоргоиш бисдо, ме муьрдуьмгеш, туь биё гьэгре гьэгр сохи. Дануьсди?

— Эри.

— Ловгьой Менешир шор бисдо, уре хьэз омо эз гофгьой Шомоил.

— Ме эдеме дире, туь эдее эгьуьлменд бире, — гуфди Менешир. Песде э лой хьэёт денишире, евошлей мугу: — ме мэхьтелуьм, туь эгьуьллуь бире-бире, и гиснее муьрге ГӀээзизе чуьтам дегьишдейге э хунейтуь. Бегем туь ние дануьсде ГӀээзиз э ГӀэсоилевоз дусд биреире.

— Не дануьсдем, Менешир, — гуфди Шомоил, — ненге нидегьишдуьм. Гье имбуруз руьхсет муьдуьм бурав хуне офу эй хуьшде.

— Эле, — мугу Сенем, э и пушой мигӀид одомире эз хуне пиш сохде нибуо. ГӀовун нисди беге, э пушой худо гӀовун сохде герек нисди.

Менешир хэндуьсд, Шомоил жугьоб до зене.

— Э духдер гъэлифо, сер туь эз чуюкор вадарафде! Раби ГӀэсоил хуб дануьсде туроре ненге туь? Э гофгъой туро у шеш кепик не доренге, туьре чуй дери. Гье себэхь кифлет эн у дуьмбура эз хунейме бие вадарав!

МЭГІЛУЬМЕЙ НИСОНУ

Шев ниме биребу, ГӀэсоил гьелеш э хуне не оморебу. Ёвдит зениу, гӀэилгьоре хисунде, десе э чуне веноре, нуьшдебу э хори хуне. Э хуне эз сес нефес кеширей гӀэилгъо нен тинг-тинг сэгӀэт дивори бэшгъей де сесиге не дебу. Э дуьл Ёвдит сегьм оморенбу, жендекию эдебу лерзире. Песде у мугу э дуьл хуьшде: «Ме эйчуь терсиренуьм, коми дуьзд оmore э хунейму, чуймууре берденини у?»

Расдекиш э хуней Ёвдитигъо е бегъеме чи не дебу.

Хори тэхдеи эн хуне се бэхшию бирэхъне бу, э дуь биней дивор дуь кравать эн гьовуни норе оморебу, э миглей хуне е ужуге стол, э пенжере с куьгъне гузги, э е шкафле гьоб-гъужогъ дебу «Вой эриме гердо, — гуфди э дуьл хуьшде Ёвдит, — эн бэхдевергъо себэхь мэгӀлуьмей мигӀиди, э кинлегъошу гъэжгъугъой мигӀиди мебу. Сер тен гӀэилгъошу тозе мубу. Эрилейму ГӀэсоил гъэдэгъэ сохди мигӀиде». Э ёр Ёвдит омо, чуйтам э духдери э хуней бебе зигъисдеки, пушой нисону эрию тозе парталгъо мисохдуьтге, чуйтам хуне хъэк сохде, гьобгъо гъэлей доре миомоге, э сипре молгъо гьогъол мошини э хуне миомоге. Ох кешире, думит сохде, Ёвдит эденбу э хифлет рафде, дер хуне куфде омогъо. Ёвдит вэхуьшд, пой вечире э лой дер рафд.

— Кини?

— Менуьм, воку! — и сес ГӀэсоилбу.

Дере вокурде сэгӀэт, у десе дураз сохде до э Ёвдит э гозетгъо пучунде буханкегъой нуне, туз чекмегъой хуьшдере темиз сохд э чуткеревоз, песде пойгьоре векенде, диromo э хуне. Ёвдит когъозе лов сохде, нунгьоре э сер стол веноре, мугу:

— Эн бэхдевергъо э хунешу гьогъол дери. Туь ну овурдей.

— Бэхдевергъо имуним, — жугъоб до ГӀэсоил.

— Нибоши! — Ёвдит гъошгьоре дуьллу сохд. — Эхуней туь эй дуьруз хурдеш чи недери.

— Туьре чуй воисде, э Ёвдит? — пуьрси ГӀэсоил, — Ме коммунистуьм. Ме партия бирмунде рэхъэ бие буррам.

— Имогъой иму гӀэилгьоре хъэмис бие дим эй мигӀид? — гуфди Ёвдит.

ГӀэсоил десгъой хуьшдере шушде, сер хуьшдере шуне зере, э сер стул нуьшде, мугу:

— Эй духдер гъэбиле, ме имишев дуь сэгӀэт зиьдте эри жэгӀмет лекция хундем хъэмис не мосо чуйниге, и нисонугьоре ки ведешендиге, имогъой дуь сэгӀэтиге эйтуьш хунум?

— Мехун, мехун, бебей туь муно.

— Бебейме мунди, — жугъоб до ГӀэсоил. — Туь мере хосдениге, биёр е пейле чой ди хурум.

Э чой хурдеки э ёр ГӀэсоил ченд жире хэьлгъо — фикиргъо омо. «Чуй сэхд и дин-догӀот бине гуьрди э мэхъэй инсонгъо, — гуфди у, — ченгъэде гъеле иму бие кор гировуним эри ведешенде эз гӀэрей хэлгъ и дургуне гьонунгъой туроре. Ёвдит мунугу гъеле, у зен хэйлогъини, ГӀэзиз хьовирме, фэхъле биреки, ченд салгъо э партизани биреки, гъеле уш терг ние сохде гьонунгъой дин-догӀоте». Ёвдит э хори хуне нуьшде, дениширебу э ГӀэсоил ве мугуиге эденбу фол вешенде, дануьсде чуй дериге э дуьл шуьверию. Песде гье ебо у гьирке дешенде, сэхд гирисд, эз чумгъою шэхшэх гӀэрс тий бисдо.

ГӀэсоил мэхьтел мунд, пейлей чое э гьирогъ норе, мугу:

— Э зен, туьре чуй бисдо!

— Чуйк чоно сохо эхдуьр зерегорун гӀэнлгьойме, — гуфди гирисде— гирисде Ёвдит, — ме эз гӀэйб э куче вадарафде ние дануьсденуьм, гьерки е гоф эдей гуфдире.

— Чуй гоф эхи? Туьре э кесевоз чуй кори?

— Эй туь чуйни, — гуфди Ёвдит, — туь себэхьмунде вэхуьшдени, нунтуьре хурде, рафдени э песой кортуь. Эхи ме э гӀэрей хэлгъ деруьм, биё шинов чуй гуфдиреге гьунши — мэхьэле: ГӀэсоил гендуьмгьой филонокесгьоре берди, оммо э хунею нун не дери. ГӀэсоил суьрхгьой гӀоширгьоре вечири, э хунею чи не дери...

ГӀэсоил хэндуьсд, мугу:

— Гье эри эни гофгьой гирисде туь? Бошгу, диеш хубте. ГӀэсоил эри хуьшде гьичиш не вегуьрди-не суьрх, не гендуьм, ГӀэсоил энжэгъ тапшуьрмей власть фэхьлегьо нен ранжбергьоре э жиге овурде. Мере гьичиш герек нисди, и косибгьой — фэхьлегьо ве гьурлугьчигьой чуй хурдге, имуш уре мухурим. Оммо, Ёвдит, е рузгьой миёв, гӀэйилгьойму ники, бэхдевери мивуьнуьт, мухунут, эгьуьлменд мибошут, коммунизм мокунут. Гьеле е хубе рузгьой биёвткис... Гьич фикир мекеш.

Гене амбаре гофгьойгеш гуфди ГӀэсоил эри хоши гуьрде Ёвдите, песде мугу:

— Вэхиз, жиге деше, мереш эхи хисире воисде. Себэхь кор амбари мере.

ГӀэсоил ингьэде хэсде биребу, уре хэбер сохдегор нибисдоге себэхьмунде гьеле-меле эз хьэлов ни вэхуьшд. Оммо э ширине вэхд хов у хэбер сохде омо. Гьеле себэхь суьфделе вокурде омореву. Э сер дерёгъ лап э дури чуйшме веди биребу. Гов бирегоргьой шир дуьшире, суьфделе говгьоре эри э нэхир декуьрде ведефирсоревуьруьт, пенжерей ГӀэсоилигьой куфде омогьой.

— Кини? — Евошлей пуьрси Ёвдит зури-зури булуши хуьшдере вокурде.

— Мецуьм, ГӀэзизуьм.

Сес ГӀэзизе шинире, ГӀэсоилиш хэбер бисдо. Ёвдит дере вокурд.

— Себэхь ишму э хэйр бу, — гуфди ГӀэзиз, э хуне дироморе.

Э дес эн у гьэрзинке дебу. Эз гьэрзинке дуь кутуме ведешенде, у до э Ёвдит.

— Игьоре эз ветэгъэ овурдем, — гуфди ГӀэзиз, — келей ветэгъе дори, берит мугу эри мигӀидишму. Пенж кутум дореву мере. Мугум эз Божи и дуьдуьире беруьм эри ГӀэсоилигьой.

— Эле, эйчуй буррай эз лэгӀэй гӀэйилгьойтуь овурде! — гуфди Ёвдит.

— ГӀэйилгьой мереш весси, де имогьой худо гьишдге зиндегуни руз бе руз хуб мубу.

ГӀэсоил эз зир чум денишире э ГӀэзиз, мугу:

— Э худо имид бире поисдимге, шуьгьэм гӀэйилгьой сурои мибу.

Ловгьой ГӀэзиз э хэнде варафд, оммо ГӀэсоил э чумгьой денишире виники, э дуьл хьовирию е дерд дери. ГӀэзиз э гужевоз хэндундебу ловгьой хуьшдере, мэгӀлуьм бу ки хэндею дургуне хэндеи. Песде у гье ебо мугу:

— Худо эз келлей сер миёсде зере у Шомоил сэхьиб — хунеймере. Э и пушой мигӀид, ме э хуне не дерики, эз гьул Божи нен гӀэйилгьой гуьрди, пиш сохди ишуре эз хуне ведекуьрде...

— И чуй кори! — ГӀоси бисдо ГӀэсоил, — Небуге у гьечу дануьсдени девр Никалай мунди эри эню. Ме гьони эдем э кор рафде, ме мидануьм эйчуй сохдиге у и коре!

ГӀэзиз десе кешире э лой ГӀэсоил, мугу:

— Герек нисди, жон бирор, гъичиш герек нисди туьре. Туь мере хос-
дниге, е кориш месох, ме гуьом э туь.

— Гу.

— Шомоил гуфдири мугу ГӀэсоиле ГӀэзиз вомухди э ю хьэлово сох-
де, гендуьмгьоюре эри берде. Эле, мере эз гендуьмгьой эн у хэбериш
гьисди?

— НэгӀ, — жугьоб до ГӀэсоил — Бегем Шомоиле эз туь ме кем
шинохденуьм. У гьеле шуькуьр сохугу эз ю зиьдте берде не омери.

ГӀэзиз минет сохде, мугу:

— Худостори, жон ГӀэсоил, герек нисди дие туьре эуревоз кор
гуьрде. Гьечу мидануь эз гьэгьр мере эз хуне ведекуьрдеини.

— Имогьой эжеи гӀэилгьо, хуней кире гуьрдейт? — пуьрси Ёвдит.

— Гьеле э хуней бирор хуьшде берди Божи гӀэилгьоре. Де имогьой
мэгӀлуьмей мигӀиди. Нисонуреш гье унжо муьгуьруьт муравт...

— Гьэрез и мигӀиде биё гирит дие!

Эй жон бирор, — жугьоб до ГӀэзиз, — туьре воисдени гье ебо ми-
гӀидгьо вадарав бурав эз гӀэрей хэлгь? ГӀэгӀиди месох.

Эз екишуш де гоф не ведиромо. Е хэйли думит сохде, ГӀэсоил мугу:

— Туь хуней гьомхуней меги гьеле, ме гоф мисохум э горсовет,
.. белки эзи тигьи биренигьо хунегьо е хуне офдугте эйтуь.

— Гьелбет, — гуфди Ёвдит. — ГӀэзизе недоре, де кире биё дуьт
хуне. Ю фэхьлее одоми, партизан.

ГӀэсоил дениши э Ёвдит, мугу:

— Дие хуби, веги кутумгьоре темиз сох, муьнуьк зе.

ГЪЭГЪР

Суьфдеи салгьой Советская власть, тейте гьеле колхозгьо гуьрд
бире, хэйли одомигьо э Дербенд эз ветэгьэгьо бэгьэй э онгур богьгьо
кор мисохдуьт э фэхьлеи, эри богь бирегоргьо. Шохьонгумгьо медараф-
дуьт э келе куче, эз девр Николаевоз фэхьле базари нум бугьо жиге,
мипоисдуьт, сэхьиб богь миомо, хьэрой мегуьрд: «Эй, э фэхьлеи ки
оморе!» Песде фэхьлегьо кура мибисдорут э иловлей сэхьиб богь, игь-
рол мисохдуьт эри э кор рафде.

Гьечи, е гиле, пушой богьчирегьо ,руз шобот шохьонгум Шомоил
рафд э нумаз, минхьо варасденге, ведиромо э фэхьлебазари эри одоми-
гьо гуьрде эй богь хуьшдере чире. Гьово гьеле товуш бу, чуьшме суьф-
деле пэхьни биребу э песой гьуьндуьре гьэлей Дербенд. Э фэхьле база-
ри ченд жире одомигьо кура биребу, ве Шомоил гьемей эн угьоре эден-
бу чуме чару сохде. Шомоил бирегоре одомиш буге, эз Советская власть
бире эилоревоз хуьшдере веди ние сохденбу. Имбуруз шоботиш буге, у
э жигей тозе гьобой ластик хуьшде, гьобой сетине вокурдебу, э жигей
тов-товие зерде килэхь бухоре, куьгьне килэхь воноребу э жигей чекме-
гьой лак мэхьсгьой азиатски вокурдебу. Э дес хуьшде дуразе тесбихь-
гьореш вежегьунде, у эденбу серсуре хуно гешде гогь э у ло, гогь э у
лойге.

Бирден э чумгьой Шомоил жогьиле одоми вохурд гьуьндуьре бала,
дуразе бигьгьо, фирегье душгьо, епинжие тен (герми бугеш, у одоми
епинжире эз тен ние фушенденбу). «Эле, и Хьэимшемее хунои, — гуфди
э дуьл хуьшде Шомоил, — ме еки чуьтуьнире эз зуревоз эдем гешдеки».
Хьэимшемей е дуьзд-хэспуше одоми бу-ченд салгу у дуьзди, гьумор-
бази, пиёнискеи сохди, эй одоми куьшде э гьэземетгьо нуьшди, эй пул
э ченд одомигьо гуж сохди. Шомоил шиновусдебуки и песини вэхдгьо
Хьэимшемей э вишегьой Самбур нен Белиджи гьэчэгьи сохде гуфдире.

Шомоил сере тик гуьрд, э лой Хьэмшемей дениши, эз чум вир несоху гуфдире юре, песде э пушой чум Шомоил омо чигьрет сифет Гэсоил, эн Гэзиз, эн Менешир Исогь, э ёрию омо у руз Гэсоил э красноармейцгой продотрядевоз оmore гендуьмгьоре бердгьо эз хунешу. «Гьэгьре гьэгьр сохде гереки, — гуфди э дуьл хуьшде Шомоил... Ужире коргьо э гьуьлом амбар бири».

Э ёр Шомоил омо ихдилот, чуьтам эзи дегь-паздегь сал пушо лелей Илгьонешу э Жерэгь зигьисдеки е одомире куьшдебуге. Илгьонере э е одомиревоз келе гьэгьр бу. Илгьоне келе гьошир Жерэгь бу, уре фирегьуне вишегой гьэребечи, э бесдуьгьоревоз суьрх бу. Е гьэчэгьэ огол зере Илгьоне е гьэм пул доробу юре у дуьшменюре куьшуь гуфдире. Гьэчэгь шориш биребу. Пуле вегуьрде, е шев э рэхь, э посой доргьо пэхьнуь бире, гьэчэгь зеребу дуьшмен Илгьонере куьшде. Песде полиция гьэчэгьэ гуьрденге, у э дес доробу Илгьонере, и сес оmoreбу расире э Илгьоне. Шиновусде, дануьсдеки э дигь, Э хуней Илгьонейгьо эз полиция одомигьо оморенинуьт, Илгьоне хунегьоре муьгьуьжуьз вараюндебу, э хоригьой хьэёт сумогьгьо, гебегьо дешендебу, юш э сер тэхд нуьшденигьоре хуне хэлгьэт зари — суьрхи вокурде, э сер нерме тэхдгьо нуьшдебу.

Усэгьэтте эз куче нуькер хьэрой сохде мэгьлуьм сохде, ки городовойгьо э кул гьэсб вери эдете оmore гуфдире, Илгьоне эз сундугь ведешенде гьэмгой садмонетигьоре но э сер стол. Городовойгьо э гьейвуй хуне, Илгьоне нуьшдебугьо жиге вороморе сэгьэт, Илгьоне вегуьрд е садире, э жигей элбов э гьэдию тутун доно, папрус сохд, спичке зе сухунд.

— Эле, и чуь кори! — мэхьтел мундуьт городскойгьо.

— Ме ижиреюм, эйме пул чи нисди, — жугьоб до Илгьоне.

Городовойгьо перт бисдорут, эз Илгьоне е гьэм пул восдорут, э рэхь офдо. Ижире ихдилот сохдебу эри Шомоил бебешу.

Гене э пой бигьибурене Хьэмшемей денишире, Шомоил мугу э дуьл хуьшде: «Эй пул и гьэчэгь бебешуре микуьшуь, бурам гоф сохум».

Э метелегой уругьо гуфдиренуьт: жэгьчи жэгьчире эз дури дире гуфдире, э метелегой азербайджани — той той тапар. Шомоил тесбихьгьоре пучунде, чумгьоре э Хьэмшемей деноробугьо туьтем гьэчэгьиш синемиш сохд, чуьтам зерде руьшгьо э ю денишириге. Песде Шомоил чум зере, Хьэмшемее огол зе ведеберд эз гьэриш фэхьлебазари. Гьово уже эденбу торик бире. Шивиш менглюе шев небу. Э асму эденбу булутгьо кура бире. Э песой диш эн е тенге куче ведеберде Хьэмшемее, Шомоил мугу:

— Туь мере гереки.

— Эри богьчире гьисдиге, ме нис оmore, — гуфди Хьэмшемей.

— Нэгь, эри богьчире нисди.

Шомоил куьнд бисдо эз Хьэмшемей, евошлей э гуши-гуши гуфди э дуьлю деригьо метлебе.

— Бошгу, — жугьоб до гьэчэгь, — гьич сесюре хурузиш ни шинову. Энжэгь пенж доне эршефи суьрхи миди мере...

— Эле, — мэхьтел мунд Шомоил, — гьечи амбар? Песде пул суьрхи эйчуь?

— Ме э суьрхэвоз кор сохденуьм, корме темизе кори...

Э гуфдиреки юш хэндуьсд.

— Ди дестуьре, — гуфди Шомоил, — се дегьи эршефи.

— Нэгь, э кепик кор вери, — жугьоб до Хьэмшемей.

Э думит домунд Шомоил, энгуьшде э лэгьэ доно, тесбихьгьоре вежегьунд, песде мугу э дуьл хуьшде: «Эгь, элли элли уьсде, гьирхде элли уьсде!»

- Бошгу, разинуым.
- Гьечу буге бигI ди, — гуфди Хьэимшемей.
- Бовор ние сохде э ме? — пуьрси зерде руьшгьо.
- Ме э бебеймеш бовор ние сохде.
- Кеш гьечу буге, — теклиф сохд Шомоил.

У дие фурмуш сохд, ки биё фэхьле гуьруь гуфдире эри богъ чире, берд Хьэимшемее э лой хунешу, поюнд юре э куче, дарафд, ведировунд е дегьи эршефи.

— Ги, худо э гьулгьойтуь гьувот дешено. Коре бегьем сохде сэгIэт, миёй, чор эршефийгсреш мибери.

Гьечи Шомоил пул доре, гуьрд гьэчэгъэ эри гьэгьр хуьшдере ведировунде эз гендуьмгьоюре бердегор.

Эз и шев эГэрей Шомоил нен Хьэимшемей гоф бире эилоревоз хэйли вэхд гирошд: богъчирегьош варасд, зимисдуш омо рафд, васалиш бисдо, оммо Шомоил гье эденбу дире э кучегьо ГIэсоиле. Е дов, руз еки муьн май э шегьер митинг биреки, ГIэсоил ведиромо гофиш сохд. Шомоил мугу э дуьл хуьшде: «Бебей писери миро Хьэимшемей, дегьи эршефире берд, веди небисдоки». Оммо Хьэимшемей тэгIди ние сохденбу. Уре воисденбу гьечу соху кор хуьшдере, екиш невуьнуь, пулиш гьэзенж соху, э юш зарал небу.

Э ВИШЕГЬОЙ МУЬШКУЬР

Герме руз гьеминон бу. Эвир гьово мугуиге эденбу элов гуьрде сухде. Се-чор мерд, тозе шоволгьой жомо вокурде, э душгьо гьейбегьо веноре, э десгьо гендуьм дурунденигьо чингьоре гуьрде эз лой станци Белиджи эденбуьруьт э лой дигь Гьуллер рафде. Э гIэрей эн и одомигьо дебуьруьт ГIэзиз Рэхьмон не Эсеф гьэлейхэнжелиш. Э ГIэзизевоз бу Рэхьмон куклеюш. Эи хоригьо у суьфделе бу. ГIэил э мэхьтелиревоз эденбу томоше сохде келе вишегьо эз дуь тараф рэхь э гьилгьили асму варафденбуьруьтгьоре, гуш дошденбу чуьтам жуьр-жуьрегьо жуьр зеренуьтге.

— Э бе, бебе, и чуь сеси инжо? — муьпуьрси Рэхьмон.

— Сес жуьржуьрегьои, хэлефме, песо мемун, видов э пушойме.

Эзи е ченд руз пушо ГIэзиз э дигь оморе, гоф сохдебу э е ворлуье ранжберевоз эри бичин сохде миёв гуфдире. Ранжбер гуфдиребу, эгер шинохэ хьовир — хьэрмэхь гьисдиге ГIэзизе, угьореш огол зенуьгу, биёругу, кор амбари. ГIэзиз рафд вохурд э Эсеф куьгьне хьовир хуьшде хэбер сохд Мердэхэй Овшолум не Юсуф Жомолеш. Мердэхэй мугу:

— ГIэзиз бирор, туь дануьсдени ме не Юсуф кор бичинире гьич не сохдейм. Ненге миоморим, бэхшей нун гIэилгьо е кем гендуьм миовурдим...

— Гьечу буге песде, эри хуше вечире биёйт, — теклиф сохд ГIэзиз.

— И дузе теклифини, — шор бисдо Мердэхэй. — Эйтуь чуьтам оморе, Юсуф?

— Амбар хуб.

Мердэхэйгьо гьеле э шегьер мундуьт, ГIэзизигьо шеи шоволгьой жомо духде эришу, серин бире гуфдире э жоморевоз, хьозури хуьшдере дире, оморут э бичин.

...Зимигьой ранжбер э миглегьой вишегьо дебуьруьт е тике инжо, е тике э улойге. Эгер эз гьово э зофру миденишириге э вишегьо, мугуиге э пушой туь е келе пелуь-пелуье лихьиф дешенде омори. Э еки эзини зими, э минжи гьуьндуьре вишегьо еруз эденбуьруьт гендуьм дурунде ГIэзизи-

гъо. Рэхьмон е кутэхъэ шовол не шеи чнт э тению вери, пой бирэхьне нуьшдебу э зир луггегьой е келе дор палути. Э десию дебу е келе тикей ловош не шуре пениш. ГЭил нун не пени михурд, песеде кузей гIов э ёнию бугьоре мено э буз хуьшде ГЭизиз гузет сохде, чуйтам гIЭил амбар гIов хурдениге, эз миглей зими видовусде хьэрой сохде, мугуфди:

— Эй гьурумсогь, гIов амбар мэху, гьуьздурме муьгуьруь туьре.

— Тешнеи эхи!

— Пени амбар мэху. Уни э бодие масд дери, веги ху!

И масдгьо пенигьоре сэхьиб зими эз хьисоб жофой ГЭизизигьо доребу ишуре эри хурде.

— Бошгу, бошгу, бебе, — жугьоб до Рэхьмон, — ме нихурум дие гIов.

Расди, гIов кем хурд Рэхьмон, омон бебейгьошу е хэйли дур биреки эз ю, партале векенде, дарафдебу э гьэд ерх нуьшде. Э и туьтем Мердэхэйгьо эй хуше вечире оmore, ГЭизизигьоре гешде бебей. Гье гешдегешде, жиргьэй ерхэ гуьрде, оmore, эз дур зимигьоре дире, Мердэхэй не Юсуф оmoreбуьруьт ведироморе э ГЭизизгьо кор сохденбуьруьтгьо жиге. Э Мердэхэйгьоревоз Илесеф раби Дуьгуьлиш, яздагь сале кук Юсуф Шимиш буьруьт. ГЭиле тешне бире, эденбу э лой ерх гьузбире. У ебойге дирени э гьэд ерх е чуйкле гIЭилле дери, оммо э гьирогь ерх пичире-пичире е мар эдее сере дураз сохде. «Эле»-гуфдире Шими, дес бебешуре гуьрд, кеши э лой мар.

— Мердэхэй, зу бош хэнжеле ди! — гуфди Юсуф.

Мердэхэй винире сэгIэт мара, ведешенд хэнжеле эз гьоб, кеши, мар э сер гIЭил шенуь гуфдире хуьшдере, зе хэнжеле эз мар. Рэхьмон терсире, гирисд келе-келе, э сес Рэхьмон видовусде оморут ГЭизизигьо.

— Эле, и Рэхьмонлей ГЭизизики, — гуфди Мердэхэй. — дирей, ГЭизиз, эз лэгIэй мар хилос сохдим кук туьре.

Жендек ГЭизиз лерзи ,у фурмуш сохд хош омори сохде Мердэхэйгьоре, гьэл зе, вегуьрд Рэхьмоне, парталгьоюре вокурд.

— Эй хьэрромзоде, ме э туь не гуфдиребуьруьм эз жигей туь межуьм?

Песеде дес Мердэхэйгьо, Юсуфигьоре гуьрде, михьилои хосд, мугу:

— Худо рази гердо эз ишму, е дэгьдэгьэ ишму дир миоморитге, э хунейме гIэтош мидарафд. Ишмуре худо шолиехь овурди эриме.

Бичинчигьо гьемееки эз зими ведироморуьт, э зир е келе дор суьфре дешендуьт, Мердэхэйгьореш э мигле нушунде, нун пишнейре сер гуьрдуйт эри хурде.

Игьо игIэре мунде хэбер дуьм ишуре имогьой эз гьэчэгь Хьэимшемей. Э дигь Эгьлеби, э хуней е бие зен эрэгьи хурде, кутэхъэ карабине э песой кемер, э зир плаш брезенти пэхьни сохде, рэхь вишере оmore, э гIэрей кулегьо, э ён келе рэхь дегешдебу. У сурогь сохде дануьсдебу, ки имбуруз эз и рэхь биё гирору ГIэсоил.

Эз и дуь руз пушо ГIэсоиле э ки хуьшде огол зеребу секретарь райком партия.

— Туь биё бурай э участкей эн Муьшкуьр, гьэроргьой дегьимуьн партийни съезде эри андуьрмиш сохде э хэлгь, — гуфди у. — Ранжбергьо биё хуб варасуьт гьемчун мэгIэной тозе экономическая политикара. Эй ме оморенигьо угьо зугьун туьре хуб марасуьт.

— Бошгу, — рази бисдо ГIэсоил. Мурам.

Егилейгеш хуб хунде документгьой съезд партияре, хьозури хуьшдере дире, э кул гIэсб венуьшде э рэхь офдоребу. Рэхь богьгьой Дербенде гиросде у ебо оmoreбу в Хошмемзуьл не Эгьлеби, кура сохде э сельсовет ранжбергьоре гоф сохдебу э ишуревоз, у шев хисире э Хошмемзуьл, себэхьими эз рэхь више эденбу рафде э лой Гьуллер. Э сер ГIэ-

соил вебу шопкей алати э пою гердеверие чекмегьо, э кишдию тапин-жей «наган», э десию дебу е дуразе гьэмчил. Руз гермбу, гьово сокит кулоксуз бу, више лос бу. Дуэлюю эри ебонжэгъ бире ГӀэсоил евош-евош э гьовой «чоргогъ» мэгӀни хунде-хунде эденбу гьей сохде гӀэсбе.

Мердэхэйгьоре хэбер небу э и туьтам ГӀэсоил э вишегьой Муьш-куьр эдей мэгӀни хунде гуфдире, ки гьэчэгъ Хьэимшемей э песой эн у гьэсд гуьрди э гьэд куле туьфенге э дес гуьрди дегешди гуфдире. Мердэхэйгьо эденбуьруьт нун пишнейшуре хурде.

— Погъ, чуй рач бирени э герми серине масд хурде! — шори сохде гуфди Мердэхэй.

— Эри, э Дербенд миёсде бире имуре эзини серине масд, — жугьоб до Юсуф.

— Хурит, хурит, хьовиргьо! — теклиф сохд ГӀэзиз.

У дануьсденбу, ки Мердэхэйгьоре гьони гиснеи, ченд верс рэхьэ э пееде оморет. Песде э лой хьовиргьой хуьшде денишире, мугу:

— Дие э дуригьо марайт, гье эз и жиге хуше мечинит эришму, эй хисире э хуней хэзеин иму мурайм.

— Эри, эри, э жой марайт, игӀэре поит, хуше вечинит, — гуфди Одигюзел Ахмедовиш.

Бичинчигьо нун пишнейшуре хурде, эденбуьруьт вэхуьшде эри э кор дарафде, ебойге эз лой више дуь гиле парте-парт сес туьфенг омо.

— Эле, и чуй сеси, бобо вой! — Хьэрой дешенд ГӀэзиз.

Гьемееки дуь эеки денишире, мэхьтел мундуьт. Песде сес шихьиней гӀэсб омо.

— Эйчуй поисдейт, кешит гьери! — гуфди Ахмедов.

Гьемееки видовусдут э лой више, сес туьфенг шенде омогьо жиге. Эз гьеме пушо эденбу видовусде гӀэил Юсуф, Шими. У бу пойбирэхь не, сук, е шей сетин не шоволь жомоиревоз.

— Песо пой, дуьмбура! — Хьэрой дешенд э сер гӀэил бебешу.

Шими эз бебешу терсиренбу. Э гуш гуьрде, у песо поисд, гьул Рэхь-моне гуьрд.

Е кем жигей вишере гирошде, Мердэхэйгьо ведироморут э ён тенге рэхь. Э песой кулегьо пэхьни бугьо Хьэимшемей вини бичинчигьоре, кемеере гьуз гуьрде — гуьрде, вирихд песово.

— Э бе, бебе! — гьов кенде э лой бебешу рафде гуфди Шими, — дирей гӀэсбе, уни эй, э песой эн у келе дор.

Мердгьо видовусдуьт э лой гӀэсб, диренуьт э хори, эсер савзеген дегешди гьул хуьшдере гуьрде эдей уьгъ зере ГӀэсоил, оммо гӀэсб эдей э зугьуревоз лисире сифет юре.

— Эле, бебейме вой, и туьни ГӀэсоил! — терсире гуфди ГӀэзиз, хуьшдере шенде э сер куьгьне хьовир хуьшде.

— И чуй кори, ГӀэсоил! — пуьрси Мердэхей.

Одигюзелиш гьуз бисдо, гьово гуьрд ГӀэсоиле, гьемееки сер гуьрдуйт эри бесде гьулюре.

— Меш мэхьтелуьм, — жугьоб до ГӀэсоил, — э кул гӀэсб вери эдем-буьруьм э лой дигъ рафде, куьнде рэхьэ вегуьрдуйм. Ме чуй дануьм инжо э сер ме гьэсд сохдегор мибу гуфдире.

— Гене худо ники сохди э зобуне жиге не расири гуниле, — гуфди Юсуф.

— Уёгъ бире гереки, хьовир ГӀэсоил! — гуфди Ахмедов. — гьеле имуре дуьшмегьо амбари.

Гьул ГӀэсоиле гуьрде, ГӀэзизигьо бердуьт уре экишу.

ЭЙ ХЭЛГЪ ЧОЛ ВЕКЕНУЪГЪЮ Ю МОФДОНУ

Бичингъо варасдебу. Пушой богъчирегъо эденбу бире. Э онгурбогъгъо чордогъгъо зере оморебууруйт, гъэреулчигъо э келлей чордогъгъо варафде, бегъергъоре гъэреул сохденбууруйт. Сэхъиб богъгъо гъеме руз э богъгъо оморе, фегъм сохденбууруйт чуьтам расиретге онгургъо, кей сер гуьруйтге эри чире богъэ.

Битоби эдебу сохде Шомоилиш. Е руз себэхъ гъеле бегъем очмиш не биребу, у эз хъэлов вэхуьшде, дес руй шушде тефилим веноре, эз хуне ведиромогъо.

— Э мерд, — мугу Сенем зениу, гъеле керггъо эз кергелуь не ведироморет, говгъо э нэхир не рафдет, туь э же тэгИди сохде?

— Туь ние дануьсде, духдер кучук, пушой богъчирегъо гъисдигъоре! — Хьуьрш сохд Шомоил.

— Нифри гъэним гердо нэхогъ гIэил мере, туь гIоси эйчуь бире? Ме эйтуь эдем гуфдире. Пой е пейле чой ху бура дие...

— Гъемише эи зури чой хурдем ме! — хъэрой вегуьрд Шомоил. — Небуге мере шуьгъэмпереэ сохдей?!

— Эле, куьмуьр гердо эхдуьр зерегоргъой гIэилгъойме, туь бегем, мерд, имбуруз э пой чепи вэхуьшдей? Худо беди меёро э сер гIэилгъойме.

— Хуби, хуби, дие муьрмуьр месох!

Э и туьтем эз доруни хуне ведиромо гIэил Шомоил Бебе, чумгъоре покурде, мугу:

— Эже рафде, бебе?

Шомоил диеш хьуьршлуь бисдо:

— Аста фириллогъ дие! Игъо деде баларе чуь воисде эз ме? Тфу, нэгIлет э шэхьиту!

Шомоил вадарафд эз хуне. Сенем э кук хуьшде денишире, мугу:

— Ире чуь бири, геде? Кидан э хов гIэлбуьсгъо дириге.

Бебе гоф не сохде, видовусд э хъэёт, эй вози сохде.

Гъеле Шомоил эз хуне вадарафде, дегъ мунутиш небу, э хъэёт Менешир Исогъ диромогъо.

— Себэхьтуь эхэйр, эй Сенем! — хъэрой вегуьрд у эз хъэёт, десдечуре гъово гуьрде.

— Э гъуьбеттуь э хэйр!

— Мердтуь эжи, гъеле эз хов не вэхуьшди?

— Мерд гIоси диври бире, эз хуне вадарафд гъони. Э лой богъгъо мурав.

— Гъо-о-о, тэгИди эдей сохде, — гуфди Менешир. — гIэмелдани шуьвертуь, дие согъ бошит.

Песде Бебере дире, десдечуревоз гъеле-буле гуьрде, вадарафд. Э и туьтем Шомоил хэйли рэхъ рафде, э рэхъ богъгъо вадарафде, есиёв Маркалае гиошде, эденбу э лой богъ хуьшде куьнд оморе. Гъовой руз дегуьрдебу, булутгъо шишире оморе сер богъ э зеверсер Жогълу веригъоре пичунде пэхънуь сохдебу. «Ебойге воруш неёв, — гуфди э дуьл хуьшде Шомоил. — воруш э вэхд мигIидгъо оморенигъо гIэдоти, оммо гъеле мигIидгъо нисдики»... У песде дениши э лой чеп, э чумию вохурд, чуьтам зеверсер дерьёгъ огъу вечири мундиге. «Гъовой рузгориш эз дуьлме эдей гIов хурде, — мугу Шомоил, — чуьтам дуьлме гурундиге, гъовош ужире гъэренлугъ гуьрди». Гъечи э хуьшдеревоз ихдилот сохдесохде омо э богъ раси Шомоил. Гъеле луьнг норе, эз гъопу э богъ не дарафдебу, инжо омо раси е фейтун, эз фейтун фурамо Менешир. Фейтун вогошд песово.

— Менешир? — мэхьтел мунд Шомоил. — Себэхь туь э хэйр! Э и зури туь инжо чуй сохде?

Менешир недуйл — недуйл ловгьоре э хэнде веберде, мугу:

— Туь чуй сохде инжо себэхь-себэхь?

— Туь чуй гуфдире эгъуьбеттуь эхэйр? — пуьрси Шомоил. — Оморе нсвуьнуьм э богъме онгур расириге? Пушой богъчирегъои эхи...

— Меш богъгъоймере эй дире оморем дие, — гуфди Менешир.

Шомоил хэндуьсд ,мугу:

— Туьре дие богъгъо нисд. Богъгъойтуь совхоз бирет. Унией, виниш, эдете «Огъодеигъойтуьре» чире, туьре ихдиёр нисди е хушелереш эри чире...

— Туь имогъой ком вегуьрде э ме! — гуфди Менешир.

Шомоил гъирмизи бисдо.

— И чуй гофи, Менешир, туь бегем дуьшменмени. Э метелегъо гуфдиренуьт: бирор бироре муьрде михогъу, берде э гъовре донореюре нихогъу. Худо могуё, мере беда туь мою? Иники дие эз богъгъо туь дес веги. Пул туь гъисдиге, восдо е чуйкле богъле, бэхшейтуь, песде мивним чуй мубуге, худо келеи.

— Баракеллогъ туьре, — э руьхшедиревоз гуфди Менешир. — Богъгъоймере дорем, хунегъоймере дорем, имогъой мундигъо е кем биш суьрхэш дуьм богъ восдонум, угъош советски власте дуьм? Туь гъечу дануьсдени богътуь эри туь мумуну!

— Дие?

Менешир иловлере фегъм сохд кес гъисдиге — нисдиге вини, песде эз Шомоил куьнд бире, э гушию мугу:

— Ме эки туь э ногъогъ не оморем. Биё е кор сохим. Фурух богътуьре не хунере, бурайм э Ершолем. Унжо мосдоним хунеш, богъиш, мизигъим э хори бебегъо.

Шомоил хуб дениши э Менешир, песде фегъм сохд богъэ, тегъенгъо, эз комигъоки дуьллу биребуьруьт келе хушегъой онгур, э думут демунд. «Эз расдекиш, фурухум, бурамбу» Песде гене дениши э зуьмзуьмее хушегъой онгур, дуьлию гуп-гуп сохде, мугу:

— Виним гъери, ебо онгургъоре чиним...

— Ме хьозуримере эдем дире, — гуфди Менешир, — туьш виниш.

Дес Шомоиле гуьрде, согъбоши гуфди.

— Пой ебо, э Менешир, едуь хуше эз у расире онгургъо чире не хури.

— Ме эз онгур суроинуьм, — жугъоб до Менешир э вадарафдеки.

Е хэйли руз рафдебу, Шомоил иловлей богъэ фегъм сохде, э ён гъендэгъ, э зир тутдор нуьшдебу. У норегу э пушой хуьшде е тике нун тонуиреш, е тике пениреш, се-чор хуше онгуриш. Гъеле суьфделе «Борух гъето» гуфдире, нуне миси не сохдебу, бирден дирени э пушою омо поисд е бенигъногъим, дуразе бигъгъо, хэнжеле кишд.

— Эле, Хъэимшемеи.. хош омореи, биё гъери, нуьш нун ху...

Хъэимшемей бигъгъоре бурмиш сохд, гъошгъоре дуьллу сохд, десе э сер хэнжел веноре, мугу:

— Мере межол нисди экитуь эй нуьшде, ме эй гъэгъмере хосде оморем.

Шомоил чорзани зере, нуьшд, ловгъою э хэнде варафд.

— Гъи-гъи-гъи... ме мугум туь дегъилей эршефимере овурдей...

Хъэимшемей гъоси бисдо.

— И чуй гофи, э ме руьхшенд сохде?

— Руьхшенд эй чуй, гъээзи, гъурлугъ мере не сохдей, пуллей мере вогордун дие...

— Чуйтам не сохдем! Чум руз э гунилеревоз зерем венгесде, кем

мундебу мере эри гуърде, эгужевоз вирихдем эз дес милиция, пэхьнуь бире...

— Гунилейтуь э хубе жиге не расири...

Хьэимшемей иловлере чуме-чару сохд, мугу:

— Мере можол нисди, туь гьэгьмере дорени небуге нэгI?

Шомоил гьово гуърд хушегьой онгуре, кеши э лой Хьэимшемей.

— Веги ху, ногогь гIоси мебош, де имогьой биригьо бири, бердейгьо пул туьре хьэлол, иму дие кивит.

— Ужире кор нибу,— жугьоб до Хьэимшемей.

— Нибуге, бирор, рэхьтуь ник. Ненге туь дануьсдени, гьони гьэреулчире огол мизенуьм...

Э и туьтем чумгьой Хьэимшемей хун пур бисдо, жингьою вэхуьшд, э едесевоз бугьоз Шомоиле тасунд, э е десигеревоз хэнжеле кешире, вогьунд э шуьгьэм Шомоил. Шомоил гьич сесиш сохде не дануьсд.

Меит Шомоиле себэхьими эз гьэд эрх гIов офдебуьруьт гьэреулчигьо, богьгьоре гьурлугь сохденбуьруьтгьо.

ЧОРИМУЬН БЭХШ

КЕЛЕ МЕРД АХМЕД НЕ КУК Ю ОДИГЮЗЕЛ

Хэбер эз ки дуьм ишмуре имогьой, эз Одигюзел хьэрмэхь ГIээзиз не бебей эн угьо Ахмед. Э Одигюзелевоз, хундегорме, туь екем шинохи. Туь дануьсденики, у э ГIээзизевоз э партизани бири, песде довгIогьо варасденге э ГIээзизевоз э ветэгьэгьо рафди эри кор сохде, э бичин бири. Оммо Ахмед бебей Одигюзелигьоре туь гьеле хуб ние шинохде.

Рузгьой е рузгьо, эз довгIогьо е ченд салгьо гирошде бэгьдо, шохьонгум поизи е десде келе мердгьо э гьэле зигьисденбуьруьтгьо эз мечит ведироморе, аста-аста тенге, пичире-пичире мэхьэлегьой сенгьире гирошде, эденбуьруьт э хунегьошу рафде. Ебойге пушой мердгьоре омо гуърд е жогьиле гIэил Султан, пой бирэхьне, пелуь-пелуье шеи э тен вери, шори сохде-сохде, мугу:

— Эй доигьо, гуш венит эйшму тозе хэбер гуюм, эй косибгьо говлеи омори...

Келе мердгьо десдечугьошуре э хори зере, «аста фириллогь» гуфдире пуьрсуьруьт:

— Эй угьлуьм, иму гоф туьре ние варасиреним, очугь не гуи чуьниге!

— Бошгу, доигьо, бошгу, — жугьоб до кук. — Э шегьер сес дери, ки хьуькуьмет эдей кумеги сохде гуфдире э косибгьо эри колхоз бире...

— Колхоз? — пуьрси е келе мерд.

— Эри, эри, колхоз, — жугьоб до жогьиле кук, — богьгьой гIоширгьореш эдей колхозе доре. Худо говлеи вокурди эриму...

— Валлагь хуб мубу эри косиб-кусуб, — гуфди е келе мерд, куьгьне зерде килэхь э сер вобугьо — кире те имогьой гьич богь не бириге, угьореш э колхоз мегуьруь дие?

— Гьелбетте!

— Чуь хуб!

Оммо Ахмед бебей Одигюзелигьо э хуьшде домунд. «Илле хуби дие, — гуфди у э дуьл хуьшде, — ме богьмере дуьм дарам э колхоз, и гIэилле дес тигьи диоров?»... Песде диеш гьошгьой пире Ахмед дуьллу бисдо, жогьиле кук гуфдики:

— Дануьсдени чуьниге, Ахмед дои, гьемей эн и никигьоре эриму сохденигьо кук туьни-эй, Одигюзели.

— Одигюзел? — пуьрси Ахмед, келе руьшгьой хуьшдере тимор сохде.

— Эри, дон, эри! — шори сохде жогъиле кук видовусд рафд.

Ахмед фикир сохде-сохде, рафд э хуне. Гъопуй хуней эн угъо чуькле-ле бу, сарле бу, иловлей хьэёт э гъуьндуьре боруй сенгъиревоз вадабурра омореву. Гъопуре эри келе мерд вокурд г'эруьсию Сурия-хонум.

— Шуввертуь не омори э хуне? — пуьрси Ахмед ёвош-ёвош эз пилонконгъой сенгъи э хуне варафдеки.

— НэгI, не омори, — сере гъуз гуьрде, жугъоб до Сурия-хонум, — вой эйме гердо, кидан чуь-шиновусдейге...

— Гъичиш, хуби-никини, — жугъоб до келе-мерд, — гъери логон-хьофдофорс ди, дес, поймере шурум.

— Ме муьдуьм, уре кори, — ведиромо эз хуне келе зен, дедей Одигюзелигъо.

Ахмед гъеле суьфделе дес-пой хуьшдере шушдебубу, сер тен хуьшдере векенде э сер нимдер э гъейвуй хуне нуьшдебубу, Одигюзел не Г'эзиз э хуне дироморутгъо.

— Диро, кеш э пушо, — гуфди Одигюзел, рэхь доре Г'эзизе эри эз пилонконгъо зверо варафде.

— Шевтуь э хэйр бу, Ахмед дои, — гуфди Г'эзиз.

— Эгъуьбеттуь эхэйр, гирор нуьш, — жугъоб до келе мерд, нимдере кешире э лой Г'эзиз.

— Э хуне дарайм дие, — мугу Одигюзел.

— Нуьшит инжо, дениши Ахмед э кук хуьшде, — мере гофи э туьревоз.

Одигюзел мэхьтел бирере хуно бисдо, э пушой бебешу нуьшде, сере тик гуьрде, мугу:

— Хэйр гердо, бебе,чуь гофи туьре?

Ахмед екем думит сохде, сере гъуз гуьрде, суьгъруьсд, руьшгъой хуьшдере пенже зе, песде э лой Г'эзиз денишире, мугу:

— Туьш имогъой эриму кес нисди ишму дин жугъуриш гъисдитге, иму и ченд салгъой г'уьлом э и шегъер Дербенд э еки зигъисдейм, э еки корсохдейм, э еки е лугъо нун хурдейм. Чуьтам гуфдиренуьтгъоре хуно: «дин ойру гъэрдеш», дингъо бешгъэ гъисдигеш, дуьлгъо еки биё бу.

— Ой согъ боши, бебе, — шори сохде гуфди Одигюзел.

— Туь пой, лэгIэйтуьре ги! — хъэрой дешенд Ахмед — Имогъой ме эз ишму е гоф пуьрсуьм. Гъич мубу ужире кор: сад-дивисд сэхьиб богъ богъгъошуре э еки гъэриш сохде, э еки гъурлугъ сохде, э еки гелир ве-гуьрде бэхш сохут?

— Эй чуь ние бире, бебе? — пуьрси Одигюзел.

—Огъо, эзуну туь е гез жомо доре, хуьшдере э пушо дешендейгъо, жэгIмете делуь сохде колхоз-колхоз сохденигъо.

Одигюзел имогъой вараси бебешу эйчуь дуьлхуьрд буге имишев, эйчуь ихдилот хуьшдере сер гуьрдебуге.

— Худо гуфдири, — г'юси бисдо Ахмед, — ме ченд салгъо жофо кешире, э зэхьмет гъулмеревоз гъэзенж сохде восдоремгъо, жовогъиле хуно гъурлугъ сохде воровундемгъо богъмере дуьм, nebude Хьэсен-Комол э дуь бирэхънее базуй хуьшдеревоз дилов э колхоз, э меревоз тен бе тен гелир вегуьруь?

— Михьило сох, бебе, туь е кем егIэлмиши.

— Чуь, ме егIэлмишуьм, дуьмбура! — келе мерд хуьршлуь бисдо, муьшде э хори зе, эз гъэгър гъэйле кеши.

— Г'эзиз эдей дире г'эрей бебе писер оморев-оморев эдей зобу бире, лэгIэ вокурде мугу:

— Бэхшлемиш сох э ме, Ахмед-дои, е дуь гоф гуьм.

—Буюр, — екем хомуш бире мугу Ахмед.

— Туь эдей гуфдире Хьэсен-Комол дес тигьи эдей дироморе э колхоз. Расди. Хьэсен-Комоле богъ нисди. Мереш нисд. Рэхьмон бебейму гьемише фэхьле бири, меш ки гье фэхьлеи сохдем. Имогьой хьуькуьмет эдей кумеги сохде э иму. У богъгьой келе гЮширгьо: Ханукаевгьо, Охундовгьо, Абдуллаевгьо вегуьрде омори, хэйлигьо совхоз бири. Э бэхш чуйьмуни богъ небирегоргьо эз у богъгьо хьуькуьмет эдей доре колхозе. Гьечу биреники Хьэсен-Комол не меш э ишмуревоз тен-бетен мибошим.

Ахмед гуш дошд ГЭзизе, е ченд гьуьм гьэйле кеши, песде мугу:

— Туьш Одигюзел кукмере хуно коммунисти?

ГЭзиз хэндее лов бире, жугьоб до:

— НэгI, ме коммунист нисдуьм, омо э коргьой коммунистигьо амбар разинуьм хубе коргьои коргьой коммунистгьо...

Келе мерд жугьоб недо, е кем гIэре кешире бэгьдо сере тик гуьрде, мугу:

— Товлугьо гуфдиренуьт: эз хэбер гьингьэр хуби гуфдире. Биьйт ебо е лэгьэ чи хурим. Эй гIэруьс, э Сурия-ханум, веги биёр гьери чуйьниге эри хурде, э хуне гьуногь дери! — Песде э лой Одигюзел чарусде мугу:— туь эдей нуммере биёбур сохде!

Одигюзел лэгIэ вокурде, гоф соху гуфдире, ГЭзиз десюре гуьрд.

— Весси, эз гоф гоф ведироморе.

ГIэруьс суьфре дешенд, э пушо плов омо, гьерсееки мердгьо сес не сохде, сер гуьрдуйт эри чи хурде.

НЕБУДЕ КУК

Шевгьой поизи оморе-оморе эденбуьруьт дураз бире, оммо хов Сенем эденбу кем бире. Рузе э зенгьой гьунширевоз, гIэре бир э хуней Тэнхьум бирор хуьшде рафдеревоз миварасундге, шеве чуйтам гировунуге ние дануьсденбу бие зен. Е теке кукию Бебе себэхьмунде эз хуне мивадарафдгьо, тейте нимешев эз кучегьо ни вогошд. Домундебу гьечи эз Шомоил куьшде оморе бэгьдо Сенем тэхьно э хуне, эденбу бейгьуше хуно гьуй зере, дуразе шевгьой поизи э келе вараисде хунегьой хуьшде.

Гьечи е шев поизи, торике шев, э куче эз лилову шуьр-шуьр гIов тигьи биренигьоре хуно ворущ оморенбугьо шев, Сенем э кинле гIэтош веноре, э сер хуьшде сиегье шол дегуьрде, э сер куьгьне сумогь нимдер дешенде нуьшде, эденбу ноле зерере хуно гирисде, эз худо гIэжел хосде эри жун хуьшде. Э гирисдеки у э ёр миовурд эз дес гьэчэгь Хьэимшемей муьрде шуьвер хуьшдере, э зир муьрс дебиригьо, муьрс хурде муьрс верехширигьо, э гьэд луйгендей богьдоргьо офдоре муьрдигьо бебей Нэгьдимуй хуьшдере, э сер зендеи ол берде руз не дире муьрдигьо гегей Бетий хуьшдере. У мигирисд гене эри хьомоле рузгьой е бирорлей хуьшде, э пенжей ишорогIое Селимхьод офдоре домундигьо. «Эз кифлет косибе бебе е ме эденбуьруьм нун сурои хурде, — мугуфди э дуьл хуьшде Сенем, — е эме гьисмет биребу ворлуье биругоре шуьвер. Уреш омо хэнжел залум эз десме ведешенд. Вой эри дедей туь, э Бебе, туь семе эйчуь шор ние сохде дуьл дедее».

Гьечи Сенем думит сохде, гIэрс эз чум тигьи сохде вэхд, дер хунере вокурде, диromo е гьуьндуьре кемер бонгьузе мерд, лэгьэре одоми, дуразе вини, хьир-хьире чумгьо. И бу бирор Сенем Тенхьум. Дироморе сэгIэт, Тенхьум килэхьэ эз сер вегуьрде, туьртуьр сохд эз ворущ э серию нуьшдебугьо гIове, темиз сохд эз пурдали малад чекмегьоре, шев э хэйрбу гуфди э хэгьер хуьшде.

— Вой эйме гердо, — гуфди Сенем, — туь э зир эн и ворущ чуйтам омореи?

Тенхум жугьобе не вогордунде, гирошд, нуьшд э пушой кинле, мугу:

— ГІэил эжи, неомори Бебе имогьиш эз кучегьо?

— Хэгьер миро туьре, ярагьоймере тозе месох. Э и зури Бебе мере э гьур миденуь...

— Гене чуй бири? — пуьрси Тенхум.

— Шенди хундеире, бебегьо келебегьойме мугу инженер не духдир не бири. Гьеме руз эдей гьэрэхэрмон сохде мере. Эз бебейму мунде пулгьои мугу. Те гьисдигьо, мугу, мухурум, эзуновлейге, ме э десдин дес-меревоз гьэзенж мисохум.

Сенем десгьоре э занигьо зере, мугу:

— У пулгьо гІэжел миёсде доре мере, мере пул эйчуй бу? Э гоф Менешир денишире, Шомоил муьрде бэгьдо, богьэ фурухде, пулгьоре э мэгІмеле дорум, мугум белки богьэ эз дес иму велешендуьт, пул семе муну. Эри ки бу мере? Гене эри эн и гьэдуьрнедане кук небу беге?

У сал Хьэимшемей Шомоиле э богь хэнжел вогьунде куьшденге, Менешир Исогь десдечу э дес дери, кемере гьуз гуьрде-гуьрде э ки Сенем омере, гуфдиребу:

— Духдерме туь, гІуьломгьо дегиш бири. Кидан песою чуй мибуге. Не туь богь гьурлугь сохдегориш нисди. Биё богьэ фурух, пуле э мэгІмеле ди, туьш ху эритуь, гІэилтуьреш келе сох.

Сенем рази бисдо э гоф Менешир, богьэ фурухд, пулгьоре э мэгІмеле до. Гьемей эн и коргьоре вини Бебе, келе гІэил школаи. У салгьо Бебе суьфделе сер гуьрдебу эри хунде э школа. Бебе дануьсденбу э ченд гьозор фурухде омorige богь бебешу, ченгьэде мэгІмеле оморенбуге гьер мегь э хунешу. Сенемеш ки гьимиш гІэил ю небу. Е теке кук ю бу. Хотурюре нигьишд, гьер чуй юре воисд мосдо мидо эри хурде, чуйжире партал хьэз миомогe э теню мокурд. У салгьо косиб-кусуб Дербенд шей-шовол сетин мокурдге, хуьшдере мозоллу хьисоб мисохд, оммо э тен Бебе парталгьой пешми мебисдо. Гьунши-мэхьэле эри шоботи бугьлемей гІов гуьрде таранке е небуге боеде тара мисохдге, Сенем гІош епирэгьи мисохд, нун тонуи мибуржунд, хоегушд не керг мидо Бебере.

Гьечи офдум келе бире, Бебе оморe-оморе сер гьурд эри наз сохде э сер дедей Сенем, тембел бисдо эри нубогьоре сохде, киниг хунде.

— Гьэдой туьре вегиром, веги нубогьойтуьре хун, — минет мисохд Сенем, — ги туьре е монетиш эдем доре. Э кино мурай, гьэнфитиш мосдони эритуь.

Суьфде расдекиш Бебе гьэнфитгьо мосдо михурд, э кинош мирафд. Песде э богьчей «яралан» гьуморчие гІэилгьоре дире, темэхь омере юре, сер гьурд эри гьумор возире. Бебе пулгьоре э гьумор миноки, хьэрмэхьгьою мигуфдурут:

— Гьеле туь хуб хуте небирей гьумор возирере, хуте бисдориге, мибери. Бура эз дедешму пул восдо биёр. Уре пул амбари.

Гьечи э гьумор хьэвеслуй бире, э гужевоз эз дедешу гьеме руз пул берде, Бебе эз хундеиш поисд, э кучегьо домунд. И гьозие гьэдергьой хуьшдере, гІэрс э чум вери ихдилот сохд эри бирор хуьшде, Сенем мугу:

— Хэгьер миро туьре, Тенхум, те имогьой э Бебе бенд богьлемиш сохдебуьруьм, имогьой эз уш мере чи нибу.

Тенхум эз куьф кисей томбокуре ведешенд, гьэйлере пурсохд, сухунд, дуь — се гьум гьэйле кеши, дуь-се гиле суьгьруьсд, мугу:

— Тэхсири э туь вери, Сенем.

— Эле, хэгьер миро туьре, туьш мере гІэйб сохде!

— ГІэиле одоми э пул хуте нисоху, — жчгьоб до Тенхум, — пул вуьнуьгьо гІэил нихуну, эз кор песо мипою...

Е — дуь гьумигеш кешире эз гьэйле, буй томоку дешенде э хуне, Тенхум э думит нуьшд. Сенем дениши э лэгьэре сифет, дору дарафде-

буурьутгъо келе чумгъой хьомоле бирор хуьшде, э дуразе раггъо, веди буурьутгъо эз гердению, ох кеши, «вой эйме гуфди».

— Чув хуби эйме гъэдов алим, е рэхь ни эри муьрде хэгьертуй.

— Рэхь екини, — гуфди Тенхьум, — э колхоз фирсоре гереки уре эй кор сохде. Бигьил дуьмбура бил зенуь, эрэгъ тигьи соху, кемер гъэд соху, дануьгу чуйтам нун гъэзенж сохдениге эй хуьшде жофокеше одоми.

— Ме миром туьре, бегем вегуьрдени имуре э колхоз? — гуфди Сенем.

— Шиновусдем, туь рафдебири мугу, богъ пуьрсирет эз туь.

— Эри, хэгьер миро туьре, гьишдуьм и немироде кукмере е эрзо нуьвуьсде, мугум туьш ние рафдеге э кор, ме мирам, хэлгъ негуют ки, Сенем э сер хьозури нуьшде, эдей эз Шомоил мундегьоре хурде гуфдире. Бебегъо дедейгъой ме гюшир не биретки, бегем ме эз туь зиьдуьм, бегем ме не туьни эз е шуьгъэм не ведироморейм. Гьишдуьм нуьвуьсде эрзоре, бердуьм дорум э контор. Еки хэнде-хэнде эз ме мугу: «Ченд гъопо богъэ дореге э колхоз эйчуь не нуьвуьсдей?». Мугум: «Мере богъ нисди, гъэдов алим». «Нибу дие, — гуфди у, — богъэ фурухдей, пуле э зир деноре имсгъой э сер хьозури оморей? Воисденбу мере э китуь биём, мугум е кумеки мисохи, е рэхь мини эри муьрде хэгьер. Ки буге мугу эз ме: видов бура э ки раби Гясоил, у мугу э райком дебире, у кумеги мисоху. Дире сэгIэт шинохд мере Гясоил. Хэндуьсд, чуькле чумлегъой хуьшдереш хисунд, мугу: «Амбар хуб сохдей эрзо нуьвуьсдей эй э колхоз дарафде, оммо богълере э ки дорейге, восдо э колхоз ди». Эз ки эн уш гIэрс э чум ведироморе, э хуне оморум. Эзилойге гене гъэретиконе кукме омо гуьрд ехэн-мере, мугу: «Мимири, мимуни, гьони дегъ монет миди!» Гьечи эдей гирошде рузгъойме, хэгьер миро туьре...

Похли-похли гIэрс тигьи бисдо эз чумгъой Сенем. Тенхьуме езугъиш омо эю.

— Одомире пул небиреиш е дерди, пул биреиш е дердигеи. Э гюшире шуьвер ни рафдиге, белки и гъозиегъош э сертуь ни омо...

Песде е кем думит сохде, Тенхьум мугу:

— Гъэйгъу нибу, ме э хуьшдеревоз миберуьм Бебере э колхоз эй кор сохде, э серме минуьвуьсуьм член семьяи гуфдире, бигьил кор соху. Ненге у пуч мибу.

Сенем э хори, э сер сумогъ перзине дешенде, суьфделе чой декуьрдебу э пейлей Тенхьум, Бебе дере вокурде, диромогъо э хуне. Холу дениши э буй-балай хэгьерзорей хуьшде — э гъижимлуье, эз кечели сейрек бугъо муйгъой серию, э зир воруш тар биребуьруьтгъо, э те сугъре занималад дебугъо шовол шиветю, э дуразе папрус — «наша марка» э десию добугъо, ох кеши мугу:

— Туь имогъой оморей, келе кук бирей, тойгъойтуь сенигIэторгъо бирет, э хундегъо эдет рафде, туьре чув бири эхи?

— Гьеме хундегор бисдоге, кор ки мисоху? — пуьрси Бебе.

— Эхи туь кориш ние сохде!

— Ме кук кулакуьм, мере кор дорегор нисди...

Ловгъой хуьшдере шефд сохде, хэндуьсд.

— Нуьш ебо, — теклиф сохд Тенхьум. — Ме кук кулак нисдуьм, кук косибуьм. Мереш гьемише кор ме бире. Кими вэхд хуьрде алвар сохдем. Сиб — гIэрму восдорем фурухде, э базаргъо вадарафдем эз десгъо гьерчуь бисдо восдорем фурухде. е вэгIдо э пул михьтож бире, чекметукуй Хьэнуьх Офдуме э нумме нуьвуьсдем, хэзеин е кем пул дори мере. У терсиренбу тукуре э нум хуьшде сохде, лишон голос мисоху гфудире юре. Чув коргъош сохдем ме. Де имогъой э у коргъо нун не дери. Гьер мерд эй хуьшде рэхь биё офу. Меш э колхоз дарафдем. Войге туьре шевгъо эй хундеш рафденуьм, эри десхэт хуте бире. Ме гьеле э и келе мердимере-

воз. Песг, туьре чуй бири? Чум э пулгьо эз бибешму мундигьо дериге, туь гъэлсти. Эхир эн у пулгьо эдей бире.

— Вой эри ме! — гирисд Сенем.

Бебе дениши э холошу, песде э гІэрсгьой чумгьой дедешу, мугу:

— Чуй воисде ишмуре эз ме!

— Э кор дерайте,

— Гуфдурум: кор нисди.

— Ме миофум эри туь, э меревоз миёй э колхоз, — гуфди Тенхьум э пой вэхуьше.

Гъэйлей хуьшдере томоку пур сохде, Тенхьум сухунд, песде гене э лой Бебе чарусде, мугу:

— Дануьсде бош: гьер мерд хиш хуьшдере э десдин дес хуьшдереvoz биё зенуь. Эз бибегьо мунде молдевет амбар вес ние сохде. Оврогьом Нетене э миллионгьоревоз пулгьо бу. Ханукаёвгьо келе гІоширгьой Дербенд буьруьт. Ферзендгьой эн угьош гьони эдей кор сохде. Эгьуьлменд бош!

Тенхьум эз хуне вадарафдгьо, воруш поисдебу, булутгьо эз гьоволов бире, еки-еки эденбуьруьт веди бире астарাগьо. Дер хунере пушо сохде, Бебе мугу эз Сенем:

— Туь мере себэхьиш е бисд монет миди, эзуновлейге гуфдирейтуьре мисохум.

Сенем эз дуь зани хуьше бибине векенде мугу:

— Вой эйме, гушдгьоймере туьртуьр мисохи туь!

КОР НИ СОХИ, НУН НИ ХУРИ

Колхоз Одигюзелигьо суьфдеи бегьер боггьоре вечире бэггьдо, е ченд хунегьо сер гуьрдебу эри вокурде: эй контор, эй складгьо, эй гьомборгьо, е келе хьэёт добугьо хунере восдоребу гьелелуьге эри зигьисдей хуне небирегоре колхозигьо, контор колхозиш гьелелуьге э у хьэёт добу. Гьемин э и келе хьэёт колхози зигьисденбу гьелелуьге кифлет ГІэзиз Рэхьмониш (Песде, бэггьдовой е ченд салиге, коргьой колхозигьо амбар хуб бире бэггьдо, ГІэзиз вокурдебу эй хуьше журое хуне, э хьэётиш дешендебу боггь).

Е руз себэхь поизи, ГІэзиз зу эз хов вэхуьше, э гьейбей хуьше нун не буьржунде бобли деноре, дуразе биле э дес вегуьрде, эденбу эз хуне ведироморе.

— Э и зури эже рафде, мерд? — пуьрси Божи.

— Туь ние дире? Э кор.

Песде сере тик гуьрде, денишире чуйтам э рисегьо бесде оморе эз бун хуне дуллу биребуьруьтге хушегьой онгур: «Оггьодеи», «Руьшбобо», «Хэтми» не «Гуьлоби», э оноргьо не биггьо, дуллу бируьтгьо эзеверсер пенжере, мугу:

— И онгургьо, и емишгьо эз же омори э хунейтуь?

— Эз колхоз.

— Дузи. Кор сохдем, колхоз дори мере. Оммо кор ни сохи, нун ни хури.

— Пушотегьо кориш мисохдиге, нун сурои ни хурди, э боггьой Мешешир Исоггь кор сохденбиригьо салгьо.

— У рузгьо дие меёво!

Эз пенжере диromo товуш чуйшме.

— Эле, руз воромори, ме этуьреvoz э ихдилотуьм, — гуфди ГІэзиз.

— Э бе, имуре и рузгьо каникули э школа, меш биём дие, — гуфди Рэхьмон эз хьэлов вэхуьше.

Рэхьмон келе кук школаи бу э хундеиш зирек бу, оммо юре амбар хьэз оморенбу э бебешуревоз рафде э кор. ГІэзиз э Божи денишире, мугу:

— Беруьм?

— Э гІэилгьой мэхьэлеиревоз э кучегьо домундеинжон биёвгу, кор сохугу.

— Хуб, — рази бисдо ГІэзиз, — кор нисохи, нун ни хури. Кеш!

Эвир гьово лос бу. Э кучегьой Дербенд гьеле одоми кем бу. Тек-тек веди буьруьт фэхьлегьой рэхь мошин, чуькле сундугьчелегьой гьовуни э дес дери э лой вокзал фураморенбуьруьтгьо, зенгьо, совугьой лугьи э кул вери э лой билогь «шейх-салахь» варафденбуьруьтгьо, гедегьой жогьлени куьмуьр э кул верие хэргьоре гьей сохденбуьруьтгьо. Эз ён муьлк Хочи э гирошдеки, э гуш ГІэзиз нен Рэхьмон сес хьэрой-хьэрой дарафд:

— Дуьмбурра, — эденбу гуфдире кибуге, — эз бебешму шеш шои пул мунди гуфдире, туь имогьой хун дедешмуре биё хури! Туьре воисдени мундигьо кепик-нимкепик дедешмуреш бери пуч сохи! Мэхьшемуь, кор сохде гереки!

— Туь э сер ме хьэрой мевеги, холу! — Эдебу гуфдире униге, — э сермеш эгьуьл вери. Гьер мерд кор хуьшдере ю хуб дануьсде.

— Хьи-хьи-хьи, — хэндуьсд суьфдеи, — э кечеле сертуь эгьуьл не дери. Мере ихдиёри эри хьэрой сохде э сертуь. Э метелегьо гуфдиренуьт: етима эгьуьл дорегор мибу, нун дорегор нэГІ. Мере нун доре воисде туьре. Биё э меревоз э колхоз, кор сох, нун гьэзенж сох!

ГІэзизигьо екемигеш куьнд оморотки, шинохдуьт Тенхьум не Бебере.

— Дирей киниге? — пуьрси Рэхьмон. — У Бебеизэй, кук куьгьне сэхьибхунейму. Эз школа вирихди, гьумор возире. Папрусиш кеширени...

— Кеш, пой вечи, — гуфди ГІэзиз. — У туьре герек нисди.

Оммо э дуьл хуьшде гуфди: «Офдум келе бугьо гІэил, ужире мибу». ГІэзиз шори сохд эз Рэхьмон кук хуьшде, эз хосиет эн у, чуьнки Рэхьмон эз гІэилиревоз хьэвес бу юре эри э десдин дес хуьшдеревоз кор сохде, кор хуте бире. Э дуьл ГІэзиз омо гирошде рузгьою, гиснеигьой кифлетию э девр Николай, гужгьо эз Менешир Исогь вегуьрдебугьо, хьовиргьой жогьилию: ГІэсоил, Эсеф гьэлейхэнжели, хьовир партизанию Одигюзел, гьони председатель колхоз биригьо, Мердэхэй Овшолум, Юсуф Жомол... «Фэгьире Мердэхэй и рузгьоре не вини, — гуфди э дуьл хуьшде ГІэзиз, — мивиниге, чуьтам гьони э Дербенд колхозгьо бириге, богьгьой келе гІоширгьо э дес косиб — ГІони шегьер диромориге, чуьтам иму кор сохде, хубе пул, онгур, шороб эз колхоз вегуьрденимге, у фэгьир шор мибисдо»...

Мердэхэй муьрдебу гье у сал, ГІэзизигьо э бичин рафдебугьо э лой Гьуллер, ве Мердэхэйгьо эй хуше вечире оморебуьруьтгьо. Э вишегьой Белиджи ченд шевгьо хисире, Мердэхэйгьоре мужакгьо хурде-вечиребуьруьт, песеде э Дербенд оморенге чендигьошу гьуьздуьрме гуьрде, э хьэлов офдоребуьруьт. Мердэхэй пире мерд биребу, нечогьире не ветовусд, гьемею вамасире, муьрд. Э келе хуьрметевоз гьовре сохдут Мердэхэе куьгьне дустгьою ГІэзиз, ГІэсоил, Юсуф. Эз лэгІэ бе лэгІэ лов бисдорут мэгІнигьой Мердэхэй. Те имогьоиш амбаре одомигьо хунденуьт гешде раче мэгІнигьой игиде ошугьэ. ГІэзиз, комиреки хубе сес невобу, э и себэхь поизи э колхоз рафдеки, э ёр овурде, эденбу мугьум зере, хунде бенд-бенд мэгІнигьой куьгьне дусд хуьшдере.

— МэгІнигьой Мердэхэй Овшолуми? — пуьрси Рэхьмон, шиновусде бебешу э хундеки.

— Эри хэлефме. Э ёртуь мунди у гьуьндуьре мерд, десдечу э дес дери гешденбугьо?

- Фурмуш сохдем.
- Оммо мэгИнигьой эн уре гьич фурмуш месох.

Саламуьв гелуьр менден,
Гьорлуь догьлелруьн белинден,
Дербентлуь Мердэхэюн дилинден
Дуо менден, салам апар.

Саламуьв гелуьр уьсдуьме,
Томоми дуруб гьэсдуьме,
Гьеми ошнеме, гьеми дусдуьме,
Дуо менден, салам апар.

- О, Гьэзиз бирор ,туь ошугь бирейки!
- Гьэзиз песово денишире, дирени Одигюзели.

— Себэхь эхэйр бу, — гуфди Одигюзел, дес Гьэзиз нен Рэхьмоне гуьрде.

— Ой эгьуьбеттуь эхэйр! Бебей Ахмед чуьтами, хомуш, бири?

Одигюзел ох кеши, дес фушенд.

— Гьосини эз ме, гоф ние сохде, бер богьмере мугу, э жигей сохде никигьоймени мугу.

— Ние варасире келе мерд, гьондурмиш сохде гереки.

— Дие чуьтам гьондурмиш сохум? Гьэсоилеш фирсорем э ки ю. Гьэгьри сохди ведекуьрде Гьэсоиле. «Гьэйб ние оморе туьре, гуфдири, куьгьне малла бирей, имогьой эз рэхь худо вадарафдей, э ехэн имуш оморей хьэлово бирей!» Чув гуьом ме э ижире бебе. Гьэйгьу нибу, бигьил екемигеш. Коргьой колхоз хуб бире-бире, ю хуьшдению миёв михьилои михогьу. Ме хосиет эн уре дануьсденуьм.

Гьэзизигьо э богь оморутгьо расируьтгьо, богь одоми пурбу. Инжо добу Эсеф гьэлейхэнжели э кукгьо духдергьой хуьшдеревоз, Нэхьшуьн хьомбол э хьовир хуьшде Ешуворевоз, Етим Шелмуь э е десде жем жогьилевоз, ленге Жегьфергьули не е хэйли келе мердгьо эз лой гьэле. Бил вегуьрдебуьруьт э дес мердгьош, зенгьой хэйлогьиш, жогьиле кукгьо ве духдергьош. Э бил зереки колхозигьо эденбуьруьт хунде шоре мэгИнигьо: э зугьун азербайджани, э зугьун тати. э зугьун уруси, э зугьун лезгии.

Гьеле у салгьо колхозгьоре не ки легкой машин, грузовойгьош небу. Гьэсб гьэребереш гьимиш сохденбуьруьт колхозигьо. Уне гуьре председатель колхоз Одигюзел э мошин не гьэреберевоз ние гешденбу. Э пееде оморе э богь, э пееде эденбу гешде у гьемей эн и богьгьоре, рафде эз бригада э е бригадайге, винире чуьтам кор гирошдеге, чуьтам богьгьо бил зере омореге. «Машаллагь, машаллагь», — гуфдире, Одигюзел шори мисохд эз кор руьш верие мердгьо, иллогьки диренге, чуьтам хьэшдод сала Илесеф Муьшкуьри бил зеренбуге. Оммо эз е лойге дуьл Одигюзел грунд мибисдо, мигуфди: «Бебейму эз и мердгьо жогьили нэхьси гуьрде, ние оморе э кор». Тэхьэр гуфдиренуьтгьо: э хэлгь дениширенуьм, шор биренуьм, э хуьшде дениширенуьм — пешму биренуьм гуфдиренигьоре хуно, Одигюзел э кор сохдегоргьо мидениши, шори мисохд, бебе шуре э ёр миовурд, дуьлхуьрд мибисдо. Ченгьэде э колхоз кор хуб гирошденбугеш, колхозигьо эз дуьли богьэ гьурлугь сохденбуьруьтгеш, райком партия Одигюзеле тэгГриф доренбугеш, оммо Одигюзел эз кор э хуне омо могьбул, дуьлхуьрд, э бешуревоз гоф не сохде, чой-чи не хурде, дарафде э доруни хуне, дегешде, хиси.

— Дедей гьурбу гердо туьре, — гуфди келе зен, — е хубе дулме сохдем, не хури?

— Ишдогь нисди мере, жон дедей, — жугьоб до Одигюзел, — бигьил, хов дери мере.

Келе зен вадарафд эз доруни хуне, оммо Одигюзел гьеле хэйли вэхд чум рохьо дегешд э хьэлов. Сурня-Ханум сес не сохде, жигей хуышдере дешенд э хори, э пошней каравать, дегешд. Одигюзел вини, чутьам жогьиле, инчебеле, гьундуьре синее зению партал векенде дегешдге, гоф не сохд, хуышдере э хисире воно, сэхд э думит домунд.

СЕКРЕТАРЬ ЭН ЯЧЕЙКА

Э колхоз Одигюзелигьо гьеле коммунистгьо омбар не дебируйт. Еки ю Одигюзел бу, еки бригадир Эбильферз, еки Тенхьум бирор Сенем, е огьиле зен азербайджаниш дебу, сечор колхозникгьойгеш. И чуйкле дес-делей коммунистгьой колхоз кура биребуьруйт е шев зимисту э кантор колхоз э собрание эри вихде эн суьфде секретарь эн ячейкешуре.

Э сер келе стол кабинет председатель колхоз эденбу сухде келе лампей нефти. Э зверсер нуьшденигьо стол Одигюзел вобу е келе сирот Ленин, э гьэд шкаф шишей эн книггьо дуллу буьруйт э рисе беседе, пажире келе хушегьой онгур «Огьодеи». Э собрание оморегоргьо э иловлей келе стол нуьшде, эденбуьруйт велггьой журналгьо э сер стол вобугьоре вешенде, сиротгьо фегьм сохде.

— Хьовир Ахмедов, шев эдей ниме биреки бийт сер гирим дие, — гуфди огьиле зен, келегьэи сер хуышдере дуз сохде, — эхи иму зен хэйлогьиним, дедей гьэилгьоим, песде себэхьмунде биё гене зу вехизим бурайм э богь.

Одигюзел эз песой лампе тик гуьрд сие муйгьо пур биребугьо сер хуышдере, хисунде кемлелей хьир бугьо чумгьой хуышдере, песде мугу:

— ТэгИди месох, хэгьерме, гьони представитель райком биё биёв, екемигеш денишим.

Амбар дениширени не бисдо. Э и туьтем дер вокурде омо, э хуне диromo Гьэсоил. Гье у шопкей алати э серю вери, пинжек элати э тению вери, чекмегьой хром э пою вери.

— Шев ишму эхэйр, хьовиргьо! — гуфди Гьэсоил, еки-еки дес ишуре гуьрде.

Эгьубеттуь эхэйр, — жугьоб дорут угьо.

— Михьило сохит э ме, кидан ишму эдейт тэгИдиш сохденитге.

— Худо михьило мисоху, — гуфди кибуге.

Гьэсоил дениши э лой эн у одоми, чумгьоре хисунде мугу:

— Худо гьисди гуфдире э гьуьлом туь бовор сохдени?

Мерд хэндуьсд, мугу:

— Э лэгИэйму домунди рафде и гоф дие, жон Гьэсоил, худоре ненгекки дири...

Е кем думит сохде, Гьэсоил мугу:

— Имишев иму партийни собрание гировуним, секретарь вихим, песде ишмуре рази гьисдиге эз е-дуь рузиге биё е лекция хуним эз товуней дургунни дин-догьотгьо. Гьеме колхозникгьоре кура сохим, беспартийнигьореш.

— Бошгу, рази бисдорут коммунистгьо.

Эз нуминей райком Гьэсоил собраниере вокурдки, председател не секретарь вихде оморотки, Гьэсоил мугу:

— Гуит имогьой кире воисдеге ишмуре секретарь партийни ячейка вихде.

Десе гьово вегуьрд Одигюзел.

— Эйме оморенигьо хубе секретарь мибу Тенхьум.

Гьемсеки денишуурьют э Тенхьум, песе дуй э еки. Дуьл Тенхьум лерзи, лэгьэре гьутинею гуне до. «Эле, мере ижире хьуьрметиш гьисди?» — пуьрси эз хуьшде Тенхьум.

— Иму хуб ние шинохденим Тенхьуме, — гукфди Эбильферз, — автобиографий хуьшдере гуюгу.

Председатель гоф до Тенхьуме, Тенхьум вэхуьшд лерзире — лерзире эй жугьоб доре.

— Бебейму косиб бири, фэхьлеи сохди эй Ханукаевгьо, меш эз г'Эи-лиревоз фэхьлеи сохдем. Расди е кем вэхд сибг'Эрму фурухдем э кучегьо, чоресуьзи...

— Хундейтуь чуйтами, десхатдани?

— Э нубохундей жугьури хундем, хэт урусис эз хуьшде хундем хуте бирем, гозетгьоре хуб хунде, варасиренуьм. Е книг Ленинеш хундем...

— Де киреи пуьрсуьш? — гуфди председатель.

Эз екиш сес не ведиромо. Песе е хэйли вэхд рафде бэгьдо, дес гьово гуьрд Илдод Офдум гуфдиренигьо мерд колхози.

— Мере гофи гуфдирени.

— Буюр, Илдод, — гоф до председатель.

Э пой вэхуьшд е сара мерд, гьолинде ловгьо, килэхьэ э дес пучунде, э песой кемер гуьрде. У суьфде дуь-се гиле суьгьруьсд, песе илов-лере чумечару сохд, э Тенхьум денишире, лэг'Э вокурд эй гоф сохде.

— Мере, Тенхьум, э туьревоз е дорé восдореиш нисди, э г'Эрейму е гофиш не бири. Не туь э ме зобуни сохдей, не ме э туь. Не туь эз г'Ю-ширгьош нисди, хэгьертуь зен кулак зерде Шомоилиш гьисдиге.

— Эй хэгьер у жугьоб ние доре! — хьэрой вегуьрд ки буге.

Председатель гьэлемдеше зе э стол.

— Мешет мебош, хьовир!

Илдод гене суьгьруьсд, мугу:

— Эй хьовир, киниге у, хьэрой вегуьрденигьо, туь могу ки эз ме туь амбар хосде Тенхьуме. Фурмуш месох: иму инжо партийни собраниеим. Ини, лелей Г'Эсоилиш инжои, вегуьруьгу гуюгу расди дургунимуре. Ме ние гуфдиренуьм Тенхьум эз г'Юширгьои, усоле корсохи, филон-фошмоко-ни. Оммо мере эзи коргьой эн у хьэз нисе оморе. Дануьсде-дануьсде ки, хэгьерию Шомоил муьрде бэгьдо богьэ фурухди, э колхоз не дори, Тенхьум вегуьрди кук кулаке — Бебере э колхоз овурде, член семьей хуьшде нуьвуьсде. Ижиреш кор г'Эмел оморени, хьовиргьо?

Э собрание одоми кемиш добуге, сес хьэрой-хьэрой келе бисдо. Председатель гене гьэлемдеше зе э стол.

— Поит, сабуьр сохит!

Илдод дие гоф не сохд. Г'Эсоил диреники, иг'Эре эйю гоф не сохде, г'Эмел ниёв, вэхуьшд, эз председатель буйругь вегуьрде, мугу:

— Хьовиргьо, сабуьр сохит. Инжо хьовир Илдодов вэхуьшд мугу, ки Тенхьум кук кулаке овурди э хуьшдеревоз эдей э колхоз кор гьишде сохде. Зобуни эн и кор чуйни? Бигьил кор соху.

— Ме эй кор сохде гуфдиренуьм, лелей Г'Эсоил? Ме э товун богь Шомоил эдей гуфдире. Богьэ э колхоз эйчуь не дорет? — гуфди Илдод, эз жиге не вэхуьшде.

— Эй эн у туь дузи, хьовир Илдодов, — гуфди Г'Эсоил. — Гьелбет-теш богьэ угьо миёсдуьт э колхоз доре. Де имогьой омори и кор бири. Шомоил муьрде, г'Эил ю мунди. Чуь биё бу э гофтуьревоз-бурав дуьзд-дургу бу? Бурав э вокзолгьо гьумор возу, э куьф дарав? Небуге иму биё уре бигьилим кор сохде, одоми бире? Песг ужире г'Юв-г'Эиле, сэхьибсуьз мундегоре келе не сохде, тербиет не доре, социализм чуйтам мивокуним иму? Бебеш одоми вилоет имуни, э колхоз кор сохде-сохде, тербиет ме-гуьруь, рэхь имуре миёв...

— Дузи, хьовир ГӀэсоил, дузи! — гуфдуруьт э собрание дебирогоргьо. Э и туьтем эз ён стол вэхуьшд Эбилферз, руьхсет не вегуьрде эз председатель, мугу.

— Мере э хэгьерзорей Тенхьумевоз гоф нисд. Мере эз Тенхьум пуьрсире воисде: эзи е ченд сал пушо э нумтуь петент бири?

Лэгьэре зерде сифет Тенхьум гьирмизи бисдо и пуьрсуьше шиновусдеки. У вэхуьшд э пой, дуь-се гиле суьгьруьсд, мугу:

— Бири .

— Шиновусдит? — гуфди Эбилферз.

Гене нуьшд э жигей хуьшде.

Тенхьум чуме-чору сохд элой ГӀэсоил не Одигюзел, эз лэгӀэ гоф ведировуну гуфдире, Одигюзел гуьрд эз гьулию, поюнд, ю э лой собрание чаруьсде, мугу:

— Хьовиргьо, е дэгьдэггэ сабуьр сохит, ме гьони варасунум гьозией эн петент Тенхьуме. Ихдилот эн и петент э райкомиш мэгӀлуьми, Тенхьуме э партия вегуьрдекиш у ихдилот веромореву. Тенхьум е вэгӀдош сэхьиб богь, хуне, эн туку нен магазин не бири. У е косибе одоми бири. Эз и е ченд сал пушо э тукуй Мухоил ШэгӀиту прикешук биреки сэхьиб туку эз Тенхьум гуфди: туьре воисдени жалавнейтуьре зиёд сохум? Эри, жугьоб дори Тенхьум. Бошгу, гуфдири Мухоил ШегӀиту, гьечу буге, ме зиёд мисохум пултуйьре, энжэгь иники, биё тукуймере э нумтуь сохум. Эйчу пуьрсире Тенхьум. Мере э дуь-се жиге богь хуней, жугьоб дори Мухоил, ние воисде гьеме э, нумме бу, терсиренуьм, оммо туьре терс нисди. Тенхьум жогьил бири, овом бири, разименди дори, тукуре сохди э нум хуьшде. Ижире петент бири э нум Тенхьум. Варасири, хьовир Эбилферз?

— Гьэрез туку бирики э нумию? — гуфди Эбилферз.

Песде э голосование нореки, е Тэхьно Эбилферз гьэршу поисд. Эз и рузевоз Тенхьум бисдо секретарь эн 1. зртийни ячейкей колхоз.

...Себэхьими эз кор вогошдеки, Тенхьум э хуней Сенемигьо омо э серсуьфре нуьшде, эй чой хурде, ихдилот сохд, чуьтам ГӀэсоил эсобрание эз товней кор Бебе гоф сохдебуге.

— Э у корлегьоревоз ГӀэсоил мере фирмунде нидануь, — гуфди Бебе, — ме фурмуш не сохдем, чуьтам у красноармейцгьоре овурде, гендуьмгьоймуре бердебуге.

— Э и дуьмбураре денишо! — гӀоси бисдо Тенхьум.

— Эри, эри, э хунейму амбаре гужгьо сохди у.

— Гьечиш гьэгьр гири туь?

— Ме гьэгьре э бебеймеш дегьишденигьо нисдуьм.

Сенем тоб не доре мугу:

— ЛегӀэйтуйьре ги, худо зере, э худо доре руз туь пой.

Тенхьум гьэгьри-гьэгьри дениши э хэгьерзорей хуьшде, сере жумунд, эз кисе томоку вегуьрде, гьэйлере пур сохде, спичке зе, песде е хэйли суьгьруьсд.

ГУЬРГЕ ЧЕНГЪЭДЕШ ХОРУНДИ, ЧУМИЮ ГЬЕ Э ВИШЕ МИДЕБУ.

Э гьэдимие кучей Дербенд э нум Коммунаргьо гьисдигьо, э куьндигьой гьопуй кофори, зетебэггэи э куьнж гьисдигьо хуне дебуьруьт редакциягьой эн дуь газет — «ГӀэлем Ленин» (э зугьун азербайджани) ве «Зэхьметкеш» (Э зугьун тати). Редактор эн газет «Зэхьметкеш» бу ГӀэсоил. Себэхьмунде суьфделе э кор оmore, у нуьшдебуге э кабинет хуьшде, эденбу фегьм сохде макет себэхь ведировгьо гозете. Секретарь редакция е жогьиле, сиечердее кук, гьэлемдеше зиловлей макет кешире, эденбу гуфдире:

— Э и жиге биё фельетоне веним, инжо статьяй председатель колхозе.

Песде э сер стол вебугьо когъозе лов сохде, мугу:

— И стихигьой жогьиле шогьиргьореш биё дешеним.

— Стихигьо нивируьхуьт, мунугу гьеле инжо, — жугьоб до ГӀэсоил.
— Туь егиле гу эриме у статья эз товуней дургунигьой дин-догӀот нуь-
вуьсде оморигьо эжи?

Секретарь гӀэйбе-гӀэйб денишире э ГӀэсоил, мугу:

— Гьеле зуну у статьяре эй дешенде. Пушой кипур мидешеним.

ГӀэсоил э пой вэхуьшд, чумгьоре хисунде, песде вокурде чаруьсд,
эз секретарь мугу:

— Гьери ебо э ме дениш. Э гоф туьревоз иму э диндогӀотевоз эн-
жэгъ пушой мигӀидгьо биё женг берим! Небуге туь фурмуш сохдей, чуь-
там у орине е десде колхозникгьо руз шобот э нумаз рафде, э кор про-
гул сохдетгьо. Небуге туь фурмуш сохдей, чуьтам раби Мухои́л гӀэйлгьой
косибгьоре эз школа оворе сохде, э нубохунде овом сохдениге. Небуге
туь ние дире, чуьтам у кура, ленге раби Хьэим жем-жогьиле, зен-зероре
фурмунде э куьгьне гӀэдотгьоревоз э кебин гьишдениге рафде.

ГӀэсоил ведиромо эз песой стол эиловлей кабинет гешде мугу:

— Э дин-догӀотевоз иму гьемише биё женг берим тейте гьемме одо-
мигьой советиму бегьем тербиет коммунисти не вегуьруьт, туь у хэёл-
гьойтуьре бигьил, хьовир догьи!..

Э и туьтем дер кабинет вокурде омо, ди́ромо е сара мерд, келе шуь-
гьэмию эн бордоре зене хуно, е тике хьире чумгьо.

— ГӀэмел миёв?

— Диро, Нэхьшуьн, диро, — гуфди ГӀэсоил.

Э сер Нэхьшуьн вобу келе килэхь, э тению дуразе фирегье шеи
сетин, э кишд Нэхьшуьн гьэишиш невобу э пой Нэхьшуьн вобу назуьке
чувякгьо, журубсуьз.

— Гьери биё нуьш, — гуфди ГӀэсоил гьул Нэхьшуьне гуьрде, —
хурдегьо хьэллотуь, шиновусдегьоре гу.

— Мугуюм, бирор, мугуюм, гьони гьемере мугуюм.

Песде виники секретарь редакцияере Бениле хэнде гуьрди, Нэхь-
шуьн мугу:

— А што ви думиш, гьелбеттеш мугуюм.

Бенил макете вегуьрде, зури-зури вадарафд эз кабинет.

— Мере е статья доре воисде э туь, бирорме ГӀэсоил, — гуфди Нэхь-
шуьн, ме гуном, туь нуьвуьс.

ГӀэсоиле хэнде гуьрд, оммо тоб до, не хэндуьсд.

— Гьери, чуь статьяи?

Нэхьшуьн кеши стул хуьшдере э лой ГӀэсоил, сер гуьрд эри ихди-
лот сохде.

— Пери туь мере не фирсоребири э совхоз гозет «Зэхьметкеше» э
гӀэрей фэхьлегьо эри подписка сохде?

— Гьери.

— Оморенуьм э богъ, э ён кантор совхоз, диренуьм э домой дер, э
сер сенггьо нуьшди, дануьсдени ки? Зерде биггьо, дуразе Шолум кук
Менешир Исогъ. Мугум эз зерде биггьо: туь игӀэре чуьк чоне сохде,
дуьмбура? У мугу: мере нифри месох, ме инжо э совхоз эй кор сохде
эдем дарафда. Эле, хэнд ме инжо... Чуь, зерде биггьо, кук келе гӀошир
Менешир Исогъ э Ершолейм вирихди рафдигьо, э рэхь ниме рэхь мун-
дигьо, э совхоз рабочи кор сохденини? Мугум: хьовир Шолум, туь мере
фирмунде нидани, дануьсденуьм туь э чуь метлебевоз оморе́йге э и сов-
хоз. Те умогьой гӀов гӀэтош беро туьре, туьре имиди, ки гьоргоиш бисдо
Советская власть пуч мибу, совхозгьо лов, гене мегири боггьой бебеш-

муре минуши. Эхи богъгой эн угъош э совхоз дери. Шолум гІоси бисдо, гъэгри бисдо эз ме, мугу: Нэхъшуьн, ногъогъие хъэшо эйчуь воноре туь э серме! Ме е гъопоз зеруьм эз серию, мугум гоф месох!

ГІэсоил хэндуьсде, мугу:

— Нэхъшуьн, туь лап шулухи сохдей...

— А што ви думиш, э буржуйгъоревоз ужире гоф сохде гереки. Э ёртуь мунди, ме ченд салгъо палан хьомболи э кул веноре, уьк дешимиш сохдемгъо? Ченгъэде уьк эри бебей зерде бигъгъош дашимиш сохдем. Э шуьгъэм чуь дарафди? Гъичиш. Эхир-эхир, ини эз гІовгъой ГІэребински вамасири и шуьгъэм ме...

Екем поисде, песде Нэхъшуьн мугу:

— Туь эз ме келеш гъисди, бирор, ме э туь е гоф гуьм: э буржуйгъорэхьм берде герек нисди. ГІэсуьл энугъо бед гІэсуьли. Э меселегъо гуфдиренуьт: гуьрге ченгъэдеш хорунди, чумию гъе э више домунде. Угъош гъечу. Ашто ви думиш!

ГІэсоил эз дуьли хэндуьсде, мугу:

— У туь гуфдирегъо гъеме дузи, оммо э е кор ме рази нисдуьм э туьревоз. Гъопоз ногъогъ зерей эз сер Шолум. Гъэйгъу нибу, бигъил фэхълеи соху э совхоз, рафде алуьшвериш сохде, хэлгъэ фирмундеинжон, бигъил гъупире э дес вегуьруь, кор сохугу. Дануьгу чуьтам эрэгъ пишони тигъи сохде герекиге эри нун гъэзенмиш сохде, варасири?

— Эри. А што ви думиш! Ниварасуь?

Дер вокурде омо, э кабинет диromo секретарь редакция Бенил.

— Эз типография одоми омори эри материалгъо. Ноборщикгъоре корнисди. Хундейт статьягъоре?

— Гъони михунум, мидуьм, — жугъоб до ГІэсоил, песде э Нэхъшуьн денишире, мугу:

— Туьре гене гоф гъисди?

Нэхъшуьн куьнд кешире диеш стул хуьшдере, жугъоб до:

— Эри. Мере воисдени е чуькле земиткеле дешенит э товун эн у кутэхъэ Сидигъ. Гъеме шев эз пэхъники эдей гушд куьшде, е гъиметире э се гъимет фурухде э хуногъо. Эхи дануьсдени амбаре жугъургъо гушд хъэруьми ние хурденуьт, е парагъо пенжвойнеш зиёд мидуьт шовол пой хуьшдереш эз пой мекенуьт мифурхут, хъэруьми хурдеижон. Дануьсдени и хосиетгъой жэгІмете гъобоне сара Сидигъ, — песде э шуьгъэм хуьшде денишире, мугу: — мере гІэйб месохит, шугъэмме эн Сидигъэ хуно эз руьгъэние гушдгъо чогъ не бири, эз гІовгъой ГІэребински вамасири, а што ви думиш!

Бенил тоб недоре, чаруьсд мугу эз Нэхъшуьн:

— Кутахъи гофе не гуи?

— Кутэхъи ини, товариш, себехьмунде зу сери эдем эз хъэет колхоз вадарафде, э звер варафде, диренуьм кутэхъэ Сидигъ э пушо дешенде се гусбенде эдей гъей сохде зофруво. е дегъ луьнг эз ю песово илоулере гузет сохде, эдее оморе кара Гъинун, еГни кес не винуь ишуре. Оммо угъофурмуш сохденуьт, ки гъуигъэ э туморе пэхъни сохде нибу гуфдире. А што ви думиш, дуз ние гуфдиренуьм гІээзи туь муно? — Песде э лой Бенил денишире, мугу: — туь гъэлемтуьре веги э дес, ме гуьм, туь нуьвуьс.

ГІэсоил дес Нэхъшуьне гуьрде, мугу:

— Бениле гъони можол нисди, уре кори. Ме гъони огол мизенуьм, имуре э у хунейге нуьвуьсдегоргъо дери, — Э лой дер денишире, хъэрой сохде. — Рэхъмил, инжо диromo гъери.

Песде Нэхъшуьн не Рэхъмил э у хунейге э дарафдеки, ГІэсоил э Бенил денишире, мугу:

— Туь гъич думит сохдей, Бенил, чуьтам иму рабкоргъо не селькоргъоймуре хунде, хэт хуте сохимге?

— Думит эн у коре эй сохде эз ме келете одомигьои, — жугьоб до Бенил. — Э дес ме чуй дери?

Гэсоил хэндуьсд.

— НэгI, хьовир, гьечу гIэмел ниёв Э десхэт недане рабкоргьоревоз иму гозет всдешенде ниданим. Чуй Нэхьшуьнигьо, дуьл ишу сүхденигьо эри власть, хьэрекет сохденуьтгьо эри гьовхо берде э кемсуйгьоревоз амбари. Оммо угьо не хунде, не нуьвуьсде дануьсденуьт. Гьэрд имуни эри хунде угьоре. Эри думит сохдеш гьэрд гьемейму гьисди.

Бенил сере гьуз гьурд, гьирмизи бисдо.

— Э лелей Гэсоил, типография э материалгьо денишири.

— Хуб, бошгу, — жугьоб до Гэсоил, сер гьурд эри хунде статьягьоре.

ХУНДЕИ Е ВЭГІДОШ ДИР НИСДИ

ГIэилгьой школаи суьфделе э класс дироморевуьруьт учительницей Рэхьмонигьо дере вокурдгьо диромогьо. ГIэилгьо гьемееки э пой вэхуьшдуьт, учительница жугьоб ишуре вогордунде, мугу:

— Нуьшит, гIэилгьо!

Рэхьмон нуьшдебу э пушой парт, е ён е раче, хунширине духдерле, гьемише ловгьою хэндеруй бугьо.

— Туь гене хэндуьсдени, Хумор? — пуьрси учительница.

— Холуйме муно, мере гье эз хуьшде хэнде гьурде, — жугьоб до Хумор.

Рэхьмон э и туьтем е бибине векенде, чум зе Хуморе, егIни э пой вэхуьз гуьфдире. Хумор вэхуьшд э пой.

— Ме дие ни хэндуьм...

Дуй гуьл сипре гьутинегьой Хумор гьип гьирмизи бисдо.

— Нуьш бошгу гуьфди учительница.

Хумор нуьшденки, учительница эз гIэрей партгьо ирошде, э гIэилгьо денишире, мугу:

— ГIэилгьо, эз имбурузевоз э класс иму чор тозе ученик зиёд биренини. Угьо гьони мидировт инжо. Расди угьо эз ишму келеют, угьо имогьой шаздегь — гьевдегь салагьоют. Чуй биё сохде биёв, гIэйб нисди. Эри хунде е вэгIдош дир нисди.

Э и туьтем дер вокурде оморени, э класс дироморени директор эн школа не чор келе кукгьо. ГIэилгьо директоре дире сэгIэт, гьемееки вэхуьшденуьт, песе нуьшденуьт. Рэхьмон чуме чару сохде, дире тозе ученикгьоре, кем мундебу хьэрой вегуьрдени: «Шими!» Э ёр Рэхьмон омо у руз гьеминон э вишегьой Муьшкуьр, бебейгьошу э бичин сохдеки ю э гьэриш ерх дарафдебугьо, песе Шими хьэрой вегуьрде, мар гуьфдире э гьирогь ерх ве Мердэхэй Овшолум зере мара куьшдебугьо. «Шимиш э школайму омори», — гуьфди э дуьл хуьшде, песе бибине векенде эз Хумор, бирмунд э лой Шими. Хумор гьичиш не вараси эз бирмундей Рэхьмон, энжэгь урок варасденге, перемена биренге, Рэхьмон гуьфди:

— У Шимини эй, бебей эн угьо хьэрмэхь бебеймуни.

Мигуиге Хумор шинохденбу Шими не бебей Шимийгьоре. Шими юш шинохде Рэхьмоне, э перемена омо экию, гоф сохд.

— Имогьой э еки михуним, — гуьфди Шими, десе э душ Рэхьмон веноре, — е имисалле, салиге э Москов рафде воисде мере эри хунде.

Шими эз гIэили э школа не хундебу. Эз яздегьсалеи бебешу бердебу уре норебу э шегуьрти эки чекмечигьо — хэзеингьо, сенигIэт вегуьруь, кор соху э хуне кумеки сохугу гуьфдире. Оммо э чекмечии дуьл эн у не вебу. Сегьм бебе, небиреи вожиб сохдебу уре чуйтамиш бисдоге эри кор

сохде э чекмечни, пул сохде, овурде доре э бебешу. Оммо оmore-оморе у амбар инжимиш бисдо эз хэзеингъо, шев руз эри пенж-шеш шои гъишденбуьруьтгъо юре кемер гъэд сохде. Рузгъой е рузгъо е ховир гъэилию, огол зере берд Шимири э собранией комсомолгъо, инжо хъэз омо Шимири. Э ячейкай комсомолгъо жуьре бе жуьре кружокгъо бу, лекциягъо хунде миомо эри жовонгъо, десхэтсуьзгъоре эри хунде лекбез гуьнжунде омо. Шими э комсомол дарафд, э лекбез рафд эри хунде шевгъой зимисту. Песде е кем хунде-нуьвуьсде хуте биренки, уре хъэвес омо бурав эз Дербенд э Москов эри хунде. Оммо Шимири гъеле унгъэде дануьсденш небу, когъозиш небу школаре хунди варасди гуфдире. Келете хъэрмэхъгъо эри энурэхъ норуьт бурав е сал э рузине школа, хуну шешуьмуьн классе семе варасуь, когъоз веуьруь, песде бурав э е жиге эри хунде. Гъечи э ижире овхъолет Шими оmoreбу гъисмет биребу э школай Рэхъмонигъо.

— Оммо мере кор сохде воисде, — гуфди Рэхъмон. — Ме хъофд классе варасдуьмки, ёгъин э колхоз мурам эй кор сохде э бебеймуревоз.

— Воисдге туьре, песдеш гене михуни, — жугъоб до Шими. — Хундеи е вэгдош дир нисди.

СТУДЕНТГЪО

Эз у руз Рэхъмон не Шими э еки вохурдебуьруьтгъо э школа, гиросдебу чор сал. Э гъэриш эн и чор сал амбаре гъов-гъэил Дербенд, кукгъой фэхълегъо нен колхозигъо неки э школагъой шегьер, гъемчуьн э жуьр бе жуьре техникумгъо, институтгъой Москов, Ленинград, Орджоникидзе; Баку, Краснодар ве де шегьергъойгей вилоет эденбуьруьт хунде. Шими шешимуьн класс школаре варасде, рафдебу эри хунде э рабфак, песде биребу студент эн еки эз институтгъой Москов.

Руз шохъонгум поизи бу. Э кучегъой Москов суьфделе эденбуьруьт дегесире ранги-рангие уьшуьгъгъо, зур-гъе-зур эденбуьруьт дуду зере дуь эз посой еки видовусде машингъо, зенг зере, гъей сохде трамвайгъо, оммо одомигъо, тратуаргъоре пур сохдебуьруьтгъо гъечи видов-видов сохденбуьруьтки, ишуреш хэбер ние биренбу. чуьтам дуь екире гъуьл додоренбуьруьтге. Шими не Донил хъэрмэхъию, сара лэгъэре студент гъиргъире муйгъо не чешмеке чумгъо, суьфдеи сал э Москов эй хунде оmoreбуьруьтгъо гьердушу, э е хъэвесевоэ эденбуьруьт томоше со... раче кучегъой буьзуьрге шегъере, пура магазингъоюре, гуьллуье богъгъо ве бульваргъоюре, мугуиге угъо эз е гъуьлом э е гъуьломиге оmoreтге.

Гъово серинбу. Шими пучундебу хуьшдере э кутэхъэ палтуй бобрики хуьшде, шиширебу э сер хуьшде тозе гъолине кепкей зимистунеире. Оммо Донил гъеммишеиней хуьшдере хуно эденбу гешде сер бирэхъне, ловгъоюш гъе э хэнде вобу.

— Хиники? — пуьрси Донил. — Дирей ченгъэде одоми э куче гъисдиге, эз когъ синей эн игъош одоми герм мибуки.

— Туь мибоши, — жугъоб до Шими, — муйгъой сертуьш чен е килэхъ гусбендини.

— Ме чуь сохум сертуь кечели гуфдире, — хэндуьсд Донил.

— Э у кор раби Исогъ орогъи техсири. Э мурдале кечеле сергъоре чире серчиревоз ни чиге сермере, гъечи кечел ни бисдорум.

— Туь гъеле шор бош эй хундеш веуьрдет туьре э у серевоз.

Шими гъэгъри бире, мугу:

— Бегем э серме лербе вери. Э рентген дешенде, хос сохде оmoreи серме.

— Эдем гьенек сохде, — хэндуьсд Донил, десе э душ хьовир хуьшде-
воноре.

Гьечи ихдилот сохде, кучегьой шегьере томоше сохде, дуь хьовир эз
лой Курский вокзал ведироморе оморут те Земляной вал, песде зеверо
вороморут кучей Покровкаре, гиросдуьт э кучей Марасейка. Инжо э
эхир Марасейка студентгьо оморуьт пойсдуьт э пушой политехнический
музей.

— Дарайм, фегьм сохим? — пуьрси Донил.

— Дир нибу имуре?

Э и туьтем э пушой студентгьо омо ГӀэсоил, дуразе тозе полтуй
поизи э тению вери, тозе шопке э серию.

— И гӀэилгьой дербендимуре хунои, — гуфди ГӀэсоил, чуькле чум-
гьой хуьшдере гьуьжунде, э Шимийгьо денишире.

Шими шори сохде, мугу:

— Э ёртуь не мунди, лелей ГӀэсоил, э вишегьой Муьшкучьр туь эз
кул гӀэсб офдоренге, Мердэхэй Овшолумигьо, ГӀэзизигьо туьре вегуьрде-
буьруьтгьо. Умэхьэли меш унжо буьруьм, гьеле гӀэилле буьруьм...

— О-о-о, туь гӀэил Юсуфи?

— Эри, — жугьобдо Шими.

— Гьечуь гу дие, — песде э Донил денишире, мугу: — и эхьисобме
кук Нофтоли шишечини.

— Эри, лелей ГӀэсоил, — жугьоб до Донил. — гьердуьйму эй хунде
оморейм э Москов.

— Амбар хуб, — шори сохд ГӀэсоил. — Меш эй хунде оморем, э
курс эн марксизм-ленинизм лап хуби жигейму, кешит дарайм э киме,
ини э и куьнди зигьисденуьм.

Общежитие ГӀэсоил зигьисденбугьо э ён Марасейка бу. Эз рэхь ГӀэ-
соил э магазин дарафде, вегуьрд е шише шороб, калбаси на булкигьо,
эз гьул студентгьо гуьрде, кеши ишуре.

— Шороб эй чуьни туьре, лелей ГӀэсоил? — гуфди Шими.

— Эйшму, ишму косибе студентгьоит, оммо ме эз ишму хуб зигьис-
денуьм. Стипендияйме эн ишмуре хуно нисди.

Э общежитие ГӀэсоиле бу журое хуне. Келе шкаф э хуне дебугьо
книг пур бу. Гьеле тейте гьуногьгьо э сер сифро теклиф сохде, ГӀэсоил
ебо оворд поюнд ишуре э пушой книггьо:

— Дирейт? — пуьрси ГӀэсоил, — книггьой Маркс нен Энгельс, эн
Ленин, э игьо келе хьохмо дери, гӀэззигьойме...

ГӀэсоил ихдилот сохд эри студентгьо, чуьтам гьеле те революция
бире ю эз пэхьники гешде офде хундебуге книггьой Маркса нен Ленина,
терсе-терс, э дуьл лерзирейгьоревоз.

— Имогьой рэхь жофокешгьо очугьги эри хунде, — шори сохде,
гуфди ГӀэсоил. — Дирейт ченгъэде одоми эз е тэхьное Дербенд эй хун-
де рафдиге. Оммо бебейгьошму те революция бире гьэлем э десиш чуь-
там вегуьруьтге ние дануьсденбуьруьт. Вот товариши, ижире уьшуьгьэ
зиндегуни дори имуре партияй хьовир Ленин.

Э сер суьфре нуьшде, студентгьоре гьуногь сохде варасде бэгьдо,
ГӀэсоил ихдилот сохди, чуьтам ченд салгьо партией большевикгьо, фэхь-
легьой Урусует женг бердебуьруьтге э хьуькуьмет падшогьевоз, чуьтам
хьохьмой марксизм-ленинизм оморе расиребуге э дуре шегьергьо ве дигь-
гьой Кавказ, э Догьисту, чуьтам революция не граждански довго бире-
буге э Догьисту. ГӀэсоил э эшгьэвоз ихдилот сохд, чуьжире хубе жэг-
иет мибуге биёвгьо, жэгмиет коммунизм.

— Амбаре одомигьо жун хуьшдере дорет эри идеяй коммунизм, —
гуфди ГӀэсоил. — Оммо имогьой коммунизм эдей вокурде оморе. Ишму,

жогбиле кукгьой ватан, бийт те эхир берит ведсберит кор вокурдеи коммунизмаре.

Донил не Шими гьечу эденбуьруьт гуш дошде ГЭсоиле, мигуиге э пушошу эдей гоф сохде лектор.

— Мереш гьисди кук тойгьошму, Беновой нумню. Белки шинохдит.

— Эри, шинохденим.

— У гьейсэг! Эт э салдатини.

Хэйли шев рафдебу, Шими э сэг! Эт денишире, гуфдигьо:

— Дие иму бурайм, лелей ГЭсоил. Себэхьмунде биё э занятие бурайм.

— Хош оморит, хэлефме. Вэхд бире мэхьэл ишму бийт. Ме гьеле е ченд мегь инжоюм.

— Песде гене э редакция мурайт эй кор сохде? — пуьрси Донил.

Эже партия фирсоге, унжо мурам. Эйшмуш гьечу рэхь норенуьм Э же партия гуфдиге, унжо бурайт эй кор сохде.

...Э кучегьой Москов эз уьшугь электри рузе хуно товуш бу шев. Э домой дер хуне дес ГЭсоиле гуьрде, Шимийгьо гердовунегьошуре вешенде, тэг! Ди сохдуьт эри рафд э остановкей трамвай.

(Посю миёв)

УЧИТЕЛЬ

Дедей мере эз гьул гуърде,
Берде у но эри хунде.
Имуш бирим руе вози,
Шоримушки — гьэдерсуьзи.

Учителеш деш эшгъ мидо,
Гьемише бу шоре ловгьо.
Гьемме михосд гӀэзиз уре,
Хуб мивомухд нубогьоре.

Е руз сергъуз у диromo,
Э гьеммейму хуб чум доно.
Песде мунде е кем сессуьз,
Муй сер бисдо тегьер эн буьз.

У зиѐди гоф не гуфди,
Хуб э ѐр ме измуш мунди.
«ДовгӀо, довгӀо! — гуфди бирден. —
Дес кешири беде дуьшмен»...

Гьеммееки мундим мэхьтел,
Чум донорим э учитель.
Гене гуфди у эз иму:
«Мидорим Ватане эйшму».

Гирошд чор сал хуни ве гӀэрс,
Хилос бисдо хэлггьо эз лерз.
Игидгьойму руе хуне
Вогошденуьт дусдгьо гене.

Учителе гӀэиллегьо
Миовурдут э ѐр гьер бо.
Имугьоиш чигьрет энугу
Оморени э пушойму.

Имугьойле бирем деде,
Балай меш гьисд эри хунде.
Нис воисде эри дире
Учителе сергъуз бире.

СОСУН ГУРШУМОВ

ЧУЪКЛЕ БОГЪБОН

Ев омо эз урок сохде,
Дере вокурд, мугу:

— Деде,

Е ченд хьэрмэхь эдейм рафде,
Э ён богъбон иму себэхь.
Эри хосде е кем сибдор,
Жовоне кук офдо э рэхь.
Эрэгъ рихунд, кеши жофо,
Овурде кошд э мэхъэле.
Гирошд ченд сал, у сибдоргьо
Зу буй вешенд, бисдо келе.
Омо васал, э гьер луьге
Очмиш бисдо сипре гуьлгьо.
Э сер гуьлгьо кура бире,
Жевлон мизе хосе гъушгьо.
Бебей эн кук мисохд шори,
Дедей мугу:

— Туь гуш вени,

Богъбони лап хубе кори,
Жофо чуьшмей себэхьини.
Туьре хуно желд нишонлуь,
Е ченд сибдор кошдуйтге, дан,
Чуьн богъ-богъче гуьлишонлуь,
Ярашуьгьлуь мибу Ватан.

ХЪИЗГЪИЛ АВШАЛУМОВ

ДУХДЕР НЭХИРЧИ

ПОВЕСТЬ.

ЭВЕЛИ БЭХШ

I

Э ДИГЬ ЭДЕЕ «ГУДИЛ» ГЕШДЕ

Лап гуъзеле мегъ весал — апрель бу. Чор киной эн дигъ Муъшгуър э богъгъо, вишегъо ве кулелугъгъой эн шевелуъиревоз ведабура бу. Емишдоргъой эн богъи нен вишей тов-тов доре э гуълевоз вераисдебируът. Э эвир хушбуй лов бу. Эз хушбуй эн гуългъо нен тозе савзегъо, эз шоре сес эн гъушгъо, буълбуългъо одоми серхоше хуно бирембу.

Песини рузгъо эз себэхъ те шохъонгум э гъово гъе чуъшме вебу, гъеминоне хуно герм бу. Унегуъре зимигъо, гиёвгъо сер гуърдуът эри буй вешенде, эз вэхд пушо гуъл ведешендуът емишдорогъо э богъгъо, вишегъо. Оммо имбуруз гъово серин, дегуърде бу. Булутгъо дегуърдебируът руй асмуре. Угъо вомунде кервуре хуно э сэхъро эдембируът асда-асда зере гиросше.

Э кучегъой эн дигъ е доне одоми веди небу. Сара хунелегъой гилови, серрэхъое хъэътгъо, порогъгъо, тенге пичире-пичире кучелегъо тип тигъи бируът. Вэхд бисдугъо кошке, зимигъо ологъ сохде бу. Унегуъре келе-чуккле, эз лап келе зенгъо, не бордоре зенгъо ве келе мердгъо гъэйри, хэлгъ гъеме э кор, э чул бу. Оммо э мейду, эсер куче, эжеки шохъонгумгъо, енебуге рузгъой эн шобот нен мигъид хэлгъ кура бирембугъо жиге эри меслэхъэт, ебонжэгъишу, гъе и вэхди нуъшдебу эсер эн сокуй гилови е мерд, сиегъе рушгъо. У е денуъшдее хиегълуъе одоми бу. Э сер эню е хубе зерде килэхъ бухоре, э тен ю ковре гъобой атласи вебу. Эз гъэиш нуъгърей эню ечууккле хэнжел дуллу бу, дуъм эн хэнжел ширмогъи бу. Эз зир эн фирегъе сиегъе гъошгъо чумгъой эню дениширембу э одоми э огъир домогъиревоз. У мерд бу ковхой эн дигъ Гъомуил. Э ён эню, э сер тузе бирэхъне хори нуъшдебу е лэгъэре пире мерд. Сипре кутэхъэ рушлегъо. Эз чуъшме не эз кулок гъэретов зере сифет эню гъеме гъуъже-гъуъж бу, душунде гъэрмуъре хуно. Э тен эн келе мерд зиршейни не зиршоволи эн жомои вебу, гъеме пелуъ-пелуъ. Келе мерд ингъэде лэгъэр бу, эз зир шеи жилгъэгъой эн кемер эню не дендегъой эню веди бируът.

Угъо э ён еки нуъшде, дуразе гъэйлегъо э лэгъэ дери, эдембируът дуъ э екиревоз евош-евош гоф меслэхъэт сохде Гогъ-бир, э меслэхъэт сохдеки, Гъомуил гъош-гъобогълуъ мидениши э лой эз сер э гуъл вераисде богъгъой дигъ гиросшембугъо булутгъо не э лой э сер куъгъне хэрменгъо дуъме тик гуърде диндина вешенде видовусдембируътгъо тозе гуселегъо.

— Эжеи, кей миёв и воруш?! Эз е мегъ, е мегънимиге-гъеминони, оммо эз гъово е дугъ воруш неомори и ченд мегъ. Зимигъо, мэхъсуългъо эри воруш тешнеют. Воруш небисдоге мэхъсуългъо гъуров мешенуът, пуч мибошут.

Пире мерд эз зир чум дениши хуни-хуни э лой эн ковхо, мугу э дуъл хуъшде: «Эгенер воруш е эри мэхъсуългъойтуъ герек мибисдоге, худо гъич е дугъле ворушиш ниесде фирсоре э хори». Оммо келе-келе у ежирейге гуфди э ковхо:

— Воруш миёв, егъин миёв, гъич фикир мекеш. Ние дире туь, гъово лап дегъурди?

Гъомуил ловгъоре шефд сохде, хэндуьсд, эз Шелбет гъэгр оmore, э дуьл хуьшде мугу: «Эритуь чуьи? Туьре гъисдигъо е хуьшге жендектуйни. Эгенер гъэреез богъгъо, зимигъоймере пуч сохдеге туь деш шор мибоши. Ме дануьсденуьм ишмуре, пойбирэхънегъоре»... Оммо ковхош э дуьл хуьшде деригъо гофгъоре негуфди, гуфди е жирейге:

— Эй жон Шелбет, могу гъечу. Пориш ивэгъдоигъо гъе ижире гъово бу. Булутгъо кервугъоре хуно оморут, зеруьт гирошдуьт э тараф хэзари, оммо э хори е доне ворушиш нерихд. — Песде е кем э хуьшде домунде ковхо э е гъош-гъобогъэвоз гуфди — э жун ишму имисал чуь кориге екиш «гудил» бире э дигъ нисе гешде, воруш биёв гуфдире. Ярам, гъейсэгъэт екиреш можол нисди, гъеме э кор хуьшде мухшули, енебуге екиш имисал э хуне гисне-тешне недери. Ме гъейсэгъэт эз дуьли ме хуб е тас хинике гъов мидекуьрдуьм э сер эню.

Гъе и гоф э лэгъэй эн ковхо дери эз ён више, эз гъырогъ эн дигъ омо келе сес, жевгъ эн гъэйлгъо.

— Э-э-э-эй! «Гудил» эдее оmore, гудил эдее оmore! — эдембируьт хъэрой сохде гъэйлгъо, шори сохде-сохде.

Дигъ и е ченд минут лол-гъэргъ бугъо, бирден э жевгъ офдорере хуно бисдо. Эз жеиге омо ведиромо е гъушу хуьрде гъов-гъэйл. Эз хунегъо э дес совучегъо ве тасгъой гъов дери зури-зури ведироморут э пушорэхъуй эн «гудил» келе зенгъо, бордоре зенгъо. Эз песой знугъо, дуьмгъо-шуре жумунде, хъов-хъов сохде ведироморуьт видов-видов сегъой эн хъэёт. Шиновусде жевгъ, сес хъэрой эн гъэйлгъоре, видов-видови эн зенгъоре серсоне хуно бисдоруьт кергъгой эн гъуьрти. Угъо пардушгъоре лов сохде, гъуьд-гъуьд сохде-сохде тере-тэгъиди э вечегъой хуьшдеревоз-вирихде пэхъни бисдоруьт э зир чапаргъой хъэёт, э зир хэрегъой эн беш.

Э лой эн мейдуй эн куче евош-евош эдембу оmore «гудил», е эз сер те ве пой э шох-лигеревоз бесде одоми. Эз дурине гъечи ве ди бирембу, гуйге э жигей эн «гудил» — одоми эдее богълу-бесде беш оmore. Эз е шох эн «гудил» гуьрде э уревоз эдембу оmore е лэгъэре, э сифет ю ранг неверие, е сиздегъ сала гъэйлле. Э сер эню вебу келе килэхъ гусбенди, пуст ю рафде, эн пуьрзей гиловице хуно, килэхъ э сер чумгъой эн у оmoreмбу фураморе. Шовол не шеи эню эн гъонире хуно жундур, пара-пара бу, пойгъой ю бирэхъне бу. Э герден гъэйл е келе туморе дебу. У сер ёбо келе-келе гуфдиренге эдее э дигъ «гудил» гешде гуфдире, гъэйллегъой дигъ ведабурра иловлей эню нен «гудиле» э е шори-хъэвесовоз жевгъ дешенде, хъэрой мисохдут:

— Гъо! Гъо!

— «Гудил», «гудил» дурсене!, — михунд гъэйлле, э «гудилевоз» бугъо. Гъэйлгъой дигъ гъе усэгъэт хъэрой дешенде, мигуфдируьт:

— Гъо! Гъо!...

— Гудилуьн пой версене!...

— Гъо! Гъо!

— Дур хотунун гъэргъуьши!...

Гъо! Гъо!

— Аллагъ версуьн ёгъиши!

— Гъо! Гъо!

Э пушой эн гьер хъэёт мипоисд гъэйл э «гудилевоз» михунд «Мэгъини гудиле», гъов-гъэйл дигъ эз песой эню мигуфдируьт «Гъо! Гъо» Зенгъо кимигъо хэнде-хэнде, кимигъо лово хосде-хосде миоморут зури-зури эз совучегъо, тасгъо хинике гъов билогъэ тигъи мисохдут э сер гудил «худо воруш биёро, худо воруш биёро» гуфдире-гуфдире. Песде гъе усэгъэт кимигъо э дес эн гъэйл хое мидорут, кимигъо э туморей эню ну, гъорд, пени

мидопоруът. Гьетте э сер «гудил» глов тигьи бире, гудил мишувунд хушдере эз хиники.

Гьетте !гудиле» дире Гьомуил пори-шори вэхушд эз жигей хушде. Эз дес эн е жогьиле зен восдо у пура тас эн глове, дениши, кей «гудил» оморе куьнд мибуге. Бирден у «гудиле» гердундембугьо гIэиле диренге, е ченд дэгъ-дэгъэ тас глов эдес эн у домунд рафд. Ковхо гье у сэгIэт дануьсд, киниге «гудил» биригьо. Сифет эн у гъэгърире хуно бисдо, гьош —гьобогъ ю дуллу. Песде э гужевоз лове э суьпуьле хэнде веберде, у куьнд омо эз «гудил», тас глове декуьрд э сер эн у, гуфди келе-келе: «Худо ворущ биёро, худо ворущ биёро».

«Гудил» эз гIэрей шохгьо вини ковхоре. Гьомуил эз куьф ведешенде сипре монет нуьгъреире доренге гIэиле, «гудил» сэхд шувунд хушдере, э хиники бугьоз гуьрде сес хушдеревоз келе-келе, э хуьршевоз гуфди:

— Эй ковхо ,э и е монетевоз туь э ме веноре догъгьо — сэгIэргьоре хилос бире нидани. Ме гьеле зиндеюм, мундем эритуь! — Песде «гудил» гуфди эз гIэил — Пертово ди хэлефме э жегьендем у монет энуре, бигьил э тепей сер эн у расугу.

ГIэилле екем э хушде домунд, песде вегуьрд шенд монете, рафд э «гудилевоз» э зофруй эн дигь. Дие у эз пушой хьэйтгьо э гирошдеки э ежигеш непоисд хэлгъэ эсес хушдеревоз огол незе. Глов гIэил дигьиш диренге и коре евош-евош пешмуи кеширере хуно лов бире, гьер мерд рафдуьт э хунегьошу.

«Гудил» э гъирогъ дигь оморе расиренге, бирден э асму ченд бо биренгине жегьисд, омо келе сес гром-гром, гуйге гьоегьо, дохьоргьой сеньги вечарусде офдорут. Гьеёбо омо сэхде ворущ, дурфуре хуно, раси э эз тешней хушги зере хори. «Гудил» гене шувунд хушдере.

— Зубош и шохгьоре веке, лов сох, хэлефме, мере хьол нисди, — гуфди у, когьней ю бурра одомире хуно.

ГIэил чейтене хуб э душ хушде вешенде, зур-зур векемд шохгьоре. Тара шохгьо еки-еки офдорут э хори, э ён пойгьой эн «гудил». Шохгьо гьеме офдоренки «гудил» веди бисдо. У е гьуьндуьре лэгъэре одомибу. Сифет эн у хоке хуно зим-зерд бу. Э тен эн у вебу е кутэхьэ парарае шеи. Э гIэрей энупараигьо бирэхьней жендек энупарае бирембу. У эдембу лерзире, гьуьздуьрме гуьрде одомире хуно, дендугьой энупарае серсерекеш нисе расирембу. Бирден у гьеёбо лой хурд, оммо не офдону гуфдире, дес хушдере вено э сер лэгъэре душлей эн кук хушде.

— Бебе, э бе, гьовой туь лап зобуни? — э зэхьлевежэгъиревоз денишире э сифет бебешу, пуьрси гIэил.

— Эри, хэлефме, — евош-евош жугьоб до мерд.

Бебе не писер, гьемешу тар, эз сифетгьошу, парталгьошу глов ёвош рихде-рихде, дуь екире сэхд гуьрде рафдуьт ёвош-ёвош пой вечире э лой эн хуне. Оммо э звер сер энугьо асму гуйге эдембу пара бире эз гром, биренгинегьо-тиркомугьой гIэтошире хуно эдембируьт жесде, гуйге воисдембу угьоре дегесунут, сухунут бебе не писере, чуьтам биренгинегьо э велглуье вишегьо дегесунде сухунденуьтге гьорте хуьшге велгсуьзе гьонгъуше доргьоре, комигьоки дие герек нисдуьт э више, э гIэрей эн зинде, раче велгелуье доргьо. Мерд э хуне оморе мунде, ноле зере-зере гуфди эз кук хушде:

— Сосун, зубош деше жигеймере!..

Хуней эн угьо эн гьеме муьшгьуьригьоре хуно сара хунелей гиловибу. Э жигей эн пенжере э минжи бун хуне е сула дебу. Уре э пуфдеди эн гововоз сэхд сохдебируьт. Чум-рузиш гьэд хуне торике вишере хуно бу. Э куьнж хуне, э кинле эдембу гIэтош дегесире.

Сосун зури-зури вегуьрд эз душ хуьшде дуразе туморере, но э хори хуне. Эз догълей эн дивор у вегуьрд чоргъэде сохде ранг рафде куьгъне паласе, лов сохде дешенд э сер бирэхънее хори гилови. Песде гье эзунжо вегуьрд е муй рафде пустире, жуьндуре лихъифе, эз комики оморембу туьршове буй эн эрэгъ нен пени. Бебешуре э сер эн лихъиф дегердунде, Сосун пустире дегуьрд э кул эню.

Э пушой эн кинле, сугъразани зере эз и езугълегьоре хуно нуьшдебу е пенж-шеш сала духделе, сиегье чумгъо, гъиргъире муйгъо. Э чепи, эз герми гІэтош гуне доре гъутинлей эню, е гиргине сиегье хол вебу.

Сосун нуьшд э ён хъэлов эн бебешу. Дуьл эню эдембу амбар сэгІэр кешире, диренге, чуьтам бебешу гъуьж дироморе, лерзирениге, ноле зерениге, эз гьолок бурра одомире хуно сугъруьсдениге э зир пусди. Бебешуре гьечи диренге, э ёр эню оморембу, чуьтам дедешу пирор поизи муьрдебуге, гьечи э ворущлуье руз поизи уре бердебируьтге эри гьовре сохде.

Е ченд сэгІэт гирошде бэгъдо киниге дер хунере асда вокурд диromo. Диромогъо одоми е гудеге бала бу, кутэхъэ зерде рушгъо, чуьклековре тиге чумлегъо.

И сара одомире ченд жире гъуллугъ-сенигІэт бу э Муьшгуьр. У бу доллар жерэхъ, питик-хъэйкэлчи, муьрдешур, човуч эн ковхо. Нум эни сара-бэгъэни бу Илогъу. Илогъуре муьшгуьригъо нисе хосдембируьт, уре угъо шекелуье, немерде одоми хъисоб сохдембируьт. Илогъу эз жейге оморе одоми бу. Унегуьре гІэсуьл биней энуре екиш э дигъ нисе дануьсдембу. Оммо муьшгуьригъо усуьз э рэхъ нисе рафдембу, иллогъки гьерки ночогъ мибисдоге.

Илогъу э тиге чумгъой назуиревоз дениши э иловле, песде виники э куьнж хуне хэлов эн нечогъэ, куьнд омо э ки эню, е чуькле бесде ейлугъле э дес дери. Э сугърезани поисде, уе кем гьово гуьрд гъирогъ эн пустире, дениши э гІэтош гуьрде сифет эн нечогъ.

— Ой Шебетей, руз эхэйрбу, — езугъбери сохдере хуно гуфди Илогъу, — менуьм, Илогъунуьм, Гьовой туь чуьтами?

— Усоли, усо-ли, — э гужевоз евош-евош гуфди Шебетей.

— Гьич фикир мекеш, хуб мибоши мэхизи эсер гІэйлгъойтуь. Гьей-сэгІэт ху мегируьм эз гъул туь, терсбиниш мегируьм гІэзортуь мигирору мигьилуь мурав. Дес ме суки, одомире бердени, — Илогъу хэндуйсд, сейреке чуькле дондугъой хуьшдере веди сохде. — Эз товней гьэгъме фикир мекеш. Гьергой, худо гьишдге, вэхуьшди, хуб бисдори, миди, е пул, енебуге тэхуьл.

Илогъу э тиге чумгъой хуьшдеревоз дениши э Сосун. У юхсуле хуно нуьшдебу э бонилей бебешу, э имиди ве бовориниревоз дениширебу э жерэхъ.

— Биёр логоне, гьейсэгІэт эз гъул бебешму эдее хун вегирденуьм! — гуфди у э Сосун.

Те Сосун логоне овурде, норе э пушой Илогъу, жерэхъ но э хори ейлугъ хуьшдере, кумеги сохд э нечогъ, вэхизуь нуьшуь гуфдире э сер хъэлов. Песде у вегуьрд э дес чепи гъул энуре, вокоши те душ гъул шей энуре. Э расди дес хуьшдеревоз жерэхъ сер гуьрд сэхд эри совусде гъул нечогъэ те рагъгой гъул эню хун пур бире. Песде эз ейлугъ хуьшде Илогъу вегуьрд тиге нешдере, буз эн нешдере вогъунд э раг эню. Нешдерсула сохд раг эн Шебетее. У хуьшдере вешенде, ноле зе. Гье усэгІэт эз пара сохде раг эню сиегье хун чиртик зе вешенд э дивор эн хуне. Илогъу куьнд овурд логоне, дес эн Шебетее гъуз гуьрде, чарунд дес энуре зофруво. Хун сес сохде раси э кон эн логон.

Эз минут те минут хун эдембу зиёд бире э логон, оммо жерэхъ сэхд гуьрдебу дес эн нечогъэ, хьэрзо нисе дорембу. Шебетей сер гуьрденге

эри битоби сохде, Илогъу деш сэхд гуърде дес энуре, мугуфди, дэгІно зерере хуно:

— Пой, туь гІэилле нисди, тоб ди екемигеш!

Бирден сер Шебетей ёнбоки бире, офдо э душ ю, чумгьой ю чаруьсд, у эз хуьшде рафд.

Кукле хьэлежигер бисдо.

— Ой бебе, ой бебе! — сер гуьрд эри хьэрой сохде у э иловлей эн хьэлов бебешу вечаруьсде.

Сес бирор хуьшдере шиновусденге, эбрэгъ гезире одомире хуно, гье у туьтем вэхуьшд эз пушой эн кинле духделе, комики те и вэгІдои э терс ве мэхьтелировоз дениширебу чуй сохдеге жерэхь э бебейюревоз.

— Ой бебелейме!... Ой бебелейме; — оmore куьнд эз хьэлов бебешу, сер гуьрд духделе эри гирисде, э чуйкле муьшдлегьой хуьшдеревоз гІэрсгьой чумгьой хуьшдере покурде-покурде.

— И чуйи ишму инжо хьэрой, шивен дешендейт? — гІоси бирере хуно гуфди жерэхь, хуни-хуни денишире э гІэилгьо — одоми гьечи эз хуьшде рафдени. Эзу коргьо е кориш нисе бире. У э хуьшде мидиров гьей сэгІет. — Песде э Сосун тиж денишире гуфди Улле духделеи, чуйкелели, туьки-куки, мерди!, туь эйчуь гьечи хьэрой дешенде зере хуно?!

Нэчогъ е кем э хуьшде дироморенге, уре дегердундуьт э хьэлов. Эз куьнж эн сергьови хуне вегуьрд Илогъу е туз гуьрде лулей пеленге, э жигей эн дерму вено уре э нешдер зере раг эн Шебетей, бесд э жуьндуьре лугуревоz. Песде жерэхь гьишд овурде Сосуне хокандас гьовунире эз пушой кинле. Э сер хокандас Илогъу вено е ченд гьэчор, е дуьм жаруи, э гьэд гьэчоргьо дено е тике гьургьушу. Гьэчоргьоре дегесунде, у сер гуьрд хокандасе э сер хьэлов нечогъ эри вечарунде, «терсбин» вегуьрде. Неме гьэчоргьо журкум шенде, парте-парт сохде, сер гуьрдуьт эри дуре сохде, сухде. Илогъу э расди десевоз хокандасе гуьрде, сер гуьрд э сер нечогъ эри хунде:

— Эз садан терсирейге, эз гьэлифо терсирейге, эз гІов терсирейге, эз гІэтош терсирейге, эз дусд терсирейге, эз дуьшме терсирейге, эз дор терсирейге, эз куле терсирейге, эз муьрде терсирейге, эз зуьнде терсирейге...

Терсбин вегуьрде верасде бэгъдо Илогъу зури-зури дено карасдигьой хуьшдере э ейлугъ, эз зир чум дениши э сиегье тов вешенде, хинике эрэгъ шишире сифет эн гьолок бире нечогъ песде ведерафд зури-зури эз хуне.

II

ВЭХД ЭН КОСИБ

Э фирегье ковре савзелуье мерж эдембу нэхир гиьв хурде. Иловлей мерж гьеме дор не гьэмишлугъ бу. Угьо савзелуье диворгьоре хуно ведабурабируьт иловлей эн мерже. Гиьвгьой эн мерж, гуьлгьой эн чули ,велглуье лигегьой эн доргьо эдембируьт тов-тов доре эз герме чуьшмей гьеминони. Нэхирчи эн дигь Шебетей, чомох хуьшдере э хори дезере, денишире э темизе ковре асму эдембу эри хуьшде ниетгьо-хэьлгьо сохде. Зиндегуни эну гьейэгІэт гуйге эдембу оmore-оmore хуб бире. Э дуьл эну е ниет-метлеб дебу, е кем пул кура соху, е дуь-се гьопо хори восдону эри хуьшде, михьтожи эн е лугъэ нун небу кифлет энуре, и чомох эн нэхирчиире эз дес хуьшде шенуь.

СенигІэт эн нэхирчи гьич эз дуьли эну небу. У и сенигІэте гьич э чум дире нисе хосдембу. Э Муьшгуьр косиб-кусуб амбар дебу. Оммо лап косибе муьшгуьриш сенигІэт эн нэхирчире элчэгъ хьисоб сохдембу. Е

доне косиб, дес-пой ю согъ бугъо, нэхирчнети сохдере э герде нисе ве-гуърдембу. Нум, пишей эн нэхирчи гынгъэде хуърд, гурунд оморембу эри энугъо, ки э нэхирчи духдер доре, енебуге эз нэхирчи духдер хосде муышгуъригъо эри хуыште хуърди хысоб сохдембу, чуынки руз худон небу, бебе-дедей эн нэхирчи эз нифри-гъэргъуыш э гъовре динж домунут. Кимигъо нифри-офри мисохдуът косибе нэхирчире, егІни, нэхирчи хуб чум невонори, гушосури сохди, бугъэре эз гов ишу куынд неовурди, гове э бугъэ негышди рафде, унегуъре гов мунди гъуъсуър, кифлет ширсуъз — гъофунсуъз. Кимигъо мешмердуът бебедедей эн нэхирчире, егІни, гов ишу чуь кориге эз шир бурри, шир кем доре. Э фикир эн сэхьиб говевоз: е нэхирчи руз э нэхир дуъздире шир эн гове, енебуге у э хубе савзеверие жигегъо ние берде говгъоре эри хорунде, енебуге рузгъой гьеминон э мегел амбар гуърде поюнде молгъоре. Кимигъо серкуш мизе нэхирчире у молгъоре лап себэхь-зу-сери ведеберде эз дигъ, унегуъре зенгъоре вэхд нисе бире говгъоре эри дуышире, кимигъойге мигуфдируът: нэхирчи говгъоре эз дигъ дир ведеберде, унегуъре говгъо э сер куче, гуселегъо э пороъ пара биренуът домунде эз мэгІ зере. Эхирки, гьеркире е гов, е гуселе дебу э нэхир, уре ихдиёр бу эри охмури шенде, серкуши зере нэхирчире. Эгенер гов, енебуге гуселей эн дигъбонире гуърг михурдге, увэгІдон эслогъ фэгъире нэхирчире руз-чум вокурде, э куче-дере ведироморе минкин небу. Ингъэде нэхирчигъо эзпишей хуыште гІоси-визор бируът, угъо э сер гъэгър неки пишесенигІэт хуышдере нифри мисохдут, нифри мисохдут у одомиреш, комики у сенигІэте амбар сохдигъореш. СенигІэт эн нэхирчире э дигъ мисохдут эз дес ю кор эн чули нисе вероморенигъо одомигъо, нечогъгъо-нимелитгъо, енебуге лап юхсуле гІоние одомигъо.

Шебетей нэхире э гъэд мерж лов сохде эдембу эри хуыште ниетгъо—войгегъо сохде. Уре имид бу имисал-салиге сэхьиб эн е чуькле хори семе мибу, у вэхди сенигІэт эн нэхирчиетире мишенуъ гуфдире. Ини, эз имисалевоз хьэрмэхь энэ э нэхирчиети кесиге нисди, куклей энэ Сосуни. „Унегуъре биёвгъо тэхуэле эз жэгІмет у имугъой э кесигеревоз бэхш нисоху, пушотеинере хуно, гьеме мимуну эрию.

Шебетей эри хуыште хысоб сохде-норему: эз е-дуъ мегъиге бэгъдо, ченгъэде уре э сер хэрмонгъо эз жэгІмет тэхуъл миёвге, говгъой энугъоре эри э нэхир бердеи. Е бэхш гендуъме у гышденбу эри хуне, бэхшигере гІорд сохде э шегьер, э Дербенд бердени эри фурухде. Гьечи эз е дуъ-се салиге бэгъдо э дес энэ е кем пул миёсде диromоре, песеде э у пулевоз эри хуыште восдоре хори, э гІэрей эни хэлгъ уш сэхьиб хори бире.

Э пушой эн Шебетей гуйге э хове хуно омо, ю сэхьиб хори бири гуфдире. Ини, гуйге хише дебеседе, эдее э песой хиш рафде, хорилей хуышдере кутон зере. Песеде э пушой чумгъой энэ омо, чуьтам у пушосине беседе, э муышдевоз тум шендениге э хори хуыште, песеде, чуьтам э сер гІэребей эн дерз вери у э дигъ диromорениге.

У э ижире хубе хэългъо, шоре ниетгъо дерики, уре хэбериш небисдо чуьтам руз оморе шохьонгум бисдоки. Чуьшме эдембу асда-асда фура-море э гъирогъ асму, э песой эн соелуъе више. Шебетей эз хов хэбер бирере хуно дениши э иловле, песеде келе-келе хьэрой сохд э лой кук хуыште.

— Ой хэлеф ме, Сосун, кура сох нэхире, вэхд э хуне рафдеи!

Сосун у вэхди эдембу э чомаховоз зере дуъ женжеле, э еки вепичире-бируътгъо гІуъре жунговгъоре.

Е ченд минутиге гиросде бэгъдо нэхир офдо э рэхь, булуте хуно вэхизунде тузе эз хори. Нэхир рафд эз ён зерд-бире суьмбуьллуъе зимигъо, ковре хиргъо, тохлуъе бисдугъо, эз офдой эн гъэргъ бире чуьшме товуш дорембируътгъо. Гъовош сер гуърд эри серин бире.

Э сер эн кучей дигъ мердгъо, зенгъо поисдебируът э нэхир дениши-

ре. Э дес эн кимигьой энугьо чубугъ дебируйт. Говгьо гьетте э дигь дироморе, сер гуьрдуйт эри мэгI зере, зури-зури рафде, лов бире э гьер тараф эн дигь, э хьэстгьо, говдугьошу, э жеки угьо э ён тоей эн тозе чире хушбуылудье гиёв, э ён балагьошу э серине эвир эн шев гьеминони форигьэти мегуьруйт те себэхь.

Нэхире э дигь лов сохде, бебе не писер оморут э хуне. Угьо гьеусэгIэт векендуьт э сирой хуне туз гуьрде, эз герми хуьшг, хьуьзуьме хуно сэхд бире тирохгьошуре, питовигьошуре, дес-руй ишуре шушдуьт.

Духделей эн нэхирчи Пери, гьечи хуте биребу согъ руз э хуне-хьэёт тэхьно мунде. У гьейсэгIэт э тэхьноле э хуьшдеревоз эдембу возилегьо сохде вежегьисде. Эз зугьун эн кими зенгьой дигь сохде, У чек зере, эдембу «нифрилсгьо гьэргьуьшлегьо» сохде, гуфдире эри хуьшде эширинзугьуйгIэйлиревоз! «Цумгьою кул гелдо, ки говлеймеле цум зериге! Жигел ю хуьшг гелдо, ки э биле-небилейму цум донолиге...»

Гье и вэхд э хьэёт нэхирчи диромо е дегь сала, сертен ю геймише раче гIэйл. Цумгьой энусиэгь бу эн шевелуьре хуно, сифет ю гиргише, винию е кем верафде. Уре воисдембу дуз бурав дарав э хуней эн нэхирчи, оммо диренге э хьэет чуькле, пенж-шеш сале сербирэхьнее духделей нэхирчи чуьтам чек зере келе-келе нифригьо сохдениге э тегьер келе зенгьо, поисд, лове э хэнде веберде, дениши эй томоше сохде. Пери диренге гIэйл кесе, э ю дениширигьоре, гьирмизи бире, поисд, гIэйбе-гIэйб серлере гьуз гуьрд. Кукле шэгьгьэ зере хэндуьсд.

— Бебейме муно, — гуфди у хэнде-хэнде, — туь гьечи чек зере, нифри сохдени, пире Гевгьер гьуншимуре хуно. У гьемме себэхь верафдени э сер бун хуней хуьшде, эзунжо гьечи туьре хуно нифригьо сохдени, лэгьлэгье сеге хуно.

— Нифлигьо эйчуь сохде у? Э сифет кукле неденишире, пуьрси духделе.

— У нифри сохдени, гуйге шевгьо кесгьо вероморенуьт э бун хуней энусиэгь емишгьой энуре дуьздире, — жугьоб до гIэйлле. — Песде гуфдиренуьт, у нифри сохдени, чуьнки келе зен Гевгьер гьэлифон, гьелифо бед бире, уре хьэз оmore нифри сохде, верасири?

ГIэйлле бирден гоф хуьшдере бурри, э хуьшде домунде, лове э хэнде веберд.

— Дануьсдени ме эйчуь оmoreмге, — сифет эн кукле гье у сэгIэт бисдо думутлуь, — э бебешму гу, бебейму уре гьейсэгIэт оголи, биёвгу зури-зури расугу. — Песде э е уьктемлудье сесевоз гIэйлле гуфди — Дануьсдени бебейму киниге? Бебейму — ковхой, мере — Эсеф нуми.

Духделе е гофиш не сохде, видовусд рафд э лой хуне.

— Биё э лой мэхьэлейму вози сохим, — э бузпой поисде келе-келе гуфди э песой эн Пери Эсеф.

— Ме э куклегьолевоз вози ние сохденуьм, — э лой кукле нечарусде, жугьоб до Пери, гье у сэгIэт хэрегуш э куле вирихде пэхьни бирере хуно, зури-зури вирихде дерафде э хуне.

...Е паздегь минут гирошде бэгьдо нэхирчи поисдебу э пушой гьопуй эн ковхо.

— Е гов ме «Жейрон» гуфдиренигьо эз нэхир невогошди, — келе-келе э гьэгьревоз эдембу гуфдире Гьомуил эз Шебетей. — Э пушой чум ме у «Жейрон» э е нэхир мерзуь. Дануьсдебош, эгенер «Жейрон» офд неомоге, гIэрейме нен туь хуб нибу, — гьелебуле гуьрд ковхо эри нэхирчи.

Ковхо гьелебуле гуьрдгеш, дуьл эн нэхирчи гьемин бу. Ужире коргьо амбар бирембу: гов, енебуге гомиш эз нэхир тэхьно жуьро бире, чум руз мидарафд э гиёв — хуб веригьо жиге, енебуге э е мэхьсуьл. Песде шев

торик биренки гов эз сери хуышде мигышд миомо э дигь, енебуге гьерки бисдо мирафд э чул, мигешд миофд уре, мновурд э дигь. Унегуыре э гофгьой эн ковхо нэхирчи гыч е фикиринш недо, чомох хуышдере вегуырде, гене рафд э чул, э у жигегьо, э жеки у имбуруз хорундебу нэхире. Оммо те нимешев гешд нэхирчи хоригьо, вишегьо, дерегьо-гъубигьо, гъэмишлугьгьоре, эжеки имбуруз нэхир биребу. «Жейроне» у эз е жигеш неофд, гуйге, э зир хори дерафди сур бире. Вогошд Шебетей э дигь дуьлелесо, гЮси-диври, хэсде-менде. У е ченд руз нэхире э сер эн кук хуышде гышде, сер гуьрд гове эри гешде. Више-дере, чул-пелесе немундебу Шебетей негешде. Эз гІэрей вишегьо, кулегьо, гъэмишлугьгьо гешде парталгьой эн у туьр-туьр, пара-пара биребу, оммо э сирогь эн вир бире гов у нераси. Э гъэд эн и ченд руз Шебетей эз дуьлпесои, дуьлесди, нэхурде, нэхисире лап, эз хьолиш офдоребу. Ковхо деш сэхд гьелебуле гуьрд эри эн у, терсунде, э суд мидуь гуфдире эз дес нэхирчи, эри сад гов ю э нэхир деригьо е тэгъэ гендуьмиш нидуь гуфдире уре.

Хьэшд руз гирошде бэгъдо эз гов вир бире руз, Шебетее огол зеруьт э дигь Белиджи (эз дигь Муьшгуьр те дигь Белиджи е чор верс рэхь добу), унжо полицейски участок бу.

Шебетей э дигь Белиджи рафде дие эзунжо невогошд. Е ченд руз гирошде бэгъдо эз Шебетее дешенде эйло. Гъомуил ихдиёр недо кук эн Шебетее нэхирчиети сохде, не э угьо расирембугьо гьегъэш-тэхуьлеш молгьой юре эри хорундеи недо уре.

Кидан ченгъэде гІэзиет кешире мидомундге косибе Шебетей э гъэземет, эгенер рузгьой е рузгьо, гьечи е дегь мегь гирошде бэгъдо, гов эн ковхо «Жейрон» нэхэбереки оморе ниведиромоге. Гъемин суьфдеи рузгьой васал бу, руз эн шобот бу. Э сер тозе гиёвгьо, э сер куьгьне хэрмонгьой дигь, э гъирогь рэхь, пусдигьо э душгьо дегуьрде, нуьшдебируьт десдей келемердгьой эн дигь, эдембируьт эеки ихдилотгьо сохде. Эз угьо е гъэдер дурте, е десде жемжогьил дигь эдембу «туп-туп» возире, е десдейге — «эй гьоволен бир гьово». Зенгьой дигь десде-десде кура бире, э пушой хьэйтгьошу нуьшде, эдембируьт тум хурде, меслэхьэтгьо сохде доворигьо гуьрде. Бирден эз песой хэрмонгьо, эз гІэрей эн богъгьо омо келе мэгІ зерей эн е гов. Е пенж минут гирошде бэгъдо э сер рэхь, э гъирогь дигь омо веи бисдо «Жейрон», ала-алае гов эн ковхо. Гов е кем поисд эз видовусде жиге, гуйге эри синемиш сохде: ёгьин у юре герек гьисдигьо дигьиге, небуге е дигьигеиге. Песде э шориревоз мэгІ зерезере, сере шувунде, гуйге э дигь сер зерезере видовусд э лой порогь эн Гъомуил, гьемере мэхьтел гышде.

И гов эн ковхо эз нокуми оморе ведиромореи амбар шор сохд дуьл эн дигьбонигьой эн нэхирчире, муьшгуьригьоре. Э гуш эн угьо хэбер дерафдебу ки, Шебетей э дуьсдогьи нечогь-хэсде бири гуфдире, гІэилгьой эн у гириге инжо эз гиснеи эдембируьт сэгІэр кешире. Угьо эз и хэлгь доре лугъэ-пара зигьисдембируьт. Имугьой гьемере имид бу, ки нэхирчире биё эз дуьсдогьи хилос соху, чуьнки очугь — мэгІлуьми, ки у тэхсир суьзи гуфдире. Угьо теслих сохдуьт, эз нуминей жэгІмет эри нуьвуйсде э сер э хьоким эрзо Шебетее хилос соху гуфдире.

Е гиле сер шохьонгум, гьово сер гуьрденге эри торик бире, муьшгуьригьо кура биребируьт гьемишеинере хуно э сер куче, эмейду, эри гофмеслэхьэт сохде. Гье и вэхди угьо дируьруьт, чуьтам е лэгъэре гьуьндурье одоми э лой энугьо куьнд бирениге. У эдембу оморе лой хурде-хурде пиёне хуно.

— Эйме оморенигьо и Шебетей гьуншимени, — э тигъэтевоз денишире гуфди Рэхьмон, е сара денуьшдее сиегье чердее мерд.

Гье у сэгІэт инжо бируьтгьо одомигьо шори сохде, ведабурурут иловлей эн Шебетее.

— Хош омори, э Шебетей!

— Гьемише эз гъэдогъо — белогъо хилос гердош!

— Худо туьре эз сер г'Эилгъойтуь мевегиро!

Шебетей э нубетевоз дес эн гьемере гуьрде, согъбоши гуфди.

— Чутьтам гировунди туь ингъэде рузгъоре э и жегъендеме гъээземет?
— Эзугъбериревоз пуьрси келе мерд Шелбет, сере жумунде.

— Э-э-э, гъич у гофе пуьрсиреш герек нисдики, бирази бирере хуно жугъоб до Рэхьмон, — ние дире туь сифет энуре. «Рангуьме бох-хьолуми суруш» гуфдире. Уре хуно гъечу э гъээземет миёсде зигъисде Гъомуил не хосдегоргъой Гъомуил.

Муьшгуьригъо гьейсэг'Эт винируьт эз расдиш, чутьтам э гъэд эни дегъ мегъ лэгъэр бире, эз хьол офдориге косибе нэхирчи. Сифет энугъе гъуьже-гъуьж диромори, сиегъе рушгъою сипи бири эн келе мерде хуно.

Шебетей амбар шор бу эри дирей дигъбонигъой хуьшдере, оммо дуьл энугъе эдембу тэг'Иди сохде г'Эиллегъой хуьшдере эри дире. У е гъэдер гоф сохде э дигъбонигъо — дусдгъой хуьшдеревоз, эз угъо согъбоши гуфдире зури-зури рафд э лой хуне.

Э ён дер эн сэхьисуьз мунде хъэёт хуьшде омо расики, дуьл эн Шебетей сер гуьрд эри буланмиш бире, битоби кешире. У е-дуь минут поисд, хуьшдере эри дуьл доре, у дер хъэёте вокурде мунде, эз лэг'Ией эн дер воисдембу э шоре сесевоз огол зенуь г'Эилгъой хуьшдере, оммо э жигей ижире сес гирисде-гъиркее сес ведиромо эз бугъоз энугъе. Сосун не Пери эз шори чешмише хуно «бебе омори! бебе омори!» гуфдире-гуфдире, видовидов оморут гъэл дешендуьт э герден эн бебешу. Шебетей гъуьж дироморе, э г'Ээрсевоз тар бире гъутинегъой хуьшдере вено э ранг рафде гъутинегъой эн г'Эиллегъой хуьшде, синесов бисдо э угъоревоз.

— Балагъой ме, жунгъо-жигерлегъой ме, — э муьгъревуние десгъой хуьшдеревоз тимор сохде сергъо-сифетгъой г'Эилгъой хуьшдере, эдембу гъирке сохде-сохде гуфдире у.

Сибэхьмунде Шебетей хэбер бисдо эз сес муьр-муьр сохде, гирисдей эн Пери. Эри энугъе суьфде гъечу омо, гуйге у э хуней гъээземети дери. Э гужевоз чумгъоре вокурде, у гуш вено. Лов энугъе у туьтем э хэнде верафд, дануьсдики, имбуруз себэхъэ э дуьсдогъи нисе дире, э хуней хуьшде эдее дире. Оммо шори энугъе у сэг'Эт э могъбули чаруьсд, дуьл ю амбар сэг'Ээр хурд дануьсденге эричуь гирисде гуфдире духделей ю.

— Мере ну, мере ну ди, — эдембу аста ноле зерере хуно, ну хосде эз бирор хуьшде Пери.

— Сес туьре бур, гъэлифо, эз же биёрум ме гьейсэг'Эт эритуь ну, — муьшде гъово гуьрде э сер хэгъерлей хуьшде, ёвош-ёвош бебешу нешинову гуфдире, г'Оси бире гуфди Сосун. — Тоб ди е кем, мурам э више мичинуьм миёрум имбурузиш эйтуь шинг, жуьрмуьсдек, гезине, гъэрэз гъерчуь бисдо, тараш миёрум, мидушуним михурим, тоб ди, жун туь нивадарав!...

Оммо не гъелебулеигъо, не хошигъо-имидигъой эн бирор э Пери кори нисе сохдембу. И гофгъоре шиновусденге е гурунде ох, ченд е келе ноле ре хуно, ведиромо эз синей эн Шебетей. Сосун хуни-хуни дениши э хэгъерлей хуьшде, комики гъе усэг'Эт поисд, сес хэбер бирей эн бебешуре шиновусдики.

Шебетей ох-уф кешире, вехуьшд нуьшд э сер эн хъэлов.

— Ой хэлеф ме, — мугу у эз кук хуьшде — дара эз хуней эн Рэхьмонигъо хогъ согъот эн угъоре, бурайм э више, шохгъо-лигегъо бурим, «гудиль сох мере гердун э дигъ, кура сохим эз хэлгъ гъерчуь бисдо, е орине семе зигъим э уревоз, эзунбэгъдойге — худо келеи.

Дуьл эн Сосун гуйге бурри рафд и гофе эз бебешу шиновусденге. у сиздегъ сала г'Эилиш буге, дануьсдембу, ки «гудил» бире гъеме сал э

дигь гешдени лап гІони, е лугъо нун эри хурде нисдигъо одомигъо, кими вэгІдо эри вечире дерафдембугъо одомигъо, енебуге жем-жогъыл эри хъэз ишу, эри возишу.

— Белки герек нисди гъеле «гудил» бире? — э хуьшде домунде, гуфди у э бебешу.

— НэгІ, хэлеф ме, чоре нисди, биё «гудил» бошум, гешдуьм э дигь, е кем лугъэ-пара, гІорд, хое кура сохим. Эз гиснеи чуьк-чуьки кеширеинжо, «гудил» бире хубтеи.

Шебетей ёвош-ёвош, лап хэсдере хуно, вэхуьшд эз хъэлов.

...Гъомуил туьндэхуй бире, гъэгър э дуьл гуьрде вогошд омо гье у туьтем эз куче э хуне «гудил» Шебетей гъелебуле гуьрденге эри энугу, гуфдиренге эз куклей хуьшде, эз Сосун, ше, гуфдире у Гъомуил доригъо монет нуьгъреире, бигъил э тепей сер ю расу гуфдире. И гъелебуле, и гофгъой эн «гудил» гъечи гурунд омо эри ковхо, гуйге е одоми э пушой эн гъеме килэхъ энуре эз серю вегуьрде э хори зериге, э сифет ю туф дешендиге. У теимугъой эз екиш охмури, гурунде гоф невегуьрдебу, не теимугъой екиш жуьргІэт сохде э у гоф-охмури шендегор не биребу. У гъейсэгІэт эдембу мэхьтел мунде, чуьтам дес эн у э сер эн хэнжел рафдеки жиге, у хэнжеле эз гъоб ведешенде, зере некуьшдге енебуге яралуь не сохде Шебетее... ГъейсэгІэт Гъомуил э сер дуьламбалуши нуьшде эдембу фикир эни коре кешире, дендунэгъижи сохде.

Эз товун Шебетей имбуруз э у ижире охмури зерей, биёбур сохдеи уре, Гъомуил дуь бэхшиш тэхсирире эдембу гъейсэгІэт эз гъуллугъчи хуьшде Илогъу жусде, эз гъэгър-жун хуьшде вешмерде бебе-деде, муьрде-зуьндей эн Илогъуре. Гье и туьтем, э дуьл эн ковхо гІэтош дерие вэхд, э хуне омо диромо Илогъу. Гъемей Илогъу эз сер те вепой эз ворущ таргІов бу, дэхсиребу. У гъеусэгІэт дануьсд гъовой ковхо хуб нисди гуфдире. Домбуле чумгъой эн ковхо ху гуьрде, эз гъошгъой ю эдембу огъу тигъи бире. Илогъу эз хиники душгъоре вешенде-вешенде, десгъоре совусде, терсе-терс, э мэхъэнефиревоз денишире э сифет Гъомуил, сег э сифет сэхьиб дениширере хуно, гуфди:

— Руз туь э хэйр бу, ковхо. Туь мере огол зерей?!

Гъетте човуче дире, жинжинигъой эн Ковхо деш веромо. У эз Илогъу не гуфди «биё нуьш гуфдире», Гъомуил хуьшдере пушо доре, муьшде э хуьършевоз э хори зере, чумгъоре чорчуми сохде, хъэрой вегуьрд э сер эн Илогъу.

— Гъемей эни биёбуригъоре туь овурдей э сер ме. Туь негуфдиребири эз ме, ки ме и коре гъечи мисохум, эз ме не эз туь бэгъэй екиш уре нидануь? — хуни-хуни дениши Гъомуил э човуч хуьшде, — Имугъой эз и гиснее сег-нэхирчи эз дуьсдогъи ведиромори, мере эри э куче ведарафде сер нисди, гъеме э песойме эдете гуши-гуши сохде, фугъунде. Имбуруз, есэгІэтойге Шебетей э сер куче мере биёбур сохди, э ме ченд жире гофгъо охмуригъо зери, гъелебуле гуьрди эри ме. Эз гъэгър не эз номус дуьл ме элее пара бире...

Ковхо гоф хуьшдере поюнде, дендунэгъижи сохд, эз хуьърш жун хуьшде. У зури-зури дено десе э куьф эн гъобой хуьшде, вегуьрд кисей томокуире, пур сохд гъэйлей хуьшдере. Илогъу гье у туьтем ведешенд эз куьф хуьшде сенгъэ-чохмохе, гъове, дегесунде гъове, куьнд оmore эз ковхо, э сер сугъразани поисде вено э сер гъэйлей энугу.

— Жон ковхо, — э менэхъэфиревоз гуфди Илогъу, — кеми е сад бо гуфдирем ме э туь гъозие-гъэдер эни коре. Оммо и кор гъечи оmore-ведиромореи тэхсириме нисди, жон ковхо, эз ме гІоси-бикеф мебош.

...Илогъу исэгІэт гуфдирембугъо гъозиегъэдер биребу гъечи. Пор гъеминон е руз шохъонгум ковхо нуьшдебу э хуней хуьшде эдембу э чутке гъэгъхьисобгъой хуьшдере дешенде, шуморде. Уре воисдембу э ён есиёв

Гови хуышде, э гъирогъ эн дигъ тозе дуынг вокуну, чолтук эри куфде. Дуынге эри вокурде келе хэржи герек бу, оммо унгъедер хэржире э сер дуынг веноре у дуыл нисе сохдембу.

— Чутьтам оmore эйтуь, ме гъэгъ эн нэхирчире, сад тэгъэ тэхуыле эз ме э у расиренигъоре томом недорумге? — пуърси у эз Илогъу, чорзани зере нуышдебугъо э пушой эн ковхо, денишире, чутьтам у э чутке хъисоб дешендениге.

Илогъу дануьсдембу чуь беднефс, чуь сэгъэт гъисдиге ковхо. Эзи хосиет эн у чуьн Илогъуи элчэгъэ одомиреш хош нисе оmoreмбу, ингъэде чум эн у темэхъкор бу. Оммо Илогъу терсирембу эз у. Инжо уре, э дигъ, не муьлк бу, не бирор-хэгъер бу, не дусд. Гуфдиребируьт Илогъу эри одоми куышдеи эз ватан хуышде оворе бири, вирихди омори э Муышгуьр, э гЛэрей вишегъодерегъо. Имогъойле гъеме сур эн у, ихдиёри эн у, зиндегуни эн у э дес Гъомуил дебу, унегуьре у хъэрекет сохдембу Гъомуил гъемише эз у рази бу. Эз хотур эни кор у э ковхо амбаре кумекигъо сохдембу.

— Эгенер туьре воисдге нэхирчире мибу сад тэгъэ неки, е тэгъэш недоре, — гуфди Илогъу суьпуыле хэнде сохде.

— Чутьтам? — гъе у сэгЛэт пуърси ковхо, денишире э Илогъу, гуьрг э гусбенд дениширере хуно.

— У лап асанте кори, — нэхуьти хэндуьсд Илогъу, сейреке тижедендугъой хуышдере бирмунде, — э пэхъники е говтуьре эз нэхир чумруз дуьздире, песде берде фурухде уре э е дуре дигъ. У вэхди туь эз Шебетей мугуи: «Говмере туь вир сохдей. Гъергой говмере офди овурди, увэхди ме сад тэгъэй гендуьм гъэгътуьре мидуьм! У ки гове ниёфу, туьки у вэхди гъэгъ энуре ниди. Эжун туь ковхо и кор гъичиш нисди э пушой эн у кориге, ме нетуьни эз и ченд салгъо пушо Юсуфе гъогъунденге э гъирогъ эн нуькерей эн григору — чой... Э ёр туьни?»

— Эгеде, лэгЛэй туьреги о! — э лой дер доруни хуне чум деноре терсе-терс, асда-асда гуфди ковхо — э сер туь эгъуьл невери беге, зенме, Гъуьзуьргуьл мишинову, песде хуне-хэребини. Туьш жиге офдей нум эни коре эри гуьрде.

Гъомуил зу гъемин бисдо. Уре эхирки эз Илогъу доре меслэхъэт хош омо. Лов эн у э хэнде верафд. — Оммо э товней гове дуьздире фурухде, и тэхсире песде э сер нэхирчи вешенде, туь мере лап хуб э гъэвл дешендей, — амбар рази бире эз човуч хуышде, гуфди ковхо.

Гъе у руз гъеминон, кейки нэхирчи Шебетей нэхире э мерж лов сохде, чомохэ э хори дезере, хубе ниетгъо сохдембугъо эри хуышде, ю эйзуригъо сэхъиб эн е тике хори мибу гуфдире, гъе у руз човуч эн ковхо, Илогъу эз гъэд више, пэхъники-пэхъники диромо э гъэмишлугъ. Е гов эз говгъой эн ковхо гиёв хурде-хурде куьнд оmoreмунде эз гъэмишлугъ. Илогъу пучунд расере, лов сохде, дешенд э сер эн гов, э гужевоз, эз пэхъники нэхирчи кеша берд гове э песой хуышде. Гове у берд фурухд э е дуре дигъ.

Имугъой е дегъ мегъ гирошде бэгъдо эз у руз эйло гъемин гъе у гов — «Жейрон» эз и е ченд руз пушо вирихде оmoreбу эз ки тозе сэхъиб хуышде э дигъ. И коре, гъелбет, не ковхо, не човуч гузет несохдебу гъечи мибу гуфдире, гов эз сери хуышде миёв медиров гуфдире.

...Гъомуил хуни-хуни чуме деноре э Илогъу мугу:

— Гуфдиренуьт: «Гизлинже бугъое гиден, гелиб ошгоре дугъэр». Э сер имуш ижире кор омори. Дие и пэхъникие сур иму омори очугъ бири, оммо гъечи сохде гереки, лап э гъеме гЛэлём-ошгор небу, небуге середерди эн икор амбари. Эз туь е гоф пуьрсуьм: гъовой эн Шебетей чутьтами? Гуфдиренуьт, у эз гъэземет лап нечогъ-хэсде омори?»

— Эри Ковхо, э поиш поисде нисе дануьсде, — гъе у сэгЛэт жугъоб до сорусэгъгъэл Илогъу.

— Гьечуниге рафде эз у ху невегири, — мугу Гьомунт.

— Гьеле бурам эз у ху вегируым?! — мэхьтел мунд човуч. — Хуре эз нечогъ иму вегиденим, нечогъ хос бу вэхуьзуь гуфдире. Оммо эриму гьейсэгІэт эз мундей эн нэхирчи муьрдей эн у хэйри.

Ковхо е-дуь дэгъ-дэгъэ чумгьоре буьхь сохде э биразинревоз денши э гудеглере хуно кемере бонгъуз гуьрде нуьшдебугьо Илогьу.

— Туьре воисдени буржунум э лэгІэйтуь денуьм — гІоси бисдо ковхо — туь дануьсденики, нешумой одоми э хун одоми дери.

— Шиновусдем, — сере жумунд Илогьу.

— Жерэхье воисдге э хун одомиревоз э еки ношумой энуреш веде шенде мидануь. Энжэгъ эри эни кор эз гъедер зиьдте эз нечогъ ху вегуьрде гереки. Туь жерэхьи. И кор эритуь е гІов хурдере хуно, бура!

Илогьу чум деноре э лэгІэй ковхо э тигъэтевоз эдембу гуш веноре э гофгьой эн у. Бирден э некуми у вэхуьшд эз жигей хуьшде э серпой, чаруьсд песово, э зарбевоз кеши дери э лой хуьшде, зури-зури ведерафд э шэхдей эн воруш эри рафде эз Шебетей... ху вегуьрде.

III

НИМШЕВ ЭЗ СЕР ГЪОВРЕГЬО ОМОРЕ ГЪУНОГЪ

Шохьонгум хьол эн нечогъ лап усол бисдо. У э хуьшде недебу, оморе одомигьореш э у эри сер кешире нечогъ нисе шинохдембу.

Согъ шев гъунши Шебетей Рэхьмон, чуме э хифлет невеберде, нуьшдебу э ён бонлей эн у. Сиегье тов зере сифет эн нечогъ эз Илогьу ху вегирде эйло деш хьэл биребу, осгъугьой сифет ю буруне ведироморегьу, чумгьою тиж дениширембу э иловле. Уре эз сер те вепой гье эдембу хинике эрэгъ шишире. Э синей эн у хуьр вебу. Лэгъэре, дерафде синей эн у эдембу верафде — фураморе. У нефес кешире нисе дануьсденбу, эдембу сэхд битоби сохде э гъэд эн хьэлов.

Гьемише дуьлшор, ширинзугьу, зарифатчи бугьо Рэхьмон, исэгІэт денишире эз дерд не эз терс гъуьж дироморе нуьшде гІэиллегьой эн Шебетей, юш эдембу дерд-дуьлесди кешире, гІэрс тигьи сохде.

Рэхьмон ю хуьшдению энжэгъ си сала бу, оммо уре невеш бу. Эри эн у зен хосдебу у паздегь сала гІэил гьисди. Эз и е сал пушо у сиздегь сала духдер хуьшдере э шуьвер дорегьу, комиреки эз и е ченд руз пушо гІэил бирегьу. Хуьшдени Рэхьмоне нуьгъ гІэил бу. Кими энугьо дуьдунегьо бируьт. Зен эн у е лэгъэре чуькле зеле бу, ранг ю хоколуь, ранг-руй эн у эз шев — руз э муьрс гІэзиет дерие одомире хуно бу. У гуйге гьемише бордор бу, э е сал-е салним гье эдембу зенде. Дуь гиле у дуьдуненигьо зендебу. Эз ингъэде гІэил зендеи эн у Рэхьмон чуметерс бу. Э товун эн и кор у гьемише зен хуьшдере серкуш зерембу.

— Туь гов мибисдориге хьэз бу эри одоми, оммо туьчуьни зен чуьмени косибегьу бирей амбар бологьи, — мигуфди Рэхьмон э гьенегевоз.

— Мегу гьечу, худоре гъэгьр меди, жон Рэхьмон, — минет мисохд косибегьу зен эн у Мейром — ингъэде гІэиле худо имуре е эз хуби дуьл иму доре енебуге эз гІовунгьойму: коргьой худоре ки дануьсде.

Оммо Рэхьмон лап косибигьу буге, шелей эн е келе кифлет э душ ю вебугеш, у амбар дуьлшоре, гьенегчие одоми бу. Песде у е хуб зирновиш зерембу, мэгІнигьош гуьнжундембу. Эз товун ижире дуьлшоре хосиет эн у, уре кимигьо, огъир домогълуье одомигьо, «сук», «тэхдей юре гІов берде одоми» мигуфдуьруьт.

Согъ руз Рэхьмон хэсде, э чул кор сохде одоми, те себэхь имишев чуме э хов невоно. Э сер бонилей эн Шебетей нуьшде, у э дэгъ-дэгъэй еги-

ле мипокурд эрэгъ сифет энуре, мигуьрд мидегердунд э гужевоз уре э хьэлов у э битоби сохдеки, иллогьки э вор хундеки, хьэрекет мисохдге эри вэхуьшде гьуй бире эз хьэлов.

Пушой себэхъ нечогъ, гуйге селт хэсде, гьолок бире, динж дегешдебу э жигей хуьшде, чумьой энү дие тиж нисе дениширембу, угьо перде гуьр-дере хуно бу. Синей энү дие унгъэде сэхд верафде-нисе фураморембу, энжэгъ кем-кем эдембу хуьр зере.

— Сухдум-сухдум! — песнии гиле сес, тасире нолере хуно ведиромо эз бугъоз эн нечогъ.

Гьеэбо жендек эн нечогъ некуми лерзи, у вор-гьилинж гуьрде одоми-ре хуно дес-пое дураз сохд, е асда ноле кешире, дие гьич эз жиге нежуьмуьсд...

Э хуне гьечи сокит, сессуьз бисдо, гуйге э сер гьоврегьоре хуно. Рэхьмон э могъбуле гирьёе сесевоз сер гуьрд эри хунде э звер сер эн муьрде эз гофгьой эн туьрой: «Гьеме пучи э и гьуьлом, гиеве хуно пуч бире рафденим иму эз и гьуьлом...»

Себэхьимуьн нэхирчире шушдуьт сер-тен юре, духдуьт э эхироти, эз пул эн жэгьмети восдоре оморебугьо, венорут э мида, бердуьт зури-зури э сер гьоврегьо. И эхироти суьфдеи тозе чи бу э гьуьмуьр эн Шебетей э тен ю верафдебугьо.

Шебетее гьовре сохде бэгъдо муьшгуьрингьо зури-зури ведироморут эз сер гьоврегьо. Э гьирогъ эн гьоврегьо эрх бу. Эз у эрх е темизе палаше гьов билогьги рафдембу. Гьирогьгьой эн эрх гьеме керевуьз не сара гьэмиш бу. Муьшгуьригьо э гьирогъ эрх поисде, дес-руй ишуре шушде, чаруьсдуьт э лой эн восток. Е огьиле мерд, дуразе гьиргьире рушгьой эн ассирийски падшогьоре хуно, вери, раби Нэхьум, огол зе кук нэхирчи Сосуне эки хуьшде.

— Еки-еки ме гуфдире гофгьоре туьш гу эз песой ме, — гуфди у э тегьнимиревоз, денишире э гьил.

— Ме-кук эн бебей ме, эз кемер ю оморе, — келе-келе гуфди раби.

— Ме кук эн бебей ме, эз кемер ю оморе, — зугьун ю пичире пичире, гьирке сохде-сохде, гуфди Сосуниш.

— Э пушой эн и жэгьмет эдее шовгьо хурденуьм, — гене гуфди раби э келе раче сес хуьшдеревоз, — ки эз ме бэгъэй бебеймуре де кукиге нисди. Эгенер э чигьрет ме де одомиге омоге, хьэлово бисдоге э жун бебейму, э гьоврехуней энү, у одоми э туьгьуьн эн жэгьмет офдоно!...

Сосун и гофгьоре тек-бетек гуфдиренге эз песой эн раби, жэгьмет гьеме, э е сес келе-келе гуфдируьт «Омин!»...

Сер шев биренге хуней эн нэхирчи одоми пур бу. Угьо оморебируьт муьрдере эри хуьрмет гуьрде, дуьл гьилгьойюре эри веровунде. Хэлгь овурде чишуре хурде верасде бэгъдо, нумаз хунде, гьэдиш зере оморе бэгъдо, мердгьо гьэйлегьошуре томоку пур сохде, сер гуьрдуьт эри кешире. Э звер хуне нуьшдебируьт мердгьо, э зюфруй хуне-зегьо. Мердгьо сер гуьрдуьт гоф ишуре эз товун эн Шебетей, гуфдируьт чуьтам у хубе, жофокеше одоми буге, ки, эгенер гов эн ковхо вир нибисдоге, у э дуьсдогьги ниофдоге, у согъ мимунд э сер эн гьилгьой хуьшде. Муьшгуьригьо келе-келе эз песой ковхо, эн Гьомуил эдембуьруьт гофгьо сохде, э дуьл ишу деригьо дердгьоре гуфдире. Гьомуил э угьо келе гуж венореву.

— Гьейсэгьэт э гьержой нерафди, — туьндлемиш бирере хуно эдембу гуфдире е сиегье мерд, жундуре килэхъ гусбенди, не жундуре чухо э тен ю вери — э гьеме жиге э хоригьо-мэхьсуьлгьой эн ковхо оморе одоми расд бире. Гьеле гуйге у юре гьисдигьо девлет, хори кеми, э мержгьо, вишегьой эн жэгьметиреш евош-евош эдее э дес хуьшде вегуьрде. Эй зуригьо эри э чул молгьэрере хорунде, не эри э више хуьзуьм-беш бураш

имуре жиге нибу, гьемере ковхо э дес хуьшде мегируь, эри энугьош эз иму гьэгъ мивосдону.

— Гьечинигеш ченгъэде эз иму гьэгъ рафданиге винишит ебо, — гьош-гьобогъэ дуллу сохде гуфди е сиегье мерд, кутэхъэ сиегье гьиргьире рушгьо, келе сиегье чумгьо Севи. Уре эз сиегьи сифет не эз келеи чумгьо «ГІэреб» огол зерембируьт. — Денишит ебо ченгъэде эз иму хэрж берденуьтге. Падшогье налуг ди-еки, — «ГІэреб» е энгуьшд хуьшдере гъэд сохд, — сэхьибхорире биё киро ди, и — дуьдуй. — Севи е энгуьшдигей хуьшдеш гъэд сохд. — Ковхоре биё ди, у э сер иму ковхоети сохде гуфдире — и сесе, рабире биё ди, у эриму нумаз хунде гуфдире — и чор, доллоке, жерехъэ биё ди, шомоше биё ди...

— Весси ой «ГІэреб», весси, гьеме хэрже эри шуморде туьре э дуь дестуь энгуьшд вес нисоху, эз ме биё э киро хогьи, песде е хэржигеш э сертуь зиёд мибу, — э гьенек кимиси гуфди эз жигей хуьшде Рэхьмон.— Гоф туьш мундге, ме эришму гьейсэгІэт ихдилот сохум, чуьтам ковхо рафданиге э ки губернатор, эз у купчи восдорениге, хоригьой жэгІметимуре, эри хуьшде восдорениге. Гьей, гьей, эришму чуь хуби фегьиргьо,— Рэхьмон э суьпуьле хэндеревоз дениши э дигьбонигьой хуьшде.

Э овилхуне дебиросгоре одомигьо кимигьо бовор несохде, э Рэхьмон, лове э хэнде вебердуьт, эри кимигьойге гофгьой энуге е томоше омо. Оммо гьеме кура бирегору сер гуьрдуьт эри хуб гуш дошде Рэхьмоне. Рэхьмон сер гуьрд ихдилоте эри муьшгуьригьо эз товней эн губернатор, хосиетгьодивэгІгьой энуге, эз товней коргьой кифлет нен зен энуге. У гьечи эдембу гуфдире гуйге е ченд бо бири э губернаторевоз, шинохдени уре, э сер сифрой ю нуьшде-вэхуьшде бири уре.

Э гуфдирей эн Рэхьмоне воз губернатор эн Догьисту зигьисдени э е Гошире гъэлечей эн мар-мар-даши э шегьер Темирханшуре. Губернатор хэгьерзорей эн хуьшдени падшогь Никалаи. Гьерки э ки эн у оморени эгьуллугъ э шуькеет, ёгьин эри губернатор овурдени е чорек эрэгьи монопул не е душунде сер хуг. Эз эрэгьи не сер хуге хурде, генерал не зен ю, комиреки нуми Каспужа, хуьшденишу бирет гьолинд, сипи, чоьгъ, хуггьоре хуно. Унегуьре угьоре берденигьо фейтун эн чоргІэсбини дуь гІэсб угьоре берде нисе дануьсде.

Песде Рэхьмон сер гуьрд эри гуфдире чуь жире хосиетгьо дериге зен губернаторе.

У гешдени сер сине очугъ, рохьо кемер ю, гьулгьою рохьо,— эдембу ихдилот сохде Рэхьмон.— Гьер мерде Каспужа гьишдени эз хуьшде куьнд оморе, дес хуьшдере моч сохде, енебуге гъэл гуьрде юре э «волис-волис» вежегьисдеки.

Мердгьо сер гуьрдуьт эри хэндуьсде, зенгьо парт-мэхьтел бире, сере жумундуьт.

— У ализе шуьвер эн у Каспужа чуьтам э герде вегуьрде и бидэгІэ. тие коре, хэнжел доноре сер-дуьл энуре сула нисе сохде, енебуге тологъ доре нисе ведекуьрде? — пуьрси эз Рэхьмон Эвшэгъ-мому, е огьиле зе, муйгьо хьини зере.

— Шуьвергьой энугьо, энишмугьоре хуно эз ижире коргьо гъэгьри нисе бире, гІэдот энугьо ижирей — гуфди Рэхьмон, эз гьемей эни коргьо хэбер бире одомире хуно.

— Гьомуилиш бердени эри губернатор сер хуги, сер ебо э ки энуге рафде. Мибу ужире кор? — пуьрси келе мерд Шелбет — Эхи э дин бебегьо — келебебегьой-муревоз э хуг дес зере гІэмел нисе оморе?

— Де чуьтам дануьсдембири туь? — мугу Рэхьмон, э зир гъэжгьу гІэтош доноре. — Эри Гошири хуьшдере зиёд сохде Гьомуил неки дин хуьшдере пой мизенуь, сер хугеш михуру э губернаторевоз э еки, токи губернатор гене е бэхшигей муьлкгьой жэгІметимуре бурру дуь уре.

Зенгьоре лап дуьлеково гуьрд эз ижире гоф .

— Вой, вой, — э негиреиревоз лэгIэре э десевоз сэхд сохде, хьэрой вегуьрдуьт зенгьо — мегуит э киму ижире гофгьорс, руригьойму омо ведиромо — о!

— У ковхо ижире рошогI биреки жиге, мэхьтеле кори, раби Нэхьум чуйтам дусди гердундеге э уревоз? — гуфди Севи.

— У гIюшири, ковхои гуфдире, гьемей эни усоле коргьой гIуьломе раби бэхширени э ковхо.

Рэхьмон эз дес ковхо лап гьэгьри бу, унегуьре гьерчуь эз лэгIэй ю омо эдембу гуфдире эз товней энУ.

— Э жун худо, мирафдуьм э шуькеет эз дес ковхо э ки губернатор, — мугу Шелбет э гьенегевозиге, небуге э расдиге, — сммо гьетте э ёрме оморе, ки биё э десдин-десмеревоз эри энУ сер хуге беруьм гуфдире, зэхьлегьойме рафдени.

Гье э вэхд эн ихдилот э овилхуне дироморут ковхо не раби. Хэлгь гьеме э пой вэхуьшд, ковхо не раби гиросде нуьшдуьт ки э звер, у вэхди э овилхуне дебирогоре одомигьош нуьшдуьт гьемееки. Угьо э раби хуььрмет сохде, э пушой энУ екиш суьфде лэгIэ вокурде гоф несохд. Раби лос нуьшдебу, чуме э хори доноре. Песде э хэлгь денишире, сер гуьрд эри э ижире жиге гуьнжо гьисдигьо ихдилотгьо-дорошгьо эри сохде. Э гуфдирей эн рабиревоз, нешумой эн муьрде э пушой худо нен молохгьою э суд-дивон кешире оморе. Худо пеймундени э сер тирозугьо гIювунгьо ве севобгьой эн муьрдере, песде бурра-бесдени: е э генгIидим фуьрсоре нешумой муьрдере, эжеки э гуфдирей рабиревоз, гьисдуьт вераисде богьгьо, хушбуйлуье чеменгьо, серине билогьгьой зуьм-зуьми, раче делинегьо, буле никигьо-бэхдеверигьо, енебуге нешумой эн муьрдере фуьрсорени э жегьендем. эжеки гьемише э гьэд гIэтош сухде.

— Одоми эри кеф, шуьгьэм хуьшде, эри «гIуьлом гьези» хуьшде нэгI, — эдембу дореш-несигIэт доре раби Нохьум. — Эри «гIуьлом гьобой» хуьшде, эри нешумой хуьшде биё гьэйгьу кешуь. Унегуьре одоми э мол-девлет кес чум ние денуь, нумаз гIэривит хуьшдере гьемише э вэхд хуьшде хуну, шоботе хор несоху, содогьой нумазе, хэрж падшогьире э вэхд ю дуь, мигIидгьо, тэгIнитгьоре гуьруь.

Гьомуил нуьшдебу э ён эн раби, эз и думутлуье одомигьоре хуно, оммо торике, овоме косибе муьшгуьригьо э терс не мэхьтелиревоз эдембуьруьт гуш веноре э гофгьой эн раби.

— Михьило, раби, ме эз туь е гоф пуьрсуьм, — мугу Эвшэгь-мому, лэгIэре э гьирогь сефгиревоз е кем сэхд сохде, — Шемее жэгIмет гьовре сохденге у ю хуьшдению эз гьовре вэхуьшде оморебу, небуге нешумой энУ оморебу?

Гьеме нуьшдегору исэгIэт э сегьм, э томощеревоз, егIни чуь жугьоб мидуьге раби, чум донорут э лэгIэй энУ.

...Эз и хэйли сал пушо э дигь ижире кор биребу. Шемей гуфдиренигьо е муьшгуьри бу, е жонлуье, гьуьндуьре, гьувотлуье мерд. Гуж гIэсб энУ нирафдге гIэребере эри берде, ю э жигей гIэсб поисде миберд гIэребере э шелеревоз, ингьэде э у жуьргIэт, гьувот дебу. Е руз у рафдебу э више куьмуьр эри сухунде. Хуьшге келе кутукигьоре кура сохде, ченд е дохьор, сухунде угьоре, хок вешенде э сер энугьо, дир-дир суху гуфдире, Шемей вомунде, хэсде бире, дегешдебу э хори, э ён эн дуре кешире кутукигьо. Гьечи чум эн у э хов верафде, дие у хэбер небисдо. Ранжбергьо сер шохьонгум, чуьшме дерафденге эз кор вогошдеки, оморут расд оморут э Шемей. Угьо ингьэде Шемее огол зеруьт, жумундуьт, оммо хэбер сохде недануьсдуьт. Увэхди угьо Шемее э кул ишу веноре, бердуьт э дигь. Инжо э хуне, э сер Шемей хинике гIов декуьрдуьт, э кун пойгьою биз вогьундуьт, эз руьшгьой ю кешируьт, оммо Шемее э хуьшде дировун-

де недануьсдуьт. Увэхди келе мердгьой эн дигь норут ки, инжо кор эн дуре гуьрде-негуьрдеи нисди, у гьэгьигьэтиш муьрди. Э гуфдирей келе-мердгьоревоз Шемей тэхно э чул хисиренге, э хьисобовоз, Глэзроил рафдебири нешумой эн е глэжел расиригьо одомире эри берде, оммо омори вохурди э Шемей, э жигей эн у одоми, нешумой эн Шемее берди. Унегуьре, келе мердгьо норутки, муьрдере эхори амбар гьишеде глэмел ниёв, биё дир несохде гьовре, битехьэм сохде биёв.

Себэхьимуьн бердуьт гьовре сохдуьт Шемее. Векендуьт е сара гьовре, хьуьзуьм-шоx веноруьт э серю, хок вешендуьт, гьишдуьт омо.

Гье у шев, кейки э дигь гьеме хисиребу, э ширине хов дебу, энжэгь гогь-бир эз гьер тараф эн дигь оморембу сес глугьлуьй эн хурузгьо ве хьов-хьови эн сеггьо, е гьуьндуьре одоми, э сипии геймиш бире, э менги шев, терсире-терсире э иловле чумачару сохде эдембу эз тараф гьоврегьо видовусде э дигь. Уре диремунде, сеггьоре гуйге жинг гуьрд. Угьо сер гуьрдуьт эри кура бире, равусде э сер эн у. Лап зобуне, гьудузе сеггьо э сер эн у рафде миоморут денду мидонорут э занигьой эн у, э хьэрой не терсдорогьой эн у неденишире.

Э сипии геймиш бугьо одоми э гужевоз гирошде эз глэрей эн сеггьо, эз глэрей тенге, пичире, тип-тигьие кучегьо — мэхьэлегьой эн дигь, омо диromo гье э у хьэёт, куьнд бисдо гьемин гье эз у хуне, эз жеки имбуруз себэхьмунде мито ведеберде оморебу. У оморебугьо одоми сер гуьрд дере эри куфде.

— Кини унжо? — омо эз дорун хуне сес эн зен Шемей.

— Менуьм, Шемеюм, зубош дере воку, — гугьоб до у.

Эз расдиш, Шемее шинохдегор гье у сэглэ мугуфди, ки и одоми хуьшдени Шемей гуфдире: гье у буй балаи, гье у серсифети, гье у сес юни, гоф сохдеюни.

— Зеш гье у сэглэт шинохд сес эн шуьвер хуьшдере. Оммо и сес эн у бирей э жигей уре шор сохде, лап терсунд, хьэлегигер сохд. Гьечу дануьсд, ки Шемей нэглэ, нешумой эн у вэхуьшди омори эдее куфде дер хунере.

— Бура э жигей туь динж-саламат бош, фэгьир, иму инжо эритуь нумаз михуним, гьэдиш ерсаед мизеним, — лерзире-лерзире гуфди, минет сохд зен Шемей, дере невекурде.

Шемей шиниренге гофгьой зен хуьшдере хьуьршлемиш бисдо, сер гуьрд э пойгьоревоз эри куфде дере, хуьрд сохде, келе-келе вешмерде бебе-дедей эн зен хуьшдере.

— Э жун худо, эгенер туь гьейсэглэт дере невокурдиге, мидиром гьеме дендегьойтуьре хуьрде-хуьрд, сове-сов мисохум, духдер эн ленге Божи. (Шемей гьемише гьечи нифри сохдембу зен хуьшдере эз у глоси биренге).

Зе эдембу дире ки, сес гье у сес Шемей, гофгьо гье у гофгьой Шемей. Оммо овоме зен гене бовор ние сохдембу, у Шемей гуфдире. Зэхьлевежэгь бире, ки муьрде дере хуьрд сохде мидиров гуфдире, зен Шемей сер гуьрд эри хьэрой-божэхь дешенде. И сес раси э гьуншигьо. Хэлгь сер-тен бегьем невокурде эз хьэлов ишу вэхуьшдуьт зури-зури дироморут э хьэёт эн Шемей. Е дегь-дуьваздегь минут гирошде бэгьдо хьэёт Шемей одоми пур бисдо.

Кура бирогоре хэлгь э сегьм ве мэхьтелиревоз чорчуми бире эдембу денишире э Шемей. У диренге дигьбонигьой хуьшдере, дие дере некуфд, хьэрой несохд э сер зен хуьшеде, лой хурде-хурде пиёне хуно, фурамо э сирой эн хуне, омо поисд э минжи эн хьэёт, сере тик гуьрде, е дураз, келе-келе шэгьгьэ зере хэндуьсд, делуьре хуно.

— Ой жэглэмет, зен ме мере дермуй хови дори, хисунди, песде берди гьовре сохди э жигей муьрде. Уре э хуне ошне дери, унегуьре нисе во-

курде дере. Ме эз хиники гъэнчур бирем, мере лерз вснори, сеггьош гьемей мере пара-пара сохди, — бурмунд у э занигьой хуьшде. Э кими жигегьо э эхироти, сие дэгъмгьой эн ху гьечу веди бируйт.

Хэлгъ гьогъ бире поисдебу, эз лэгIэ е доне гоф ведировунде ние дануьсдембу. Угьо исэгIэт дирембугьо муьгIуьжуьзе, эгъуьл энугьо ние бурамбу, ние ветовусдембу. Угьо дануьсдембу, ки муьрдегор дие дуборе зинде нисе бире, эз гьовре нисе вогошде. Оммо угьо лап бовор сохдембу э ижире хэбергьо ки, кимивэгIдо гъэлифо, енебуге садан э хумне, чигьрет эн тозе муьрде оморени шев э дигъ, енебуге э чул, эри мерг дешенде э мол-гъэре, э зими-мэхьсуьл, э жун зуьндегьо эри гъэсд сохде.

— Эй чуй хуьшг бире поисдейт, хуьшге поёгоре хуно, — хъэрой дешенд эз гъэд эн жэгIмет ковхо Гьомуил, сегъм шишире юре, — куьшит уре, у Шемей нисди, гъэлифои, у э хумней Шемей омори.

Шемей шиновусдемунде гоф эн ковхоре, лерзи эз терс, чумгьоре чарунд.

— Эй ковхо, — хъэрой сохд у, — э сер туь худо невери беге, эй чуй бий куьшде бийм ме. Э жун худо ме гъэлифо нисдуьм, Шемеюм, воисдениге гьейсэгIэт нумазиш хунум...

Гье и туьтем и гоф э лэгIэй эн Шемей дерики, бирден киниге е сэхд додо э тоегьиревоз эз гъэбуьргъэй энугь. Гье у сэгIэт э десевоз эз хуьрд бире дендей хуьшде гуьрде у е буьруьж дешенд. У э пушой чум хуьшде диренге Шелбете, дегенег э дес дери, чумгьой ю чаруьсде, у сер гуьрд эри гирисде, минет сохде:

— Шелбет, бебей ме туь, мезе мере, хосденуьм эз туь.

Гье и вэхди э дес эн киниге э товуши эн менг жегьисд бирэхьне хэнжел. Хэнжел раси э бирэхьне сер эн Шемей. У е келе божэхь дешенде, э дуь десевоз келлей сер хуьшдере сэхд гуьрде, юре ху берде-берде, сер гуьрд э минжи хьёт эри черх хурде, жиге гешде эри вирихдей хуьшде, хилос сохде жун хуьшдере, оммо бирэхьне хэнжел дуьимун гилеш э зарбавоз раси э Шемей. Шемей бурра доре хуно офдо, десгьоре гьеркире э ёло пертово доре, дураз бисдо э хори хьёт.

— Гье и туьтем, шуш-нефес гуьрде Рэхьмон не Шебетей диromo э гъэд жэгIмет, хъэрой сохдуьт.

— Шемеи у!...

— Де мезенит э у!

— Гьоврей эн у вокурдеи, э чумгьоймуревоз дирейм.

Хэлгъ гье у сэгIэт терсишу рафде, куьнд омо, гьуз бисдо э сер Шемей. Дие дирбу. Шемей сер ю, синей ю пара, э хуревоз билесумор дегешдебу. Себэхуьимуьн Шемее бердуьт гьовре сохдуьт дуьимуьн гиле. И дес уре депучундуьт э сер гьоврегьо нэгI, э гьирогъ ю э ён эн е келе тепеи. Раби ихдийриш недо эри энугь сентг эри дешенде. Э сер гьоврей энугь вероморут кулелуггьо, ченд сал гирошде бэгъдо сур бисдо эз пушой чум, оммо и бидэгIэтигь гьозие — гъэдер эн Шемей те имугьонш э сегъм ве мэхьтели венгесдембу дигьбонигьоре уре э ёр овурденге.

И гьозие-гъэдере имишевиш э ёр овурденге, раби Нэхьум э тегьни-миревоз дуразе гьир-гьире рушгьой хуьшдере тимор сохде-сохде, гуфди.

— Четини эри гуфдире, у Шемей буге, небуге хуьшдени гъэлифо э чигьрет, э хумней энугь буге. Эгенер у хуьшдени Шемеиш буге, у эзу гIуьломиге эз сери-вери хуьшде неоморегь, э буйругьи эн гъэлифоревоз оморегь. Чуьнки е доне одоми эз муьрде жиге зинде нибу, те эхир гIуьлом бире, Мошиехь бин Довид оморегь.

Эри куклей нэхирчи Сосун, гIожиз, юхсул нуьшдебугь э куьнжлей хуне, гьеме исэгIэт эз келегьо шиновусде гофгьо, имбуруз дире коргьо, тэхьле, гурунде, гъэрише хове хуно оморегьбу. Оммо у гIэилиш буге,

верасирембу, ки у дире, шиновусде коргьо, хов нисди, э эвирен бире коргьои, эз комигьои не эри вирихде, не эри пэхьни бире минкини, жиге нисди.

IV

«ГЪЭЛЕЧЕГЪОЙ ЭН ПЕРГІУЬ»

Гъизгъин эн гъеминон бу. Согъ руз чуьшме эдембу гІетош рихунде э хори. Эз ижире сэхде герми гиёвгьо, буёнлугъгьош сухдебируйт, зимигьо зерд биребируйт. Омбардеки зимигъой эн дигъ дурунде, э дерзгьо пучунде, э хэрегьо дечире э дигъ овурде оморебу. Гъеме хоригьо э иловлей эн дигъ э тоёгъой дерзэвоз дечире оморебу э гъиругъ хэрмонгьо.

Эз себэхъ торик-товуши те гъэргъи шохьонгум муьшгуьригьо кимигьо гІэсбгьоре э велгьо бесде эдембируйт э сер хэрмонгьо дерзгьоре куде, екигъойге э буьлуьнггъой чубугъиревож жапуьре вор доре, угьонигейге гендуьме хуьшг сохде, э чуволгьо эдембируйт декуьрде. Кемер, герден, кефел эн гІэсбгьо эз видовусде, согъ руз черх хурде э гъэд хэрмон, э зир эн гъизгъине чуьшме, э эрэгъэвож буетмиш бируйт, хэрмончигьо эз офдон эн герми сие-тов зеребируйт.

Э гъэд дигъ согъ руз э гъово жапуьр-суьмер эдембу гешде, рихде э сер бунгъой эн хуне, э кучегьо, э сер парталгьо, сифетгьо, десгьо ве герденгъой одомигьо. Эз гъово буй эн хуьшге суьмер нен гендуьм эдембу оmore.

Гъеебо э е ченд хэрмон эдембу куде оmore дерзгъой эн ковхо, эн Гъомуил. Э гъиругъ эн келе хэрмонгьо догъгьоре хуно дечире оморебируйт гъуьндуьре тоёгъой эн дерзгъой эн ковхо. Муьшгуьригьо и тоегъой эн Гъомуиле нум норебируйт «Гъэлечегъой эн ПергІуь», эн у ПергІуь, комики э гуфдирей эн туроревож жун-ношумой ченд гъозор гъулгьо-есиргьоре восдоре, вокурдебу эри хуьшде келе гъэлечегьо.

Омбаре фэхъле кор сохдембу эи рузгьо э хэрмонгъой эн Гъомуил, эз чордегъ сала гІэил Сосун сер гуьрде те пире, хуьшг бире э келлей пой вомундебугъо Шелбет. Руз, шохьонгум э хэрмонгъой Гъомуил эз гъеме жиге одоми амбар бу. Чуьшме дерафденге, хэрмончигьо э хэрмонгьо, э зимигьо — бичинчигьо коре верасденге, гъовой рузгор серин биренге, гъеме мерд-мулей эн дигъ кура бирембу инжо. ГІэилгьо оmoreмбируйт инжо э гІэрей тоегъой эн дерзгъой Гъомуил, эн «гъэлечегъой ПергІуь» эри «пэхьники-пэхьникигьо возире», келете одомигьо кура бирембируйт инжо эри меслэхъэт-ебонжэгъишу. Сер ебо шохьонгум бире эз чуькле хэрмонлей хуьшде, э у тарафигей эн дигъ бугьо, оmoreмбу инжо Рэхьмон, зурнов хуьшдереш вегуьрде. Э и сокити шохьонгуми сес эн зурнов энуп лов бирембу э гъемей дигъ, э иловлей дигъ бируйтгьо богъгьо, вишегьо, сэхьрогьо. Хэлгъ кура бире, чек мизеруьт, жем-жогъил те дуьл ишу хосде межегъисдуьт.

Гъетте сер шохьонгум бире хэлгъ оmoreмбу инжо эз елойге гофгъой эн келеи кук Гъомуиле эн Шолуме эри шиновусде. Шолум хундембу э шегьер Дербенд э песини курс эн гимназия. ГъейсэгІэт эн у каникул бу, оморебу э дигъ хуьшде. У е лэгъэре гъевдегъ сале жовон бу, дуьлшор, мигърову. Хосиетгъой эн у гъич э хосиетгъой эн бебешу ухшеш нисе зерембу. Гъеме шохьонгум у эри дигъбонигъой хуьшде жире-бежире гІэлемете гъозие--гъэдергьо ихдилот сохдембу.

Е руз шохьонгум, товуше менгелуье шев, у фэхълегьо — батракгъой

бешуре, дигьбонигьой хушдере кура сохде, эдембу эри энугьо ихдилот сохде, чуйтам эз и се сал пушо э у дуре шегьер эн Петербург, э хинике руз эн зимисду фэхьлего кура бире рафдебируйтге э ки дервозей эн падшогь Николай Второй. Фэхьлего рафдебируйт э ки падшогь эри шуькеет сохде э у эз дес эн гЮширгьо, эри комигьоки угьо эз себэхь. те шохьонгум кемер хуьрд сохдембируйт. ГЮширгьо гуж сохдембуьруйт э фэхьлего, муьзд ишуре э нимейш нисе дорембируйт. Фэхьлегоре имид бу, угьо дерд, шуькеет хушдере гуфдируйтге э падшогь, падшогь э фэхьлего езугьбери сохде, мейл, тараф фэхьлегоре мигируь, тембихьи эн гЮширгьоре мидуь.

— Падшогь гуш вено э шуькеет эн фэхьлего? — пуьрси е муьшгуьри, Эз соей эн тое сифет эн у ве ди небу.

— НэгI, — жугьоб до Шолум — падшогь гьич э пушой фэхьлегош неведиромо. У дануьсденге, ки фэхьлего омори эри шуькеет сохде эз дес эн гЮширгьо, буйругь до э сердор хуьше, э гунле-барутовоз угьоре лов сохут гуфдире. Е ченд гьозор фэхьле у руз офдоре мегьит бисдорут эз гунилей эн падшогь, хун ишу э сер хинике верфьго тигьи бисдо.

Шолум е кем ихдилот хушдере поюнд, муьшгуьригьо гьогь бире поидебируйт, эз лэгIэ гоф неведировунде. Шинире ихдилот эри энугьо амбар гурунд омо. Гьисди, е доне одоми эз угьо нисе дануьсденбу э коми сер гЮьломиге шегьер Петербург, киниге у фэхьлего, рафдебируйтгьо э ки падшогь, оммо угьо эри эн у фэхьлего эдембируйт амбар дуьлсухуни сохде, гуйге дерд, сэгIэр эн фэхьлегой эн урус, дерд, сэгIэр эн угьо бируйт, дуьшмен эн фэхьлегой урус — дуьшмен эн угьо бируйт.

— Лап сег, хунхур биребей и падшогь ки, — мугу э гьэгьревоз Рэхьмон.

— Э геде, гьич э гЮьлом биренигьо кори, падшогь буйругь дуь э сердор хуьше, рэгIиете э гуниле зенуь. Коргой гуьгоре хуно: «Гьурон диди, эгьуьл не кесди?», — мугу Илогьу э руьхшендиревоз.

Фэхьлегош гьечу думит сохдебу эришу, — мугу Шолум, — падшогь э угьо гьэсд нисоху. Оммо фэхьлего фурмунде оморут. Падшогь эз косиб, эз фэхьле хьэз нисе оморе, вой урус, вой мисурму, вой жугьур, чуьнки хуьшдени падшогь лап келе гЮшири, муьлкедори. Унегуьре уре хьэз нисе оморе косиб эз дес гЮшир шуькеет сохденге, гье эз сереботи эн и кор у буйругь дори фэхьлегоре зенуь гуфдире э гунилеревоз.

— Гьелбетки, гIэдоти, сег-гушд эн сеге нихуру, — мугу Севи.

— Э падшогь екиш е доне гоф гуфдирегор небисдо эри эн и кор? — э битобиревоз пуьрси Шелбет.

— Туь эз же гоф сохде, ой лелей Шелбет? — десе вежегьунде жугьоб до Севи, — Туь небеледе хуно эдее гоф сохде. Э падшогь ки вероморе дануьсде. Уре гьушунуи, човучгьои, жоллодгьои. Гьерки э сер эн у дес вэхизунд, енебуге э у е дуьлмундение гоф гуфди, гье у сэгIэт сер эн у одомире мибуру.

Гьеме дениширебу э и гоф чуь жире жугьоб мидуьге Шолум.

— Дузи, падшогь келе гьушунуи, амбаре човучгьои, жоллодгьои, тэхд хушдере эри гуьрде, мейл ве сарф эн гЮширгьоре эри доше, — жугьоб до гимназист, — оммо фэхьлего эз угьо нисе терсиренуьт.

Шолум сер гуьрд эри гуфдире, чуйтам фэхьлего э серберэхьи большевикгьоревоз ерэгьэ э дес вегуьрде э кучегьой шегьер женг бердебируйтге э гьушунгьой эн падшогьевоз, ранжбергьо э дигьго — э гьэршуй эн муьлкедоргьо, гуфди э угьо, чуь одомигьоиге большевикгьо, чуйтам угьоре воисдениге падшогь эз тэхд венгенуь, заводгьоре эз дес гЮширгьо, хоригьоре эз дес муьлкедоргьо вегируйт дуьт э фэхьлего, косибгьо, яратмиш сохут ужире зиндегунуи, комиреки нуми социализм, эжеки нибу

не косиб, не гІошир, не огъо не гъул-гъэревош, гъеме хэлгъгъо мизигъуът э шолуми, э бирориревоз

Гофгъой эн Шолум эри мушьгуъригъо овосуне, хове хуно оморебу, эри бовор сохде четин бу. Оммо гофгъой энэ дуъл, мувэхъ энугъо кор сохдембу. Тенмугъой угъо э дигъ ишу, э гІэрей хэсде вишегъо эз гІуъллом бейхэбере одомигъоре хуно бируът. Имугъойле эз Шолум э угъо ижире-гофгъо гуфдире эйло, гуйге угъо эз хов хэбер бире одомигъоре хуно бируът. Неденишире э хэсдеи, вомундеи, угъо хъозур бируът те себэхъиш эри гуш веноре ихдилотгъой эн Шолуме.

Себэхъимунде, дигъне, перинере хуно, фэхълегъой эн ковхо эз сер себэхъ торики-товуши, дерзгъоре эз сер тоегъо фушенде, лов сохде э сер бирэхънее хори эн хэрмон дешендуът, гІэсбгъоре э велгъо небесдуът, сер гуърдуът эри дерзгъоре куде. Угъониге буълуьнгъо, дирновужгъоре вегуърде, сер гуърдуът эри гендуьме темиз сохде, жапуьре вор доре. Е ченд сэгІэт гирошде бэгъдо, серини себэхъмундеине гирошденки, чуьшме зевере вероморенки, ковхош омо э сер хэрмонгъо. Сифет энэ торе булуте хуно огъу вечиребу мунде. У омо поисд э гъирогъ эн хэрмон, э ён эн чордогъ эн беши, э жеки фэхълегъо э серини эри рэхъэти сохде нуьшдембируът. У э ху гуърде келе чумгъой хуьшдеревоз денишире эдембу томоше сохде, чуьтам э велгъо деригъо гІэсбгъо, сере жумунде, сарб овурде-овурде, видовусденуьтге э гъэд хэрмон, велгъоре кешире э песошу. Жендек энугъо сер гуърдебу эри эрэгъ сохде. Е кемлей дурте, э сер тэхдере хуно дуз бугъо бирэхънее хори эн хэрмон е ченд келе гъембизгъой эн гендуьм бу. Эз гъембизгъой гендуьм дурте, э ён эн гъендэгъ богъ, гъуьндуьре догъгъоре хуно поисдебируът тоегъой дерз эн ковхо.

Герми оморе-оморе эдембу гъызгъин бире, оммо э герми неденишире, одомигъо, гІэсбгъо эдембируът э келе хъэрекетиревоз кор ишуре сохде. Эз сер-сифет, гъош-гъобогъ эн Гъомуил веди бу, гуйге гъичиш гъьйсэгІэт э чум энэ нисдиге. Бирден э чум энэ вохурд Сосун, у е келе жаруре э дес вегуърде эдембу хорире жару зере э иловлей эн гъембиз гендуьм. Э лэгІэй энэ папрус дебу. Гъомуил уре диремунде, гІоси бире, огол зе овурд уре э ки хуьшде.

— И чуьи э дес туь деригъо? — чумгъоре чумечару сохде хъэрой вегуърд у э сер эн гІэйл.

Сосун поисдебу э пушой энэ, эз сер те вепой э суьмер не жапуьревоз билесумор бире. Э ковхо хуьрмет сохде, у папрусе э кеф дес пэхъни сохдебу.

Те эз гІэйл жугъоб шиновусде, ковхо э е зарбовоз е ченд силле вено э у. Эз хэхэ бире вини эн Сосун омо билогъэ хуно хун тигъи бисдо. Сосун эз терс хъэрой сохде офдо э хори. Ковхо, тэхъэр гуьрг хуре диренге деш гъудуз, хуьршлуь бисдо, сер гуьрд гъэгър дуъл хуьшдере э сер эн гІэйл эри тигъи сохде. Неденишире э хъэройгъой эн Сосун у сер гуьрд уре э тепуькевоз зере, хъэл сохде.

— Туьре, туьре, нолоигъ, воисдени мере сухуни, э беде руз бигъили, — хъэрой вегуърде э сер эн гІэйл эдембу э инсофсуьзиревоз зере у эз сер, сифет, шуьгъэм эн Сосун. Е ченд батракгъо э сес гІэйл нен хъэрой Гъомуил, коре шенде, кура бире оморут. Эзжеиге омо ведиромо Рэхъмониш.

— Деске, эз гІэйл! — э гъэгъревоз Рэхъмон эз синей эн ковхо зере шенде уре.

Гъомуил, хуьрш эн комики гъеле сокит небиребу, э мэхътели ве дуьшмениревоз дениши э Рэхъмон.

— Туьре э корме гІэжел недери, нелоигъ, — хъэрой вегуърд у э сер эн Рэхъмон — оворе бош эзинжо!

Гьс у сэгIэт фэхьлегьойге ведироморут э песой эн Рэхьмон, сер гуьрдуьт эри нифри, биёбур сохде ковхорс.

— ГIэл еtimi гуфдире, буьрж туь гьсди беге уре эри куфде?!

— Гуьр бири, гьизмиш бире!

— Одоми офди и эриме эри куфде!

— Гьечи дануьсдени и ковхой, гIошири гуфдире, э вихьтей эни скиш ниведиров.

Гьомуил е ченд минут перт бисдо мунд, амбар мэхьтел мунде. Теимбурузине руз гьич ужире кор небиребу, фэхьлегьой эн у вэхизуьт э у руй шенуьт, э сер гоф эн у гоф биёрут, эри эн у гьелебуле гуьруьт.

— Бунт вэхизундейт инжо? — бирден э сер энугьо хьэрой дешенде, муьшде гьово вегуьрде гуфди Гьомуил. — Дануьсденит ме ишмуре чуй мисохумге!...

Гье и туьтем эн хьэрой-хьэрой омо видов-видов раси Шолум эз пени хэрмонгьо. Гьомуил уре диремунде сер гуьрд гьэгьр хуьшдере э сер эн у эри тигьи сохде.

— Тэхсири эн гьемей эн и коргьо э туь вери, — хьэлово бисдо э кук хуьшде Гьомуил, рушгьоре вежегьунде — Игьо е вэхдиш жуьргIэт сохде э меревоз руй-беруй нипоисдуьт, э сер гоф ме гоф ниовурдуьт, эгенер туь инжиге нибисдориге, э гофгьойтуьревоз сергьой энигьоре гьэриш нисохдиге.

Шолум э гофгьой бебешу гуш невоноре, куьнд бисдо эз Сосун, комики эдембу лерзире-лерзире гьирке сохде, э ейлугьэвоз покурд гIэрсгьо не вини хуни энуре, хоши гуьрде фуьрсо э кор. Гоф несохде, гьош-гьобогьлуь вогошдуьт э кор ишу фэхьлегьош. Оммо Гьомуил хомуш бире нисе дануьсдембу, эдембу гене хьэрой сохде э сер эн Шолум.

— Эгенер туьре э ме гоф гуфдире воисдениге ебо хомуш бош, педс гофтуьре гу,— мугу у эз бебешу, угьо гьердуьеки э гьирогь эн хэрмон мунденге.

— Туь гьечи дануьсдени, ме ние дануьсденуьм, туь чуй гофгьо гуфдирейге ди шохьонгум э и гедегьо-гиснегьо? — Гьомуил э негирен ве уьктемиревоз дес кеши э тараф кор сохдембируьтгьо фэхьлегьо. — Э ме гьеме мэгIлуьми.

Гьомуил эз хуьрш жун хуьшде, десгьою лерзире-лерзире, вегуьрд эз куьф хуьшде кисей томбоку не гьэйлере, томбоку пур сохде гьэйлере, кеши.

Екем хомуш бисдоки, у омо нуьшд э серини эн чордогь, э кук хуьшде хуни-хуни денишире. Шолум гоф несохде, поисдебу э пушой эн бебешу.

— Вой, вой, и чуй муьгIуьжуьзи, и чуй коргьои,— дуразе ноле кеширере хуно гуфди Гьомуил, эз гьэйле дуре ведешенде-ведешенде.

Казунни одомини, гимназ эдее хунде э кукгьой беггьо, бегзедегьоревоз, хундогори, кук эн ковхой, омори э и шоволбирэхьнегьоревоз бироргилире хуно бире, нэгIлет э хуб ишу. Ме ние дануьсде дусди эни муьрдале кечелгьо-кучулгьо эричуьиге ире. Эри энижире коргьо хундем ме беге ире, келе пулгьо-хэржигьо венорем э сер ю?

Ковхо эз и дердимендие одомигьоре хуно сер жумунде-жумунде, е ченд бо хуьшдере лой-лум до, чумгьой ю могьбули, пешмуни кеширере хуно бисдо.

— Туь эри ме гу ёбо, — дениши у тиж э кук хуьшде эз буз пой те гьугь сер. — Кини у?.., — Гьомуил э хуьшде домунде, пушонире гьуьж дирувунде, сер гуьрд эри чуьиге э ёр хуьшде овурде, оммо нсданусьд. Унегуьре у деш гIоси бире, мугу эз кук хуьшде. Туь гуфдире

семе гу гъери чуйтамиге ализе нум эн у. Эз ёрме нум эн у ведерафд-рафд. — десе э пушони зере эз гъэгр гуфди Гъомуил.

— Нум эн ки? Кире пуьрсире туь? — душгьоре э мэхьтелиревоз вешенде, пуьрси гимназист.

— Гьо, гьо, э ёр ме омо, — шори сохдере хуно гуфди, оммо э би-разириревоз дениши у э кук хуьше — У туь гуфдиригиго одоми Сосеализм, кини у: уруси, мисирмуни небуге жугъури?

— У эйчуьи туьре? — пуьрси Шолум.

— Э туь кор нисди — эйчуьиге мере. Эдее пуьрсиренуьм, — туь биё жугъоб ди; — гене хъэрой сохдере хуно гуфди Гъомуил. — Песде туь шинохдени уре?

— Гъери бошгу шинохденуьм, песде чуьи?

Ковхо гене сере жумунд, э сэхде дендугъой хуьшдеревоз чугъэй-лере жарунд сэхд эз гъэгр жун хуьше.

— Туь, эжигей рафде э пулсие мэглуьм сохде, эз чум падшогъ, эз гIэрей хэлъ рэгIд-вир сохде у Сосиализмере, сер гуьрдени мэхъэй эн и хэргьоре э гофгъой энуревоз гиж сохде?!

Оммо гьетте ковхо шиновусдки эз Шолум, ки у келе хэтокор, дуьшмен эн падшогъ Социализм дуьсдогъ сохде, э гъэземет дешенде омори, гуфдире, ковхо эз шори вежегьисд э жигей хуьше, эзило-зуло чаруьсде.

— Лап эжеб, лап жигею бири, — гуфди у келе-келе — имугъойле гъери буравгу гуьгу э гьеме, егIни, мол-дарамот гIоширгьоре вегуьрде косиб-кусубе, геде-гиснере доре гереки, беле-филони.

Ёвош-ёвош гъовой эн Гъомуил очмиш бисдо. Э ки энуну, дегъ сали кук энуну Эсеф видов-видов омоки э песой кемер гъэл дешендки э герден эн у, лов ковхо э шоре хэнде верафд.

— Туьре хэлеф ме, — мугу Ковхо, э келе гъолине дес хуьшдеревоз сипре гиргинее сифет эн гIэил хуьшдере тимор сохде, — э е гимназиеш нидуьм эри хунде, сертуьре, эн бирортуьре хуно э у книгьоревоз гъэриш несохут. Мосдонуьм эритуь е юргъэе гIэсбиш, е хубе гъирможиш, мигерди эритуь э чулгъо-мэхъсуйлойме, мол-дарамет бебере мидори, зиёд мисохи.

ГIэил гъэл хуьшдере эз герден бешу ведешенде, гъеёбо э кул гIэсб венишуьгьоре хуно верафд э сер кемер энуну, десе кешире, гуйге э у гъир-мож дериге, пушово доре хуьшдере, келе-келе гуфди.

— Че-е-е! Гъейди!

Гъэйле гье у туьтем офдо эз лэгIэй эн Гъомуил. Уре эз нединжи эн кук гъэгр неомо. Чуькле деслей энуре гуьрде э хоширевоз е моч векенде эз у.

...Руз эдембу шохьонгум бире. Чуьшме дерафдебу. Гъирогъ эн асму гъирмизиш буге эз ригагъой эн гъэргъ биребугъо чуьшме, гъово эдембу торик ве серин бире. Э ковре асму веди бу менг. Гъово сокит биребу. Энжэгъ эз иловлей эн дигъ бируьтгъо вишегъо, богъгъо, гъемишеинере хуно, сер гуьрдуьт чоьгоьлгъо эри зузе зере. Э сес энугъо гуьре сегъгой эн дигъиш сер гуьрдуьт эри хьов-хьов сохде.

Дигънере хуно, эз кор хэсде, вомунде, эз герми чуьшме сиегье тов зере муьшгуьригъо еки-еки сер гуьрдуьт гене эри кура бире э сер эн хэр-монгъой эн Гъомуил. Угъо нуьшдуьт э биней тоегъой эн дерзгъой ковхо. Гъэйлегъошуре томоку пур сохде, угъо сер гуьрдуьт дуь экировоз эри меслэхъэт-ихдилот сохде.

Э гIэрей кура бирегоре одомигъо чуь кориге и дес Рэхьмон недебу. Эз гьеме зиёдте эри чуькле батрак эн Гъомуил тенги омо у имбуруз шохьонгум инжо небиреи. Не эз тараф бебей, не эз тараф дедей Сосуне э дигъ куьнде гъовум-гъэрдеш недебу, эри эзугъо е хубе хошие гоф, е дуьл-

сухуни эри шиновусде. Эри е лугъэ нун э зир муьрс, э зир зэхьмет дебу-гьо муьшгуьригьо эз себэхь те шохьонгум, угьоре недуьл бу, не можол бу э гъэвл, э дерд кес эри дерафде. Е Рэхьмон бу бебере хуно э у дуьл венорембугьо, уре дуьл дорембугьо, хьол-рузиоре пуьрсире, несигIэт — угутдорембугьо.

Эз имбуруз себэхьмунде эйло, э сер хэрмон, Рэхьмон э песой Сосун ведироморе, муьшд зере, гьуьл дедоре бэгъдо ковхоре, дуьл Сосун деш амбар хосд Рэхьмоне, кук бебере хоюгьоре хуно. Уре гьечи воисдембу Рэхьмоне винире, унегуьре эз ки хэлгъ жиро бире видов-видов рафд э у тарафигей эн дигъ, эжеки бу хэрмонлей эн Рэхьмон.

Э минжи эн чуькле хэрмон, тип-тэхьно, десе э зани веноре нуьшдебу Рэхьмон сер гьуз. Э ён эну, э сер темиз жару зере бирэхьнее хори эн хэрмон бу е чуькле гьембизлей эн темиз сохде гендуьм. Эз гьембиз екемлей овлоте гьэтмэгъэриш шенде оморе бу буьлуьнггьо, дирновужгьо.

Рэхьмон гуйге чум ю э хифлет рафдере хуно нуьшдебу, сер дуллу. Унегуьре Рэхьмон гье у сэгIэт нешиновусд, невини омореи эн Сосуне.

— Шохьонгум эхэйрбу, лелей Рэхьмон! — евошлей гуфди Сосун.

— Гьо, туьни? — эз хов хэбер бирере хуно жугьоб до Рэхьмон эз и хэсдее, дуьлхуьрде одомигьоре хуно-эйчуь поисдей, нуьш.

Эз руй, не эз сес эн Рэхьмон, Сосун гье усэгIэт дануьсд, ки гьовой эн у хуб нисди, у чуьиге дуьлхуьрд, могьбуле хунои.

— Миденишуьм мивинуьм туь имбуруз шохьонгум унжо, э сер хэрмонгьой эн ковхо нисди, меш гьишдуьм омо э ки туь, — езугъэ хуно гуфди гIэил, песеде тигъэт денишире э сифет гьунши хуьшде пуьрси. — Туь гьечи могьбул эричуьи, лелей Рэхьмон, е кор-чи гьисди?

Рэхьмон е ченд бо сере жумунд, песеде э е могьбуле сесевоз гуфди.

— Дирени, — десе э лой эн чуькле гьембизлей гендуьм кешире, гуфди Рэхьмон. — Ини гьеме чуь мундиге эриме эз дерзгьоре куфде бэгъдо. Хори ме имисал кошдемгьо бегьем э нимеиш тэхуьл недори, э вэхдию гIов небисдо уре эри гIов доре, сухд мунд гьечу. Куфдемгьо гендуьм энжэгъ вес сохд эри доре ковхоре эри хори энуре не кутон энуре э киро вегуьрдеи, хорире эри гьугъэр зере. Пенжогъ тэгъэ гендуьм гене уре дорени мундем эз поревоз. Ме не уре эз имбуруз себэхьмунде эз сер хэрмонгьо женг бире эйло, у фирсо гье усэгIэт э киме човуч хуьшдере Илогьуре. У мугу эз ме: «Ковхо гуфдири эгенер туь э гьэд эн дуь руз гьэрде недориге, ме э жигей эн гьэрд онгурбогътуьре мивегуьруьм». Мере гьисдигьо — нисдигьош, хэлефме, гье е гьополе богъи. Уш эз дес ме ведерафдге лап хуней ме вечаруьсдеи.

ГьейсэгIэт денишире э Рэхьмон Сосун гуйге э чумгьой хуьшде бовор нисе сохдембу, ки э пушой эн у Рэхьмон нуьшди гуфдире. Гьич у гьейсэгIэт э у гьемише дуьлшоре, мэхсеречи-зарифетчие Рэхьмониш ухшеш нисе зерембу.

Эз асму менг не астарাগьо гьэйгьусуьз дениширебируьт э хори.

— Эз гьэрди ковхо эри хилос бире мере е минкини бу, оммо уш эз сер нерафд. Коргьой гуюгьоре хуно: «бедмозоле эз сер эн гуьрг михуру», — э дердимендиревоз гуфди Рэхьмон, песеде сер гуьрд гьозие-гьэдер эн имбурузинере эри ихдилот сохде эри Сосун.

Косиб Рэхьмоне е гов бу. Чум эн гьемей эн и келе кифлет эну э и гов добу. Эз келе течуькле э хуне у гове гIэиле хуно гьуллугъ бирембу. Э вэхдию гиев, гьэриш сохде кепек, муьнуьк дорембу. Эз и гов бирембугьо шир бэгъэй де гьофуниге небу гIэилгьой Рэхьмоне эри э нуревоз хурде. Эри эз гьэрди Гьомуил хилос бире, богъэ эз дес неведешенде, чорей Рэхьмон небисдо, у хэйл сохд у е теке гове куьшде, гушд юре э хэлгъ фурухде, э пул енебуге э гендуьмевоз. Гове эз говду ведеберденге эри куьшде, гIэиллегьой Рэхьмон зар деноре гирисдуьт. Угьо э иловлей гов кура

бире, гове тимор сохде эз гьерло, минет сохдембируът э бебешу гове не-
куъшуъ гуфдире. Хъэйвониш гуйге верасирере хуно, юре эричуъ бердеге
исэгІэт сере э зарбевоз жумунде, хъэрекет сохдембу расере эз дес Рэхь-
мон эри ведешенде.

Э ён хэрмон хуъшде, э сер суьмергъо Рэхьмон бесд э расеревоз пой-
гъой эн гове, венгесд уре э хори. Раби Нохьум фирегье тов-товие тиже
кордей хуъшдере эз гъоб ведешенде кеши е ченд бо уре эз герден эн гов.
Эз бурра жигей эн герден гов шэхдере хуно хун тигьи бисдо. Пуст гове
кеширенге, шуьгъэм юре пара сохденге, раби чуьтам гІэдот гьисдигьоре
хуно дено десе э шушлуггъой эн гов, сер гуьрд эри вохорунде фегьм сох-
де. Е ченд минут гирошде бэгъдо, раби тик поисд, думутлуъ, огъирдомо-
гълуъ денишире э хуневоз билесумор бугъо десгъой хуъшде, мугу:

— Хъэруьми!

Э Рэхьмон гуйге гьейсэгІэт тиже кордей эн раби унгъэде кор нисохд,
раби э у мизеге, и гоф эн у кор сохдгьоре хуно. Чумгъой Рэхьмон гуйге
тор бисдо, дуьл ю верафд фурамо, занигъой ю бенд бисдо.

— Э раби, хъэруьм чуьтам бире у, ечи гов чогъи, жейронехуно бу.—
Э хотур худо хунеймере мевечарун, — э минетевоз гуфди у эз раби.

Раби гьишд ведешенде шушулуге эз гъэд гов, сер гуьрд эри пуф
зере. Рэхьмоне гьишд песде екем гІов декуьрде э гъэд шуш. Гье у сэгІэт
эз е лой тараф эн шуш екемлей кеф ведиромо.

— НэгІ, хъэруьми, суьрке — бэгІэи,— и дес э бовориниревоз гуфди
раби шушлуггьоре шенде э негиреиревоз э сер эн черм эн гов, десгьоре
покурде, э иловле неденишире рафд раби рэхъ хуъшдере.

Рэхьмон сер гердехуьрде хуно мунд э тэхьно э ён гов. Бирэхьне, пуст
кенде гов, эдембу верфе хуно тов доре э офдои.

Рэхьмон сер гуьрд гІэребе эри гешде, веноре гове э гІэребе, берде э
станци эн Белиджи э уругъо эри фурухде, енебуге э е куьнде дигъ эн
мисурму. Оммо гІэсбгъой эн гьеме гьейсэгІэт е э хэрмон дебу, енебуге
эри эз зимигъо дерз овурде бу. Шохьонгум у эхириш гІэсб-гІэребе офден-
ге, гушд эз герми эн чуьшмей гьеминон диеш хэреб биребу, буй дено-
ребу. Дие ужире гушде у берде недануьсд эри фурухде.

— Э жегьендем вир-сур бошит эзинжо, — бирден ихдилот эн имбу-
рузине гъозие-гъэдер хуъшдере поюнде, чаруьсде песово, гъэгъри-гІоси
гуфди Рэхьмон.

Сосун мэхьтел мунде э гофгъой эн гъунши хуъшде, дениши э у тараф.
ГьейсэгІэтле э чум эн у вохурд, чуьтам э гъирогъ эн хэрмон, е дегъ-паз-
дегъ метро дурте, сеггъо кура биретге, дуь э сер еки муьр-муьр сохде,
чуьтам угъо э дендугъошуревоз пара сохденуьтге жендек эн гове.

— Э чум дире нисе дануьсденуьм ме и коре, — мугу Рэхьмон, шуь-
кеет сохде, — гуйге и сеггъо гуш гове нэгІ, гушдмере эдее э дондуревоз
векенденуьт. Э хунеш эри рафде, сер кешире дуьл нисди мере. Ху-
неигъош гьеме э ёс дерире хуноют.

Дерд эн гъунши эдембу сэгІэр, могъбули доре дуьл эн Сосуне. Уре
воисдембу е-дуь гоф гую, дуьл дуь Рэхьмоне, оммо Сосун эз лэгІэй хуъш-
де е гофлеш ведировунде недануьсд.

— Имугъой гьерчуъ бисдо биренини, — мугу Рэхьмон гене ю хуъш-
дере дуьл доре, — Вэхиз, гІээзи, бура э хуне, хэгъерлейтуъ тэхьнои, чу-
мерэхьи, миденишуъ мипою э туъ.

ХУНКИ

Шев гьеминон келе мерд Шелбет не Сосун нуьшдебируът э ён више э гьирогъ эн нуькере, э ён гІэтош. Менг не астарাগь э асму эдембируът жовогьиле хуно товуш доре. Нуькерей Григору-чой мара хуно бурмиш бире эдембу шэх-шэхэре хуно сес сохде. Эз лепуър эн гІэтош гьирогъ чой нен више товуш бу. Доргьо сокит — лос поисдебируът. Эз дорун эн хэсде торике више эдембу оморе сес хундей эн буьлбуьлгьо. Серине эвир эн шохьонгуми зерембу э вини одоми буй эн доргьой вишере, эн дурунде суьмбуьлгьо, хуьшге гиьвгьоре. Э сер эн гІэтош тиёне веноре Шелбет не Сосун эдембируът чи душунде.

Шелбет ю тэхьное одоми бу. Уре не зе бу, не гІэил. ГІэилгьой эну гьеме муьрдебу угьо чуьклелегьо гьисдигьо вэгІдо. Зен ю эз и се-чор сал пушо эз гІэнж эн жингире сег жингир бире муьрдебу. Келе мерде гьич е тике хориюш небу, е доне кергвечеш. Хуней энущ е куьгьне, шэгъ хурде сара хунелей гилови бу, не дер дери, не пенжере. Хунеле гуйге эз куьгьнеи, бишерки хуьшде хижолет кеширере хуно поисдебу эз гьеме хунегьо сочку э гьирогъ эн дигь. Рузгьой эн васал нен гьеминон Шелбет эри кес э бисду зими фэхълеи сохдембу, шевгьо миомо э чой жэгІ мигуьрд. Е бэхш жэгІэ у мифурухд э дигьбонигьой хуьшде э ужужи-нимей, у бэхшигере гІов мигуьрд э гьэтгьэгьо эри нунгьофуни хуьшде. Эз гьеме э дигь у хубе жэгІчи ве уломчи бу. Екиш уре хуно хуб нисе дануьсденбу э коми вэхд васал енебуге гьеминон, э коминжигей эн нуькере тур-север дешенде герекиге жэгІэ эри амбар гуьрде. Песде екиш уре хуно овосуне, метеле, куьгьне гьозие-гьэдер нисе дануьсдембу э дигь. Гьер шохьонгум, сер ёбо Шелбет э нуькере оморе, у гьеркире бисдо эз дигьбонигьой хуьшде муьшгуьригьо миёвурд э хуьшдеревоз э чой. Нимей эн гуьрде жэгІэ бэхш сохде, мидо уре. Имбуруз шохьонгум эз езугъ омореи, у э хуьшдеревоз Сосуне овурдебу.

— Кидан эз зуревоз э лэгІэйтуй гушд неки, жэгІиш нерасириге, кеш имишев беруьм туьре э хуьшдеревоз э нуькере жэгІ эри гуьрде, — мугу Шелбет имбуруз себэхьмунде эз Сосун э сер хэрмонгьой эн Ковхо э кор сохдеки.

Имугьойле угьо нуьшдебируът дуь э рачей еки. Рачи эн имишевине шев э ён више, э гьирогъ эн нуькере, имид энущ е ченд жэгІ миберуь гуфдире э хуне эзинжо, э келе мердевоз дусд — шинох бирей гьовой энуре лап дуьлшор сохдебу исэгІэт. Сосун эдембу гуфдире эз и гофгьой хуьшде муьхшул сохде Шелбете. Келе мерд лове э хэнде веберде эдембу гуш дошде гофгьой энуре.

— Туьре хэбер нисди, лелей Шелбет, — чумгьоре келе сохде гуфди Сосун — дишохьонгум е томошее ихдилот биробуки э сер хэрмонгьой эн ковхо.

— Гьери гу, чуь ихдилот биребуге, — гуфди Шелбет, гьэйлере э лэгІэ гуьрде.

— Ихдилот ижире бу, кук эн ковхо гуфди шову эз товней эн астарাগь, эн менг, — Сосун тик гуьрд сере, э энгуьшдевоз бирмунд э лой менг — эз товун эн меймуш гуфди у.

Шелбет юш бу эшовуне ихдилот э сер хэрмонгьо, оммо хуьшдере э недануьсден веноре, гуфди эз Сосун:

— Гьери, гьери гу, чуь гуфдиребуге Шолум эз товней эн астарегьо нен мейму?!
ГІэил хэндуйсд, сере жумунде, песде мугу:

— Шолум мугу, гуйге и астарагъо астарагъо нисди...—ГІәил э хуышде домунд, десе воно э пушони э ёр ю биёв гуфдире. — Э ёр ме ние оmore чуйтар гуфдиребуге у, — десе фушенде э сер зани гуфди у. — Эхирки у мугу, и астарагъо не и менг гьерки энугъо хоримуре хунои, песде мугу, инсон эз Одом-гьеруышуын хъэсуъл неомори эз мейму хъэсуъл омори.

Сосун э тигъэтевоз дениши э сифет эн Шелбет, гьери еГІни, чуйтар оmoreге эри энү и ихдилот, песде мугу:

— Ме ние данусъде мейму чуйтамиге. Ме уре гъич недирем. Гуфдиренуът эхи уре е келе дуъм вери, гъемей ю муи, э чорпой гешде сеге хуно.

Шелбет ведешенд эз лэгІәй хуышде гъәйлере, э буз тирох хуышде зере тигъи сохд хокистере. Песде э эз герми гІәтош гуне доре сифет гІәил днешире, гуфди, думит сохдере хуно.

— Гъелбет Шолум хундегоре одомини, эгъуълменде куки, эри косибкусуб дуъл сухунденигъо одомини. Ведини ки, у ченд жире хубе коргъо, хубе эгъуългъо-хъохмогъо хуте бири эз урусгъо, оммо, — пешмуни кеширере хуно мугу Шелбет — Шолум вединики у дургуне гофгъой эн урусгъореш эз товней астарагъо эз товней инсон эз ки хъэсуъл омorige, уреш эз угъо хуте бири. Коргъой гуюгъоре хуно: «Гъурон диди, эгъуъл некесди». Гъич биренигъо кори и чуйкле астаралегъо, ченд е бижигъэ молихъгъо — шевчирогъи гъисдигъо э келеи эн хориму бу, комиреки не сери не эхир, — хәндуъсд Шелбет. — Угъо гъечу гъе у келеи мибисдоге э асму поисдеш нидануъсдуът, сиб — гІәрмуре хуно мофдорут э хори гъемере хъэл-хъэлим мисохд. Туь эдее гуфдире меймуре гъич э чумтуъревоз недирей. Оммо ме дирем. Ме гъечи бовор нисохум, и гофе чуй Шолуми эгъуълменде одомиш гуфдирениге, ки эз мейму одоми хъэсуъл омори гуфдире. Е метелеи, гуфдиренуът: «Делуь диди, иблогъ инонди». Е урус ведешенди и нэгъуъле, угъонигеш э у бовор сохди.

— Эле, дануъсдени чуйге, лелей Шелбет, — э ёр ю е хубе гоф оmore рере хуно эз нокуми гуфди Сосун келе-келе. — Рабиш шову э сер эн хэрмонгъо бу. У и гофе эз Шолум шиновусденге, амбар гІоси бисдо, сер гуърд э сер энү эри хъэрой вегуърде. Сес рабире ки туь дануъсдени, ченд сес гомиши. Раби мугу эз Шолум: «гу гьери, рошогІ, худосуъз, туь эз мейму хъэсуъл оmoreей эз тараф эн дедеи, небуге эн беbei?»». Дануъсдени чуйге, лелей Шелбет, гъемей дигъ амбар хосденигеш хотур эн Шолуме гофгъой эн рабире шиновусдуътки, гъеме хәндуъсдуът.

— Шолум чуй жугъоб до рабире? — э зир эн сипре бигъгъой хуышде суьпуъле хэндере пэхъни сохде, пуърси Шелбет, у э дуъл хуышде раби Нэхъуме ние хосдембу.

— Шолум мугу эз раби, — чумгъоре гъуъжунде эз товуши эн гІәтош, еки-еки гофе буржунде, гуфди Сосун,— одоми, мугу, мейму бире, э чорпой гешде хуби, раби биреинжо.

Сосун виники, чуйтам эз хэнде деш амбар гъуъж диromoreъниге лэгъэре сифет эн Шелбет, гоф хуышдере бурра, сер гуърд эри шовгІо сохде:

— Э жун худо, лелей Шелбет, Шолум гъечи гуфди эз раби. Песде гене мугу эзу: «Мейму, мугу е динже хъәйвуни, у э екиш хэто, зарал нисе зере, сер екиреш нисе пучунде. Оммо туь э дургуне гофгъойтуъревоз хэлгъэш фурмундени, уьсделугъи эри эни кор эз угъо хэржиш восдорени, вой у одоми гисне бугу, вой гІони, вой етим, вой бие. Имугъойле гу раби: ки хуби эз ишму-туь, небуге мейму?».

Шелбет э чум хуышдеревоз дирe, э гуш хуышдеревоз шиновусдебугеш и коре, чуйтам гимназист э руьхшенди ведеберде, биёбур сохдебуге э пушой эн гъеме рабире, исэгІәт шиновусденге и гъозие-гъәдере лап эз дуъли хәндуъсд. Раби эз гофгъой эн Шолум жингире хуно бире, вешепде-фушенде хуышдере, Шолуме хэйли нифри-гъәргъуыш сохдебу.

Э пире Шелбет денишире эдембу хэндуьсде Сосуниш.

— Дануьсдени чуьиге, лелей Шелбет, — эз сэхд хэндуьсде эз чум хуьшде оморе гIэрсе покурде, гуфди Сосун. — Раби чуьтам жуьргIэт сохд, нетерси э пушой эн жэгIмет бебей эн Шолуме, ковхоре мейму хунд гьеле ски хубе дусдгьо биреки жиге?

Сосун вини, чуьтам хэнде рафдге эз лов эн Шелбет, сиегье, тов зере сифет энду думитлуь, могьбуле хуно бисдоге. Келе мерд асда, э хуьшдеревоз гоф сохдере хуно гуфди:

Гьомуил бебей эн Шолум нисди. —

— Эле, Шолум беге бижи? — мэхьтел мунд Сосун.

— НэгI, нэгI, — е лугьонд ох вокошире, дуьлтенги сохдере хуно зурри-зури гуфди Шелбет. — Гьомуил-хункини, у бебей Шолумигьоре куьшди, Шолум гьеле э шуьгьэм дедей дерики, мегьит эн Юсуф, эн бебей Шолумигьоре э нуькере дешенде. Ме офдебируфм уре эз нуькере, гье инжиге, — э энгуьшдеревоз бурмунд э лой куькере Шелбет.

Э лерзире пире десгьой хуьшдеревоз Шелбет гене пур сохд гьэйлей хуьшдере. Э бирэхьне десевоз суглей гIэтоше вегуьрде вено у э сер эн гьэйлей хуьшде, сер гуьрд эри кешире. Песде э сифет эн мэхьтел мунде гIэил денишире, гуфди у э бугьоз гуьрде сес хуьшдеревоз.

— Гьозие-гьэдер эн и кор ижире бири. Э дигь иму е келе мерд дебу, Худодот гуфдиренигьо. Ингьэде Худодот пир-сир бу, гьошгьой эн у э сер эн чумгьой ю фураморебу, кемер ю дуьгей эн гIэсбе хуно дуьгьэди биребу. Гьеме э дигь уре бобо-Худодот гуфдирембируьт.

Пире Худодоте е теке кук бу, Юсуф гуфдиренигьо, рач, дуьлшор, мэгIничи. Э у вэхди лап раче духдер э дигь Гьуьзуьргуьл бу, дедей эн Шолумигьо, дуьимуьн зен эн Гьомуил. У духтер эн Сенем гуфдиренигьо бу, эн е бие зен. Чум эн гьеме жогьилгьой дигь э Гьуьзуьргуьл добу. Амбаре жогьилгьо илчи дефуьрсоревуьрут э хуней Сенем, духдер юре эри хосде, оммо Гьуьзуьргуьл гьер жогьиле гьобул ние сохдембу. Гье и Гьомуилеш воисдембу уре эри хосде. У вэхди Гьомуил си сале мерд бу дуьваздегь сал бу эвленмиш бирей энду. Суьфдеи зен эн Гьомуил эз Дербенди, духдер эн е гIюшире одомини, оммо суьфдеи зен энуре гIэил нисе бирембу. Гьомуил ченд бо фуьрсореву э хуней дедей эн Гьуьзуьргуьлигьо одомигьо э бэхшгьоревоз, гьеле буле гуьрдембу: мидуьздуь, микьушуь, миврухуну гуфдире уре, эгенер Гьуьзуьргуьл э у неомоге. Оммо не бэхшгьо, не гьелебулегьо не мехьэнэфигьой эн Гьомуил, не илчигьой ю э гуш духдер недобу. Эз гьеме жовонгьой дигь Гьуьзуьргуьл Юсуф, кук пире есиьвчи Худодоте хосденбу. Песде Гьуьзуьргуьле гIэруьси сохде дорут э Юсуф.

Гьомуил и гьэгьре гуьрде гьишдебу э дуьл хуьшде. Гье у руз гIэруьси, гIэруьсе эз куче э хуней эн домор бердеки, Гьомуил туьфенг — гьушелулей хуьшдере вегуьрде, э гьер лулей эн туьфенг е патрон донеребу, эе гунилеревоз гIэруьсе эри зере, э екигеревоз — доморе. У верафде э сер эн чордогь, э зир эн тоей гиьв пэхьни биребу, гIэруьс не домор э гирошдеки угьоре эри зере. Оммо чуьиге мешет бисдо э у.

ГIэруьси верасденге, Гьомуил гуйге гьэгьре эз дуьл ведешенд, фурмуш сохд, сер гуьрд эри дусди гердунде э Юсуфевоз. Э дуьл, э мэхьшой эн ки добу, и одоми эдее дусди гировунде э уревоз, песде э хогьиниревоз куьшде, Юсуфе, юре кес гумон несоху гуфдире. Коргьой гуьгьоре хуно: «Э дусди гуьруь, э дуьшмени ведеберуь».

Шебетей ихдилот хуьшдере поюнд, эз э ён ю бугьо хуьшге гьэчоргьо е ченд гьэчор дешенд э гIэтош. Угьо сер гуьрдуьтки эри сухде, Шелбет гене сер гуьрд песой эн ихдилот хуьшдере.

— Е гиле, сер шохьонгум, чуьшме гьэргь биренге нуьшдебируьм гьемин инжо, тэхьно, э гьирогь хуне. Тур ме э гIов дебу. Э иловле е доне

ношуме нисди, сес нисди, энжэгъ нуькере эдее шэх-шэхэре хуно сес сохде, буьлбуьлгьо э гъэд лигегьой дор эдее хунде, мужакгьо эдее э иловлей сифетме, э ён гушме зиз-зере гешде. Э ёрме, э пушой чумгьойме оморут гиросше рузгьо, гье умогьойгьо муьрде рафдетгьо шинохгьо — муьшгуьригьойму, чуйтам тэхьл, э сэгIэр — гIэзиетевоз гиросдетге рузгьойму, зиндегуниму. Чум меш э гьечиревоз эдее ёвош-ёвош э хифлет верафде. Бирден эз гъэд эн хов шиновусденуьм, киниге мере эдее огол зере «Ой Шелбет-холу, ой Шелбет-холу» эдее гуфдире. Чум вокурденуьм диренуьм э пушой ме лезги — Хьэсен поисди. У вэгIдо у э дигь иму зигьисдембу, гьэреулчиети сохдембу э богьгьой эн Гьомуил, руз шобот мибисдоки уре эри гIэтош дегесунде огол мизерим, эз хотур эни кор ну, пени мидорим.

Хьэсен поисдебу ранг ю рафде, чумгьой ю эн серсоне одомире хуно.

— Чуй бири Хьэсен, э туь ранг невери? — пуьсируьм ме эз у.

— Куьшди, гьейсэгIэт э пушой чумгьойме куьшди, — мугу у, эз гьувот бурра одомире хуно, гьеебо э хори нуьшде.

И гофе шиновусде мунде, ховме паруьсд, дуьлпесо бире пуьрсуьруьм эз Хьэсен:

— Ки куьшди, кире куьшди?

Хьэсен сер гуьрд эри ихдилот сохде. «Ме, мугу, э ён нуькере, э гьирогъ више эдембируьм гиёв зере, гьечи эз и туь нуьшдейгьо жиге те унжо энжэгъ е верс бу. Бирден мере сес эн туьфенг шенде омо не сес эн бо-жэхь эн одоми. Чолгьу гье у сэгIэт офдо эз десме э хори. Эз гIэрей дор-гьо ведерафде куьнд бисдорум э гьирогъ эн чой, пэхьни бисдорум э песой эн е келе дор. Мивинуьм Гьомуил не Илогьу, э душгьошу туьфенг, э кишдгьошу — хэнжелгьовери вегуьрдуьт эз хори мегьит эн Юсуфе, венорут э сер егьер эн гIэсб, бердуьт эз гьирогъ нуькере зверо верафде-верафде. Те и кор бире, эз и нимсэгIэт пушо ме хуьшдениме дирембируьм Юсуфе, бил э душ вери. У оморебу э нуькере эри э бенд гIов омбарте рэхьо сохде эри есийв.

Ме не Хьэсен э еки меслэхьэт сохдим и коре гьеле э екиш негуфдирени, чуьнки Юсуфе куьшдере екиш недири, эз Хьэсен бэгъэй. Хьэсен эз дес Гьомуил рафде хэбер доге, Гьомуил тэхсири эн Юсуфе куьшдеире мешенд э сер косибе Хьэсен, пул руьшуьве доре хьокимгьо — шинохгьой хуьшдере.

Нуьшдим гьечи е гъэдер э Хьэсеновоз, э ёр овурдим фэгьире Юсуфе, хьэйфбери сохдим, бебе-дедей ковхоре вешмердим, э нифригьоревоз семе е кем гъэгьр дуьл имуре тигьи сохдим э сер эну. Хьэсен рафдки, ме партал мере векенде, дерафдуьм э гIов, туре эри вегуьрде. Гьетте эз тур куьнд бире, миденишуьм мивинуьм е келе чи пушой эн турмере гуьрди, э бирэхьне занигьойме раси. Ме мугум е гIов берде гуселеиге. Дес зеруьм э гъэд гIов, мивинуьм — одомини. Дуьл ме гье у сэгIэт шек сохд и Юсуфи гуфдире. Э дуьлме сегьмиш омо. Э гужевоз ведировундум меите эз гIов, норум э сер месегьо, э ён гIэтош, мивинуьм гьэгьигъэтиш фэгьире Юсуфи. Гьевдегь сал гиросши эзумогьой, оммо гьей-сэгIэтиш у гуйге э пушой чум мени, дегешди э хори, э гьирогъ эн гIэтош. Чумгьой эн у рэхьо бу, эн зиндере хуно. Э иловлей ме е доне нешумош нисди. Ме эз кишд эн Юсуф векендуьм гьэйиш селленме не хэнжелюре, пэхьни сохдуьм э куме, э зир гиёвгьо, песде видов-видов рафдуьм э дигь мэгIлуьм сохдум э бебе-дедей Юсуф, меит энуре ме эз нуькере офдем гуфдире. Е чор мегь гиросше бэгьдо Гьомуил э гужевоз гьийшд Гьуьзуьргуьле зен бордоре, э хуьшде э шуьвер оморе. Шолуме у э хуней эн Гьомуил зенди. Шолум нихрей эн фэгьире Юсуфи.

Шелбет гене поюнд ихдилот хуьшдере, кисере вегуьрде, пур сохд то-

моку гъэйлей хушдере, с кем гъуз бире э сер гІэтош, гъэйле э лэгІэ дери, сухунд гъэйлере.

— Шолум ине дануьсде, Гъомуил бибей энугьоре куьшди гуфдире, асда пуьрси Сосун, э тигъэтевоз денишире э думитлуье могъбуле сифет эн пире мерд.

Шелбет гъэйле э лэгІэ дерики, сере жумунд, песде хэсде бире одомире хуно, ёвош-ёвош гуфди.

— Дануьсдени. Пор гье и вэгІдоигъо у оморебу э дигъ. Угьоре эз гимнази гьер сал гъеминон э дуй — се мегъи э хуне рэхъо доре. Шолум оморенки, ме огол зеруьм Хъэсене, овурдум эз дигъишу, гъозие-гъэдер энн коре, чуйтам Гъомуил Юсуфе куьшдиге гуфдирим эри энун. ГІовун э сер иму мемунд мирафд эгенер иму и сура э хушдеревоз э гъовре мибердимге, эри Шолум нигуфдиримге.

Шелбет ихдилот сохд, чуйтам у не Хъэсен и коре мэгІлуьм сохдуйтге э Шолум.

Гъемесал рузгъой гъеминон, Шелбет э хэрмонгъой эн Гъомуил кор сохдембу. Е руз шохьонгум Шолум э хуне рафдеки, Шелбет омо гуьрд пушой энуре, э ён гуш энун гуши-гуши гуфди:

— Шолум дино э киме, э хуне, мере э туьревоз е сэхде гофи.

Шолум гъич е кориш думит несохде, рафд э Шелбетевоз э хуней энун. Э сара, буше хунелей гилови эн пире батрак дироморемунде, Шолум вини Хъэсенеш, е огъиле жонлуье лезгире. Э сер догъле эдембу дуре кешире-кешире пусуз эн нефти сухде. Угьоре диремунде Хъэсен вэхуьшд, дес эн Шолуме сэхд гуьрде, хошомори сохд, пуьрси хьол-овхьол юре, эз товней хундеи энун.

Шелбет нушунд гъуногъэ э ён Хъэсен, ю эз лэгІэ е гоф неведировунде, рафд э лой куьнж хуне, вокурд сер эн сундугъ тэхдеире, вегуьрд эзунжо е келе гъэйш салланме, е фирегъе хэнжеле, овурд но э пушой эн гимназист, песде юш нуьшд э пушой энун.

— И чуйи, лелей Шелбет? — пуьрси Шолум э у денишире, лове э хэнде веберде — кидан туьре воисдениге и гъэйш не и хэнжел мере бэхш доре ме э хотур э хунейтуь гъуногъ омореи? — э зарифетевоз гуфди Шолум.

— Ме туьре бэхш-нечи нисе доренуьм, — пажире дес хушдере э хэнжел веноре, гуфди Шелбет э егъур — домогъэвоз — И хэнжел не и гъэйш гъечинигеш эн туьни.

— Эн мени? — хэндуьсд Шолум, душгьоре вешенде.

— Эри, хэлеф ме, Шелбет-холу, дуз гуфдире, — жугъоб до Хъэсен. — Мол эн бебе эри кук биё мириси муну. И гъэйш не и хэнжел эн фэгъире бибешмуну. Э дедешму бирмундиге угьоре ,у гъеусэгІэт мидануь.

— Э дес ишму чуйтам офдори ерэгъ эн бибейму? — э мэхътелиревоз пуьрси Шолум.

— Гье эз товун энун кори иму туьре огол зереймгъо, эритуь эри гуфдире, — жугъоб до Шелбет.

Суьфде Хъэсен, песде Шелбет гъеме гъозие-гъэдер эн и коре, Юсуф чуйтам куьшде омориге ихдилот сохдуйт эри кук ю И ихдилоте э шиновусдеки э пушой чумгъой эн Шолум миёмо мипоисд сифет эн хунки бибешу Гъомуил. Дуьл энун оноре хуно гуйге эдембу пара бире, сухде эз товун эн у кор, ки и Гъомуил, бибей Шолум Юсуфе куьшде и ченд салгъо эдее э зенюревоз зигъисде, охмури шенде э руй эн муьрде.

Шолум э хушде недерире хуно дес кеши э лой хэнжел. Э е дес дуьм-хэнжелире гуьрде э е десигеревоз гъоб юре, у е кем ведешенд хэнжеле эз гъоб ю, моч сохд хинике гъовуй эн хэнжеле э лерзире ловгьоревоз. Дуь доне гІэрс похлире хуно омо рихд эз чумгъой энун. Песде у хэнжеле э зарбевоз сэхд сохде, эпой вэхуьшде, келе-келе гуфди:

— Вэхд миёв, ме гье э и хэнжелевоз сер эн Гьомуиле бура э пой-
гьой эн дедейму мидешенуым — у е кем э хуьшде домунде бэгьдо во-
гордунд гене хэнжеле э Шелбет.— Бигьил и хэнжел гьеле э ишму муну
и суриш э гЛэрейму домунугу.

И гофе гуфдире бэгьдо, Шолум «Согъбоши» гуфдире, ведерафд эз
хуне, пиён, хэнжел расире одомире хуно.

Шелбет гьемей эни ихдилотгьоре сохд эри Сосун. Е гьэдер вэгдо у
сере гьуз гуьрде нуьшд, дуьл ю буланмиш бирере хуно, песде мугу:

— Вэхиз имугьой, дарайм э нуькере, туре виним.

Парталгьоре векенде, гьердуьй энугьо дерафдуьт э хинике гЮв. ГЮв
нуькере гужлуй бу, одоми э гужевоз э пой поисде дануьсдембу. Север не
тургьо э поегьо — михгьой эн гьовогьдори дезере, э минжи нуькере, бес-
де бируьт. Севере векенде, угьо э гужевоз ведешендуьт уре эз гЮв, норут
э гьирогь нуькере, э сер месегьо, жигь-жигьэре хуно туькуьлмиш бугьо
э гьирогь нуькере. Гьетте жэггьоре эз север ведешенде, жэггьо сер гуьр-
дуьт эри вежесде, дуьм вешенде. Кими энугьо э гьугь сер поисде, гулу-
гулу рафде, эдембируьт шенде хуьшдере э лой гЮв. Пилкегьой энугьо,
хуьрде монетгьой нуьгьреире хуно эдембируьт тов доре э товуши эн менг.
Сосун э песой жэггьо видовусде, месере вегуьрде мизе эз сер эн гьер
жэггь, угьо дуборе э гЮв недаревт гуфдире Песде кура сохде жэггьоре но
э жерге, сер гуьрд эри шуморде.

— О, чуй амбари, — э шориревоз келе-келе гуфди гЭил, шуш нефес
ю гуьрде эз песой жэггьо эз видовусдеи. — Паздегь кутуми, дуь могьи!

Шелбет лэгьэр, бирэхьне, гьемей ю тар поисдебу э ён гЭтош, гьэй-
ле э лэггэ дери, суьпуьле хэнде сохде, дениширебу чуйтам Сосун видо-
вусдениге э песой жэггьо, еки-еки э жерге норембуге угьоре.

— Омори э меревоз-зарал несохди, — э дуьлхоширевоз гуфди Шел-
бет. — Нимей эни жэггьо, не е могьи туьре бугу, — деслове падшогь эз
буле хэзиней хуьшде бэхш доренигьоре хуно гуфди Шелбет, — имугьой-
ле дегешдим хисим, э иму эз себэхь зу-сери гьэлечегьой эн ПергЮу»,
тоегьой эн дерз Гьомуил дениширет.

Гьердуьй энугьо, келе мерд не гЭил, сер-тен ишуре вокурде, э зир
ишу гиёв дешенде, дегешдуьт — хисируьт э гьирогь эн гЭтош.

Пушой себэхь пире мерд бирден эз сес пое-пой эн гЭсб хэбер бисдо.
Сес пое-пой эн гЭсбгьо оморе-оморе эдембу гужлуй бире. Бирден эз
песой доргьо эз торики э пушой эн Шелбет омо ведиромо дуь ерэгьлуйе
гЭтлуьгьо. Еки энугьо Гьомуил бу, екиге човуч энугу, Илогьу. Сифёт эн
гьердуьй энугьо огьу вечирере хуно бу, гьош-гьобогь ишу хуни-хуни.

Гьич шевэхэйрбу недореки, Гьомуил чуме-чару сохде иловлере, ку-
мере, пуьрси, туьнделемши бире.

— Рэхьмон э и хоригьо веде небиребу?

— Нэггь, чуй беге гьечи, ники гердо? — пуьрси Шелбет дуьлпесоре
хуно бире.

— Шову у куксег,— эжигей Гьомуил жугьоб до човуч ю,— дуь
тое дерз эн ковхоре сухунди, хэрэгуше хуно вирихди, пэхьни бире эжеиге.
Эдее уре гешденим.

— Миёфум уре, — э хьуршевоз гуфди Гьомуил, гьэмчиле э дес шу-
вунде, — эз зир хориш миёфум. Е уре гьэжелере хуно э дор микешуьм,
еневуге э Сибир мифуьрсуьм, э гиден-гелмез!..

Гьомуил не Илогьу э зарбевоз гьэмчил зеруьт эз гЭсбгьошу, офдо-
рут э рэхь, песде гье у сэггэт вир бисдорут эз пушой чум, э торики эн
пушой себэхь, э гЛэрей доргьой эн више.

(Эхир эн гьвели бэхш).

СЕРГЕЙ ИЗГИЯЕВ.

ИХДИЛОТ ДУЪ ОШУГЪ

Гуюм эришму, дусдгъо, ихдилот эн дуъ ошугъэ. И дуъ ошугъ е руз гъисмет биренуыт э е межлуыс. Чуытам э метелегъо гуфдиренуытге: «Э е межлуыс дуъ ошугъ гъисмет бисдорутге мэгӀнигъо килитлеме хунде миѳвт». Эз расдиш гъе гъечуни. Межлуысе вокурденге еки эзи ошугъгъо сазе э сине веноре, сер гуърдени мэгӀни хуышдере э гъечи:

- Екимуыношугъ: Бегем эз хэлгъ пэхъни мибу гъозие?
Веги сазе, ошугъ, туъ гу дузире:
Дусде дире дуъл ёр эйчуъ лерзире?
Бегем духдер эз севгил ю терсире?
- Дуьимуыношугъ: Пэхъни нибу гъич вэхд эз хэлгъ гъозие.
Шох мигую ошугъ гъер вэхд дузире.
Бегем негъогъ дуъл ёр гъони лерзире,
Де дур нерав, эзу эдей терсире.
- Екимуыношугъ: Гу, ошугъ чуъ нивогорду песово?
Э дес хэлгъ де, невери у э гъово.
Эзу зиѳд нисди эри эвлодгъо,
У гӀэзизи эри дусдгъо, дедейгъо.
- Дуьимуыношугъ: Торих гӀуъллом гъер вэхд рафде пушово,
Екиш уре ничаруну песово.
Шолумини гъони э дес хэлгъ дегъо,
У гъисд гӀэзиз эри дусдгъо, дедейгъо.
- Екимуыношугъ: У чуъники гъер чи гӀэмел овурде,
Корхонегъо, шегъер ве богъ дешенде,
Нум тэгӀрифи эй игидгъо овурде,
У ошугъэ эри хунде эшгъ доре.
- Дуьимуыношугъ: У жофои гъер чи гӀэмел овурде,
Тозе богъгъо ве хунегъо вокурде,
Эй игидгъо нум тэгӀрифи овурде,
Эй ошугъгъо эшгъ ве хъэвес эй хунде.
- Гъердуыеки: Гъердуый иму гъони хундим мэгӀнире,
Ошугъгъоймуш гӀэзиз хосде се чире:
Муъгъбет дусди, шолуме девр, жофоре, —
И се чигъо овурденуыт софоре.

СУЬФДЕИ КОСМОНАВТ

Суьфдеи космонавт,
Э асму у варафд.
Одоми совети э эвргьо рэхь вокурд,
Э гьеммей эн гIуьлом нишоне у бурмунд.

Суьфдеи космонавт
Э торих у дарафд,
Чуьн игид-гьинорменд, чуьн ферзенд хэлгь
совет,
Э жиге овурдгьо, сохдигьо хэлгь ниет.

ГIэлемент космонавт
Э лэгIэй хэлгь дарафд.
Имугьой сохутгу дуьшменгьо боворин,
Эз улкей совет игиде Гагарин.

Космонавт нисд тэхьно,
Уре гьисд хьэрмэхьгьо,
Чуьн товуш минорет, угьо эй Ватани,
Эри кукгьой вилеет хубе нишони.

МЭГИНИ ЖЭГИГИРГЬО

Беде шаргьо эйму терс нисд,
Бурра мирайм лепуьргьоре.
Дуьл кифлетгьо э иму гьисд,
Э гьэд дерьёгь у эшгь доре.
Сес дит, сес дит, эй жэгIгиргьо.
Тур дешеним, эй бироргьо.
Гуьрде жэгIгьо кумег мибу,
Эри Ватан, эй хэлгь иму.

Э лугьонди эн Каспия,
Э же жевлон зере жэгIгьо.
Э унжигеш гьэлеж бире,
Рэхьэ бесде тур жэгIгиргьо.

п р и п е в:

Чумгьой иму хифлет нирав,
Уёгьире сэхд мидорим.
Дешенде тур гьич пуч нирав,
Плангьоймуре пур мисохим.
Сес дит, сес дит, эй жэгIгиргьо.
Тур дешеним, эй бироргьо.
Гуьрде жэгIгьо кумег мибу,
Эри Ватан, эй хэлгь иму.

ДУЪ ТОМОШЕГЪО

Э гІуьзет вокурден театргьой
азербайджани ве татире э Дербенд.

Тегьер гІэзиз зенде бала
Ве суьфдеи бегьер гьисдге,
Ухшешинуьт томошегъо:
«Вагиф» — Вургун, шогъ дестонгъо,
«Гъовхобергъой эн азади» —
Дестон Юно, шогьир тати,
Бурмундетгъо э сер сегьне,
Чуьн бэхш васал эри хэлгъ ме.
Дуь театр, дуь милетгъо:
Азербайджан ве хэлгъ татгъо,
Гуйге и руз буге мигІид,
Уинчигъош, тегьер игид,
Томошере рач бурмундут,
Хэлгъгъо омбор шори сохдут.
Гене «Вагиф» бисдо зинде,
«Гъовхобергъош» желд женг берде.
Хосденуьм ме эйшму гене,
Эй бурмунде э сер сегьне
Чигьрет тозе девр имуре,
Гъовхобергъой хушбэхдире.

САД МЕРД ВЕ Е ЗЕН

Эри Матаева Берта.

У сад мердгъо солдатгъоют,
Сигъ поисдет э се жерге.
Э довгІо нис дарафденуьт,
Угъо веруьт э сер сегьне.

ДовгІоре нис хосде угъо,
Ерэгъ неде э дес ишу.
Эй шолуми хунде угъо
Ве эй Ватан — гІэзизишу.

Э пушой жерге поисд,
Чуьн командир, духдер тати.
Надуьшмендлуь десгъо ю гьисд,
Мигуиге дуь гъэнети.

Деслегъоре у мижумунд
Ве эшгъ мидо сад мердгъоре.
Э солдатгъо у мибурмунд
Дуз хундеи мэгІнигъоре.

Э фикир ме зинде бисдо
Чуьтам зенгъо бируьтге гъул.
Гьони угъо бирет усдо
Гьер сенигІэт ве мэгІнихун.

И томоше войгей мени.
Мэґни хундеш сениґэти.
Э дуьл шогьир дешенд гьони
Эшгъ ве шори духдер тати.

МУЪХЪКЕМЕ ПАЛУТДОР

Э ґуьзет омореи шогьир хэлгьн Азербайджан Сулейман Рустам э ш. Дербенд.

Э иму, догълуйгьо, е хубе ґэдоти:
ґуьногъгьо оморе э иму мироди.
Нун-муьнуьк эй доре гьемише хьозури.
Туь эйму ґуьногъ нисд, ґэзизе бирори.

Руз васал, Сулейман, оморей туь мигьму.
Чуьн васал туь шори овурдей эриму.
У муйгьой эн сер туь э гуьлгьо хумнеи,
Оммо дуьл шогьири, чуьн жовон хундени.

Муьхъкеме палутдор эй чуйкле гьэлхэнди.
Садсалгьо едигор боругьой Дербенди.
Э угьо ме бемзер сохденуьм дусдире
Хэлгъгьой Азербайджан ве эн Догьистуре.

Мэґнигьой шогьиргьо паруьсде, тегьер гьуш,
Эз девргьо э девргьо у доре яравуьш.
Жовоне шогьируьм ме офдем гьэнетгьо,
Сулейман Рустами кумегчи эвлодгьо.

У БУ ШОГЬИР ХЭЛГЪ

Эри еровурди шогьир тати Юно Семенов.

Эри ме эдее сохденуьм гумон:
Э ґуьлом омори ченд жире инсон,
ґьеркире мидануь е дивэгI бире,
Сургьореш э дуьл ю нидани дире.
Омборгьо гьишденуьт нумники энжэгъ,
Нис рафде гьич вэхдиш эз лэгIэй эн хэлгъ.
Никисох муьрденге эз ґуьмуьр бивэхд
Хьэйфбери сохденуьт, дорд доре дуьл сэхд.
Песг чуьтам дорд недуь гьони дуьл шогьир?
У бу дусд эри хэлгъ, усдо ве хьовир.
ґьэleme вегуьрде минуьвуьсд дестон,
ґьер келме эгъуьл бу эри эн инсон.
Кечуьке мивегуьрд, гьэleme норе,
Фэхълеи эй сохде нисохд негире.
У сейл зере э богъ чири гьуьзуьргуьл
Хунди эри хэлгъ чуьн шоре буьлбуьл
Имугьой дур бирей эзиму, бирор,
Дестонгьо туь гьишдей эйму едигор.
Чуьн шогьир чуйкле хэлгъ, э торих мерай,
Эз лэгIэй эн дусдгьо гьич вэхд нифурай.

СОЕЮШ ЭРИ МЕ ГІЭЗИЗИ

Диренуьмге э гьово тэхьное парандере,
Енебуге э асму товдоре астараре,
Э хумней энугьо э пушой ме оmore,
Чигьрет эн ёр, соеюш эри ме гІэзиз гьисдгьо.

Гуфдиренуьт бурлиант гьисд эз гьемме
бугьолуь,
Енебуге пул бугьо гьисд гуфдире мозоллуь.
Эз бурлиант ве пулгьо гьисд эри ме бугьолуь
Чигьрет эн ёр, соеюш эри ме гІэзиз гьисдгьо.

Э гьэриби, э чулгьо, рэхь э дургьо офдоге,
Енебуге э жофо эрэгь тигьи бисдоге,
Бирден дуьлшор мибошум э пушой ме оmore
Чигьрет эн ёр, соеюш эри ме гІэзиз гьисдгьо.

СЕВГИЛИ

Тэхьно лампе хунере товуш нидуь,
Севгилисуьз бегем дуьл ёр тоб мидуь,
Дусд не бире ловгьой энунихэндудь,
Пар зе биё, ёр гузети, севгили.

Дор ве савзе васале сохде гузет,
Парандегьош гьони руьхьленмиш бирет.
Чумгьой ме, дусд, э у рэхь туь демундет.
Пар зе биё, ёр гузети, севгили.

Э чул, богьче вадарафде гешдеки,
Гуйге эз ме эдей гуфдире еки:
«Эжи дусд туь, бегем гьони туь теки?»
Пар зе биё, ёр гузети, севгили.

ЭРИМУ МИМУНУ МУЬГЬБЕТ ЕДИГОР

Дануьсденуьм хосденим екире сэхд,
Эричуь не бисдо имуре у бэхд,
Бошим гьисмет, дуьлгьо хосдере хуно,
Товуш дуьт эриму муьгьбет ве шовгІо?!..

Бовор сох, бирени гьелбет е себеб,
Герек нисд э инжо дургуне эдеб.
Нис бире зеки бэгІзигьо гьисмет.
Сохдугеш шев ве руз угьо хьэрекет.

Дурим эз еки, гьисметиш не бирейм.
Дуь руй екире бегьемиш не дирейм.
Мирай э кесгьо, гьисмет оф миёв,
Эриму мимуну муьгьбет едигор.

ОДОХЛУ

Эй ме кес бири, чуьн е кук, туь жовон,
Оммо диренге, гІэдоти э инсон,
Чумгьо домунде, сохдени дуьл гумон,
Бируьм шекелуь ме эз туь, одохлу.

Песде вохурде, гоф мисохд зугьуниш,
Кем-кем мибисдо войгегьой дуьл очмиш.
Бирден э гьечи бисдорум ме соймиш.
Гене не бири туь эн ме, одохлу.

Дие шекелуь, нигорен ме нисдуьм.
Метлеб эн туьре гьеммере дануьсдуьм.
Севгил гуфдире, ме туьре сэхд хосдуьм.
Бирей эри ме имугьой одохлу.

* * *

Э асму жесд астаре,
Бирден вини кук уре.
Мугу ёгъин бэхд мени,
ЕгІни вэгІдо куьнд бири.

И кук омбор инжо гешд,
Астарегьош е ченд жесд.
Оммо духдер не омо,
Бур себэхьиш верома.

ЖУГЬОБ ДИНОР

Динор е руз вегуьрд когъоз
Эз шинохэ кук дигьишу.
Не вохурди э уревоз,
Дусдиш неде э гІэрешу.

ГІэйиб миомо омбор куке,
Нис офдембу фегьм эй хуьшде.
«Минуьвувьсуьм когъоз буге», —
Мэхьшово сохд, метлеб дошде.

Дарафд когъоз эз дес Динор.
Хьэрекет сохд эри хунде.
Гьечиш-гьечуш чарунд омбор,
Недануьсд у хэте хунде.

Эй бурмунде э кес гІэйби,
Войгей куке дануьсдени.
Дуьл эн Динор до битоби,
Песде эй кук нуьвувьсдени:

— «Когъоз туьре вегуьрденге,
Жер точкагьо ме венорум.
Дан, угьоре туь хундиге,
Когъоз туьреш гьечу хундум».

ШОХЬОНГУМ Э ГЕШД

Шохьонгуми дируым е мерд,
Э е кучей шегьер Дербенд,
Геймише тен, килэхьэ сер,
Эдей гешде, юш е тегьер.

ВэгІдо вэгІдо у мичаруьсд,
Э киниге миветуьндуьсд
Гене сере у тик гуьрде,
Тегьер бейгъуш, мигешд геде.

Бирден дируым е ченд луьнг дур,
Е зен бугьо пэхьнуье руй,
Эз ю дуллу муйгьо э бенд,
Эдей рафде э песой мерд.

Мугум белкем женг чи гуьрде,
Э хьокимгьо рафденуьтге.
Пуьрсуьруым ме тоб не доре,
И чуй хьоли, чуй кориге.

Тегьер бигІор, лов хэндунде,
Э лой эн зен чум чарунде,
Мугу эдем берде зене
Кино «Муьгьбет» эй бурмунде.

ГЕНЕ БЕБЕ Э РАЙОН БУ

Белкем э хэлгъ нисдге шинох,
«Игид» мэгІни, Юсуьф-корсох?
Э райцентр гьуллугъчини,
Э дигьбонгьо у гешдени.
Рафде гьербо у э район
Вогошдени бире пиён.
...Е руз машин «Волга» омо,
Зен не куклеш ведиромо.
Мивинуьт мерд сэхд пиёни,
Тегьер эн жэгІ, бегьем шуьли.
Э и хьолиш мерд буйругъ до:
«Шороб, шороб... биёр ебо!..»
Папкей юре еки вегуьрд,
Е дуьдуьйге эз гьулгьо гуьрд.
Кукле дире бешуре
Эз хоригьо пой кешире,
Эз дедешу бирден мугу:
— Гене бебе э район бу?

ДИГЬ ПЕЛТЕКГЬО

Э е дигь ме е руз дируым
Мисохдут гоф гьемме пелтек.
Омбор мэхьтел инжо мундум,
Гуюм гене гьисдиге тек.

Пуърсиренуым ме эз еки:
— Эз дедеи бире кори?

— Председатель ю пелтеки,
Унегуьре мод офдори.

Гьелеш гьисдуьт е парагьо,
Хуб те хэреб не дануьсде,
Вегуьрденыт нишон угьо
Эз хос'етгьой эн келете.

ТОЗЕ ДИРЕКТОР

Е руз гьуллугь офдоре ме
Оморенуым э корхоне.
Гьуллугьчигьо гьемме нуьшдет,
Омборгьошуш дегиш бирет.

Гуюм очугь бисдорум гьогь,
Пуърсиренуым эз е корсох:
— Гьемме инжо бирет дегиш,
Ненге-менуым, эз расд, чешмиш?!..

Гье и корсох гьэд-гьуд бире,
Тегьер ловлис, мезе доре
Мугу:
— Геде бейхэбери.
Дан, директор тозе бири.

БЕНДГЬО

Э кулелугь бугьо жиге,
Песою вишеш мибу.
Эз чуькле кор сер гуьрдиге
Песою дуьруьжд мибу.

Варафдейгеш э келлей догь,
Мегу эхир гьуьлом туьни.
Бош эз хуьшде екем уьгь,
Тике догьэш дереюни.

Гьич гьэиб нисди неданире,
Эгер дошдге у сабуьре.
Нэгл, гуфдиге данандеюм,
Хьуьрметсуьзи омбар бире.

Тукончире невоисдге
Гьич пеймуне дургу нибу.
Хэретчире невоисдге
Сохдекор ю гьэиблуь нибу.

Эри игид келе мейду,
Тегьер вози веди мибу.

Эй терсенгогь чуькле мейду,
Чуьн келе женг веди мибу.

Синере туь гье куфдиге,
Эзу коргьо бегьем нибу.
Кемсуйгире гуфдириге,
Эзу зарал гьич вэхд нибу.

Гу ченд гектар туь кошдейге
Суймергъэндил эй мол-гъэре.
Меш мигуюм ченд гьисдиге
Дуьшие мол фермашмуре.

Гов гъэроре нисе хунде,
Хуреге у хуб шинохде.

Туь э тегьенг ухшеш мезе,
Чуьн бегьер ю бош туь мезе.

Те хунере вокурде,
Рэхь воку туь унжиге.

Те гIэйб кесе туь гуфдире
Ебо фегьм сох хуб хуьшдере.

Темэхь инсоне хьэсуьл овурде.
Темэхь инсоне э уьлуьм берде.

Чендгъэдер гъэргъэ гье хундгеш мэгIнире,
Гене уре буьлбуьл нибу гуфдире.

ФОЛЬКЛОР

*(ИХДИЛОТГЬОЙ ЭН ШЕЛМУЪЙ МЕМРИ,
МЕТЕЛЕГЬОЙ ЭН ХЭЛГЪИ)*

ЧУЪТАМ ШЕЛМУЪ Э КОСМОС РАФДЕБУГЕ

Э вэхд граждански довглон, меш ки партизануым. Гъээзэгъгьой эн Деникин эдее э хэлгъ гуж сохде. Кими десдегъгой гъээзэгъгьой эсавзи богъгьой, э песой боругъгой Дербенд мескен зерет нуьшдет, партизангьоре э шегьер нисе дегъишденуьт.

Мугум эз комондирме:

— Фьюрс мере э разведке, хуьшдени эн Деникине, серкеллей эн гъээзэгъгьоре, эз бугъозию гуьруьм биёрум э пушойтуь.

— Миворов эз дестуь ужире кор? — мугу комондир.

Мугум:

— Ме Шелмуьй Хъэмейдигъиш нибошум и кор эз десме невороморенге.

Вокурдум жундуре пара-парае парталгъо, вегуьрдуьм э хуьшдеревоз е расеш, е куьгъне тумореш, ведарафдуьм эз «Гъопуй Кофори». Штаб эн Деникин у вэхди э богъгъой Кофори бу.

Эз «Гъопуй Кофори» ведироморенге, мивинуьм гъээзэгъгъой эн Деникин емишдоргьоре, тегъенгьоре бурра, глэтош вонорет, эдете кобобгъо буржунде, эрэгъи хурде, э мотишкегьоревоз кеф сохде.

Мере еки энугъош огол зере, дуьндуьрмиш, инжимиш несохдуьт. Эдете диренуьт, ки келе мерди, «дедушкеи», глони, пара-параи. Кире гереки у?

Согъ саламат эз ки энигъо гирошдуьм, оморум ведироморум э ён штаб эн Деникин. Э гъэд эн штаб недерафдуьм, чуьнки эз Деникин бэгъэй унжо де офицергъойгеш мидебу гуфдире. Э пушой эн штаб эн е келе тутдор вебу. Верафдуьм э сер тутдор пэхъни бисдорум. Э штаб эн Деникин еки эдее дироморе еки ведарафде. Гъово эдембу шохъонгум бире, чуьшме пушой дерафде — недерафдеи. Мереш сэхд гисне бири. Э жигей эн ну е пут бирени тут хурдум, шуьгъэммере пур сохд. Бирден мивинуьм е гъуьндуьре, хиегълуье, рушверие генерал ведиромо.

Гъе у сэглэт дануьсдуьм и Деникин биреире, чуьнки э ме нишоногъой энуре гуфдиребу. Гъетте генерал Деникин эз зир тутдор гирошде, гъе эз сер дор шендуьм хуьшдере, э сер эн, венгесдуьм Деникине, э хори, лэглэюре э велгъо — волговушгьоревоз пур-сохдум, хъэрой сохде недануь гуфдире. Песде дес-пой генерале бесде, донорум уре э туморе, венорум э кулме, офдорум э рэхъ.

Хуьшдере гъирогъ кешире-кешире эз ён доргъо, гъэндэгъгъо пэхъни-пэхъники эдее рафденуьм, мере гъээзэгъгъо невинуь гуфдире. Бирден нехэбереки оморум э е гъээзэгъ не э е мотишке расд омо. Гъээзэгъ вэхуьшд гуьрд эз туморейме:

— И чуьни э туморейтуь деригъо? — мугу эз ме.

Зугъун мере худо гъэлет сохд, мугум.

— Хуги.

Гъээзэгъ, ме мадан и гофе эз худо хосде бебсей. Гуьрд эз гьул ме, кеши берд э ки хьэрмэхьгьой хуьшде, гьншд шелере эз кулме векенде.

— Имуре имишев те себэхъ гушд не кобоб бири эри хурде, — мугу у эз хьэрмэхьгьой хуьшде, шори-шори.

Гуьрдуьм эз рушме, сер гуьрдуьм эри минет сохде, хоши гуьрде гъээзэгьгоре: эй атав ехши, анав ехши, бийт ишму и хуге эз туморейме ме-ведешенит, ме эдее берденуьм и хуге э кешуш эрменигьо фурухде, эз пул энэ эри г'Эилгьойме кембиш нун не партал восдоре, угьо гисне-бирэхь-ней. Эжи, эки мугуи. Е-дуь гъээзэгъ омо гьуьл зе шенд мере эз ён туморе, угьониге сер гуьрдуьт буьскгьо — кордогьо эри хьозур сохде. Меш дие эз г'Уьлом дес вегуьрдем.

Эз туморе э жигей эн хуг омо Деникин ведиромо. Генерал ишуре диренге гъээзэгьгоре жинг гуьрд, дануьсдуьт ки ме партизан биреире, хьэ-лово бисдорут э жунме, сер гуьрдуьт мере эри суд сохде.

Эки мугу:

— Биё уре сухуним, хокистер юре вор дим!

Униге мугу:

— Биё пуст юре кеним э гъэноре кешим, гусбенде хуно.

Екигейге мугу:

— Биё э пойгьой энэ сенгъ бесдим э дерьёгъ батмиш сохим. Дерьёгъ ки э биней буз имуни.

Эхирки, гьерки энигьо эдее е г'Эжел норе эриме.

Е гъээзэгъ мугу:

— Эз гьеме хуби, уре э гъэд туп доноре, зере лов тум сохде, гьер жизлей энэ э е дере-тепе бурав.

Гуьрдуьт игьо, г'Эззиме, эз дуь дес, эз дуь пойме, донорут мере э лу-лей эн туп, снарад доноруьт, зеруьт тупе.

Бирден жиз-з-з сохде, снарад верафд э гьилгьили эн асму. Ме э сер эн снарад э кул Гьир-ат верире хуно эдее эз г'Эрей асдарагьо гирошде-нуьм. Асдарагьоре э пенжеревоз вечире, нэхуьте хуно э зир шейме е гъэ-дер декуьрдуьм пур сохдуьм. И снарад дуз омо офдо э ён дигъ Жогьуль. Снарад э хори расире мунде лов бисдо, лепуьр энэ зе шенд мере э сер эн бун хунейме.

У ме эз асму чире асдарагьоре комондир иму бэхш сохд до парти-зангьоре. Угьо у астарарагьоре э килэхьгьошу воноренге, эз товуш энугьо зэхьлегьой эн гъээзэгьгьой Деникин рафдембу, тов-чум ишуре берде, суьсд бирембируьт офдоре. Гье у астарарагьо э пушони вери зерим лов-тум сохдим дуьшмере.

Расди ме, Деникине гуьрде овурде недануьсдуьм. Оммо эри Дени-кине гуьрде нирафдуьмге, у асдарагьореш, эз асму чире овурде ни да-нуьсдуьм.

ЧУЪТАМ ШЕЛМУЪ ДОМОР ЭН РАБИ БИРЕБУГЕ

Жогьиле вэг'Идоймени, гьеле эвленмиш небирем, гъээзегьуьм, эз гье-ме косибгьош-косибуьм. Ебо те сирои эри ну не г'Юш хурде хьэсротуьм. Е руз э гуш ме хэбер дерафд, ки Менешир-огьо себэхъ эдее кук хуьш-дере мило сохде.

Мугум э дуьлме: э вогьней эни коревоз бурам э сер мило, э хуней эн и келе г'Юшир Дербенд те сирои чи хурум, е-дуь пейле шоробиш ведуьм.

Себэхъ торик-тошуши бире вэхшдуьм эз хьэлов, килэхъ мере э зир гьултугьме шишируьм — видов э сер мило. Гье и вэхди омо э рэхъ ме доен вохурд. Доен келе раби, гоморедана одоми бу. Юш келе мерд,

сипре рушгъо бу. Себэхьмунде у чухогъоре э сер душгъо вешенде, веди-роморебу эри гешдей хуьшде.

Мере диремунде, доен мере поюнд, мугу эз ме:

— Ой хэлефме, туь гьечи себэхь — зусери, шуш-нефес гуьрде э же видовусде?

Мугум:

— Э жунтуь раби, Меншир-огъоре кук бири, мере воисдени бурам расуьм зури-зури борухой эн милоре эри шиновусде.

Нигуюмки, эдес эри гЮш-руьгъэ хурде видовусденуьм.

Доене эз и гофме амбар хьэз омо, хоши-хоши дениши э ме, мугу:

— Ой хэлефме, туь чуь хьэлولة, худо борухо сохде куки, эгенер туь эри е борухоре шиновусде, вэхуьшде и рэхьэ видов-видов рафдениге.

Мугум:

— Э жунтуь раби, гье эри е борухо шиновусде эдее рафденуьм, небуге ме э же, Меншир-огъо э же.

Доен мугу эз ме:

— Эз хотур энижире туь худоре, туроре дусд хосдеи, ме духдермере эдее э туь доренуьм. Мере туьчуьни домор воисдембу.

Доене, гуьм э туь, е теке духдер бу, рачиуреш гьэдер небу, гуьл-себэхьире хуно эдембу тов доре. Ю хуьшдени доениш лап гЮшире одоми бу, э гьер жиге уре е богъ, е хуне бу. И гофгъой эн доене шиновусденге, эз шори гуйге мере паргъо верома. Мугум э дуьлме: «Шелмуь, кеф туь, кефи, нун туь имугъой э руьгъэ миофдону» Расди доен ире гуфди э ме:

— Мере эз туь гьичиш герек нисди. Ме духдермере э туь доренге, гьеме мол-девлетме эритуь мимуну. Шев Илогъу-гьенови (екишобот) дефуьрс илчигъоре духдере эри хосде. Энжэгъ е дегъ туьме мере эри духдер кирой рэхь миди. Ме э у дегъ туьме михьтожи нисдуьм. Ме уре гьечи, эри гЮдот эдее хосденуьм эз туь, хэлгъ негую, доен ижиревегирлуье, келе гЮшире одоми биреки, духдер хуьшдере вегуьрди эзи гЮни, сэхьибсуьзе етима духделегъоре хуно, кирой эн рэхьэ не восдореки эз гьул ю гуьрди э шуьвер доре.

«Согъ боши» гуфдире, дес рабире моч сохдуьм, видовусдуьм э хуней Менешир-огъо, шори-шори.

Те ме э доеневоз э ширине ихдилот поисде, э хьэёт эн Менешир-огъо одоми кура биребу.

ГЮэиле мило сохде бэгъдо, серпой огол эе жэгIмете э келе хуне эри гьуногълугъи сохде. Э звер хуне серпой гЮширгъоре, гьолинешуьгъэмгъоре нушунд, э зофру — чуьмени косиб-кусуб, фэхьлемэхьлере. Серпой овурд э пушой эн гЮширгъо, гЮэззиме, туькуьлмиш сохд хубе шоробгъо, эрэгъигъо, каньякгъо, ченд жире нухорушгъоре, оммо э пушойму овурд шенд е-дуь десде дуруп, е дуь хуьшге жэгI, не е-дуь чорек суьркее шороб, э пушой гьэндее гомиш пусире сумер шендере хуно.

Мере эз ижире парадке, бедхьисоби амбар гьэгър омо. Мугум эриме: «Ме домор эн доен, эн гЮшире одоми биреки, ижире коре ме э герде чуьтам вегируьм?»

Огол зеруьм серпоире, мугум эз у:

— Э иму э е чум, э у звер нуьшдегоре гЮширгъо эе чумиге эричуь денишире туь.

Серпоире эз гофме хьэз неомо. Эз ме мугу:

— Туь рази нисдиге, чуьтам оморейге, гьечу вэхиз бура эзинжо.

— Гьудигълеле! — хьэрой вегирдуьм ме э сер эн серпой. Дануьсденими туь, э киревоз гоф сохдеге? Ме эз имбурузине рузевоз домор эн хуьшдени доенуьм!...

И гофе шиновусде мунде гьеме пертбисдо мунд э жигей хуьшде, сер гуьрд мере, эз серпой гуьрде те сэхьиб хуне, десмере гуьрде, амбаракбу, сэгIэт ник сохде. Еки мугу эз ме гье усэгIэт: «Ме теимугьбой недануьсдем, туь шевхэгьерзендей эн дедейхолуйму биреире», Екиге мугу: «Келебебешму не дедейхолуйму сугьдхьэллол духдер холу-кухолуни», Екигейге мугу: «Зен эн холушму бирорзерей эн зен гIэмлеймени». Эхирки, сертуьре дорд недуьм, гьетте дануьсде, ме домор эн келе доен, эн келе гIошир бирем гуфдире, э меревоз, эз гIошир гуьрди те косиб гьемере воисд куьнд бу, мирос бу. Оммо теимугьбой э коми песо-пушово дебируьмгеш эз ме пуьрсирогор, хэбер бирогор небу.

Узун созуьн гьисгьэси, эз туь нохуш хуб хурдум э сер мило шороб, каньянк, егъни, ченд жире хубе закускегьо. Гьуногьгьо у руз э сер сугьфре пейлере эз согъи эн мило сохдей гIэил хурдембируьтге, е пейлейгере эз согъи ме не духдер эн доен, эн одохлуйме хурдембируьт.

Себэхьимуьн эз хов вэхуьшденге, серме е кем очмиш биренге, нуьшдуьм эри фикир сохде: эз же биёрум ме и дегь туьме доене эри доре. Э жунтуь е гьэре кепик гуфдиренигьо э куьфме недери. Э пойме е туьртуьр бире тирохгьо вери, сегиш уре темэхь сохде ниберуь, чухойме гириге гIэрдовуже хуно сула-сулаи. Рузиш гьемин руз мигIиди, ние дануьсденуьм «Симхьо туроиге», небугь чуйиге, оммо эз се рузиге бэгьдо эри духдер хосде биё дарам.

Вэхуьшдуьм оморум э нумаз. Нумазе у руз эри «расдилой туро», эри «чепилой туроре» гуьрдеи, эри шомош, эри раби, эри «Хьофдоре» хэйли пул оморебу. Пулгьбой нумазиш э гобой э е келе рушверие мерди.

Ме э думит — хэёл эн дегь туьме дерики, гьич мере хэбер небисдо, кей нумаз верасдге. Хэлгь сисидгьошуре гьэд сохде, ведерафдуьт эз нумаз. Домунд э нумаз тэхьно е гобой. Э сер куьрси э пушой эн у е гьундогь пул бу, пулгьбой нумаз, эри шуморде. И пулгьоре диренге, чумгьбой ме чор чуми бисдо. Оморум асда-асда э е десевоз гуьрдуьм эз бугьоз эн гобой, э десигеревоз шуьшуьм гифдире гьундогь эн пуле э куьфме, гобой е божэхь дешенд, сес ю е сер э ён есиев Сефдер Ахундов шиновусде миоомо.

Э сес эн гобой хэлгь видов-видов дуборе вогошд диromo э нумаз, ведабури иловлеймере. Диromo доениш. Доен диренге мере, зэхьлей ю рафд.

— И туьни? — мугу эз ме доен

Мугум:

— Эри, менуьм раби.

— Туь эри е борухой милоре шиновусде, — мэхьтел мунде гуфди доен, — себэхь — зу сери вэхуьшдебири е верс рэхьэ видовусде. Туь э же икоргьо э же?-

Коргьбой гуьгьоре хуно э, гIов батмиш бирейм, дие э иму ворущ кори нисоху». Дие гьечиш-гьечуш доен духдер хуьшдере э ме нидуь, меш дуьл энуре эри хош несохдеи, мугум:

— Туь е кем егIэлмиш бирей раби, мере нешинохдей. Ужире, туь гуфдиренигьо сугьобгьбоймере ижире гIовунгьош гьисди.

Ихдилотгьоре эз гофгьбой эн Шелмуь нуьвуьсди э шегьер Дербенд э 1940 сал Хьизгьил Авшалумов.

МЕТЕЛЕГЬОЙ ЭН ХЭЛГЪИ

Шороб лолеш э зугъу миёру.
Хуруз гIуьгIуь незе гуфдире, бегем сэбэхь нисе бире?
Девере э гьимогъовоз гIов нидуь.
Э шовгIо амбар сохугъо одоми бовор месох.
ГIэйб кесе э туь гуюгъо, гIэйб туьреш э кес мигую.
Туь туьлкиниге, ме дуьм туьлкинуьм.
ГIэйл эз гIэселиш ширини.
Муьрдегъо гъечи дануьсдени, зиндегъо эдее хъэлво хурде.
Тепеигъо невечаруьсде, чухурекигъо пур нибу.
Биренигъо вече эз гъэд хое жив зере.
Э сер тие суьфре «новорих» нибу.
ГIове э гъэрболевоз нивечинуь.
Дусд бире асанти, дусдире дошде четини.
Зугъун лоле дедей ю хуб мидануь.
Тэхъле доре тэхъле емиш мибу.
Хуней эн дургу сухд, оммо э у екиш бовор несохд.
Деде уге биренге, бебеш эри гIэйл хуьшде уге бире.
Эз гъилогъ мугу эз гъеме ки рачи? мугу: «Балай ме».
Эз гъилогъ пуьрси: «Эз гъеме ки ширини?» Мугу: «Балайме»
Хуьрде шишере э еки вогосунде нибу.
Эри гирисдеш одомире биё дуьл бу.
У туь имисал хундегъоре, ме пор хундем.
Кечеле шуне эричуьни?
Э гIэруьси рафде э сэхъиб гIэруьсировоз женг нигуьруь.
Э геми венуьшде э сэхъиб гемировоз женг нигуьруь.
Кире эз дуьшмен туь хъэз оморениге, у туьре нисе хосде.
Косиб керг восдоге, данки, е косиб нечогъи, енебуге керг.
Хэр гье у хэри, оммо палан ю дегиш бири.
Эз амбаргъо сер зенуьгъо, эз кемгъош мимуну.
Лап ширин мебош-михуру туьре, лап тэхъл мебош-мишенуь туьре.
Те сие (бираче) гIэруьс геймиш бире гIэруьси эз дес мирав.
Сад асдара гене ченд е менг товуш нидуь.
Э лулей ою одоми сере ниденуь.
Еки сенгъи, еки — гъэребеч.
Онгур эз онгур нишон мегуьруь, одоми эз одоми-эгъуьл.
Сере вир сохди э серевирки домунде.
Токи сер бу — килэхь офд миёв.
Кура шэгIм эйчуьни?
Эз гъэретикон гъэретикон бегъем мибу.
ГIэсбгъо пой вегуьрденге эри нэгIл зере, хэргъоц гуфдиребу мугу:
«Менем-менем!»

Гъуногъ се руз зиѣдте ширин нибу.
Э гъэжгъу чуй декуърдиге, э кемче гье у медиров.
Эн мар пусд ю дегиш мибу, оммо хосиетгъойю (дивэгI ю) дегиш
нибу.

Ярашуйгъи эн дор гуъли, эн одоми — партал
Сег чуйни, пешмю чуй бу?
Э гIэнг бугъо жиге гIэселиш мибу.
Кур эз худо чуй михогъу? Дуь чум!
Женг хоюгъо одоми гIуьмуьрю дураз нибу.
Жовогъил э гъэд хокиш тов доре.
ГIов эри хуьште рэхь миофу.
Тонуре герм несохде нун нибуржуну.
Эз кул гIэсб фироморе э кул хэр нивенишуь.
Гъэдуьр заре заргер мидануь.
Эгъуьл э гIуьмуьр кор неве.
Сег э домой дер сэхьиб хуьште дилбош мибу.
Сад дусд кеми, е дуьшме амбар.
Ой ми хэ э мисмар чарундейгъо, первордигор, косибе демирчиреш
худо биребей!

Эз гоф гоф медиров, эз хуьжет-женг
Нум хьэлворе гуьрдуьм гуфдире, эз у лэгIэйме ширин нибу.
Имбурузине коре эри себэхь мегъил.
Э кул хэр егъер венори гуфдире эзу хэр э гIэсб ничаруь.
Дуьле эз дуьл хэбердор бире.
Э куьгъне дор куьрм деноре.
Эри назу возини, эри муш гIэжел.
Эз туьлки пуьрсируьт: «Шогъид туь кини?» Мугу: «Дуьм ме»
Эз гуьрг терсуьгъо гове э нэхир нифуьрсуй.
Эз гуьрг гъич нэхирчи нибу.
Амбар дануьсдениге — кемлей гоф сох.
Гъич дуьл эн бэхил хомуш нибу.
Чум эн темэхькоре хори сирои мисоху.
Э едесевоз энгуьл нибесдуь.
Эз ники ники медиров, эз беди-беди.
Никире сох э ники дануьсдегор.
Э богъбончи одоми емиш нифуруху, э бусдончи — тара.
Гисне эз э гIош денишире сирои нибу.
Оюре эз дуьм ю меги, гуьрдиге рэхьо меди.
Эз дур гешдуьм, эз куьннд офд.
ГIэйб э муьрдегор вери.
Хубе хьовир эз бирор хуби.
Терс эз гIов не эз гIэтош.
Сову э сенгъ расиге — вой эри совуни, сенгъ э сову расигеш вой эри
совуни

Офдой буру, хуьр эн хуне.
Эз делуь (женгесур) дур бош.
Туь хуб биребей э гъэншер ме эйчуь расд оморебири.
Эз чум те гуш чор энгуьшд рэхь дери.
Еки эз товней богъ эдей гуфдире, еккейге — эз товней догъ.
Назу герме жигере нишенуь.
Мерд э сер гоф хуьште сэхд мипою.
Оводунеи шегъер эз гъирогъ мэгIлуьм мибу
Рэхь дураз бугу, саламат бугу.
Суьмер эн кесиге, суьмерду эхи эн туьни.
Эри гисне нун жугъиш ширини.

Амбар гешдегор (винирегор) амбар мидануь.
Э кул гӀэсб эн кес венуьшдегор, зу миофтону.
Гьеминнон эрэгъ несохдиге, зимисду э кендуйтуь гӀорд нидебу.
Чуькле тевер келе доре э хори мивенгенуь.
Хэр э туз амбар бугьо жиге мидегешдуь.
Усоле руз хуб мибу, усоле одоми нэгӀ.
ГӀэселиш дуьл одомире зерени амбар хурденге.
Туь чуьтам чек зереге, меш гьечу эдее вежегьисденуьм.
Одоми гӀошир бир-бире сэгъэт мибу.
Туьлки э желе офдори.
Э хуби беди омори
Э шуьгъэм чуь дериге кес ние дире.
Сег сэхьибе шинохди (шинохдени).
Келегеди эн богъбон-богъи, эн гуьзел-рачи.
Дузе (расде) гоф гьемише тэхьли.
Э раче сиб куьрм мидобу.
Туьнде гӀэсб зу мивомуну (хэсде мибу).
Хэрегуше э гӀэреберевоз нигуьруь.
Дуьзд гьечи дануьсдени гьеме дуьзди.
Гьерчире гьимет юни.
Кур сэхд гуьруьгьо чире рэхьо нидуь.
Чум невиниге, дуьл ниhoгьу
Эз е пое чапар нибу.
Эз е дор више нибу.
Эз е гуьл васал нибу
Е пусире сиб е говол (туморе) сибе хэреб (пуч) мисоху.
Войгей (воисдей) эн гӀэил эз буйругъ эн падшогъ зиёди.
Аслан пир биренге, уреш ебу гуфдиренуьт.
Гьер мерд э хуней хуьшде векили.
Дес десе мишуру, дес руе.
Фуьлфуьл хуругьо лэгӀэйю мисуху.
Э гъэд хуьшг, тариш мисуху.
Сег гӀэйби-гӀори мидануьсдге шоволбирэхьнеш нигешд.
Э гъэребеч невебугьо дор екиш чубугъ нивешенуь.
ГӀэил гирисде-гирисде келе бире.
Шуьгъэм ю сирои бири, оммо чум ю нэгӀ.
Мара гӀэжели гуьрденге оморени э миглей рэхь дегешде.
Чуьшме ведироморенге астарাগьо дерафдени.
Совуй гӀови э рэхь гӀов хуьрд мибу.
Кечире шороб дори — уш рафди э гуьргевоз вепичире.
Те э гӀов неофдони симов зерере хуте нибоши.
Хьилете (огъуе) одоми зу пир мибу
Моле сэхьиб гереки, куке — бебе.
Эз е одоми вежегьисде гӀэруьси нибу.
Сие пешме эз шушде сипи нибу.
Ки тэхьле гезине хурдиге, эри энугӀовиш ширин миёв.
Жапуьр э сер жапуьре вор дорогор тигьи мибу.
Дуь пой э е тирох нидору.
Гьер мерд дорд доре жигей хуьшдере ю хуб мидануь.
Эз амбардани эз дуь пой э е желе офдори.
Дуьзд чумтерс мибу.
Хурде — моли, мунде — мирос.
Пул бебе эри куку мирос мимуну.
Дер кесе меку, дер туьреш кес некую.
Гьер гофе гуфдире ние бире.

Гуьмуьр эн дуьзд кутэхьи.

Гъуногъ эн сэгъэте гюшир бирейнжо, эн деслове косиб бошумгьо хуби.

Эри гисне е буржунде ну эз е тешд хэми хуби.

Эз нэхир пес мунугьо дана (гуселе) э лэгIэй гуьрг миофдону.

Эз думит сер дорд мидуь.

Э жэгIчи жэгI нифуруху.

Гов неоморе есиёв кор нисоху.

Чолтуке некуфде гюш нибу.

Ологъ сохде неёвгьо зими кур мибу.

Эри гIэил эз шир дедей хьэлолте (хубте) чи нисди.

Доре эз бегьер ю мидануь, одомире эз коргьой ю.

Яра хуб мибу, жиге яра мимуну.

Эз бэгIэвече терсуйгьо эрзуь никору.

СЕРНОМЕ

Якуб Абрамов	
Интернат	3
Хэйронгуыл ве жейронгуыл	3
Юно Семенов	
Озгорегьой куыгънегьо	5
Амал Кукулиев	
Ме одоми хоринуым	8
Гьербой мибошум боворинлуь ме	8
Хьэнуьх Анисимов	
Ватан	9
Миши Бахшиев	
Хушегьой онгур (роман)	12
Зоя Семендуева	
Учитель	49
Сосун Гуршумов	
Чуькле богъбон	50
Хьизгьил Авшалумов	
Духтер нэхирчи (повесть)	52
Сергей Изгияев	
Ихдилот дуй ошугъ	83
Суьфден космонавт	84
МэгIни жэгIгиргьо	84
Дуй томошегьо	85
Сад мерд ве е зен	85
Муьхькеме палутдор	86
У бу шогьир хэлгъ	86
Сесюш эри ме гIэзизи	87
Сэвгили	87
Эриму мимуну муьгьбет едигор	87
Одохлу	88
Жугьоб динор	88
Шохьонгум э гешд	89
Гене бебе э район бу	89
Дигь пелтекгьо	89
Тозе директор	90
Бендгьо	90

ФОЛЬКЛОР

Чуьтам Шелмуь э космос рафдебуге	95
Чуьтам Шелмуь домор раби биребуге	96
Метелегьой эн хэлгьи	99

С. Изгияев.

НАША СОВЕТСКАЯ РОДИНА

Художник Б. Крючков.
Редактор Х. Авшалумов.
Художествен. редактор В. Кулиш.
Техн. редактор А. Абдуллаев.
Корректор М. Ханукаев.

Сдано в набор 6/IX-1961 г. Подписано в печать 25/X-1961 г.

Печ. л. 6,5. Усл. печ. л. 8,905. Уч.-изд. л. 7,388.

Форм. бум. 70×108 ¹/₁₆. Бум. л. 3,25.

С04600. Тираж 1000. Цена 30 коп.

Дагестанское книжное издательство Министерства культуры ДАССР,
Махачкала, ул. Маркова, 55. Зак. № 1301.

Типография им. С. М. Кирова Министерства культуры ДАССР,
Махачкала, ул. Маркова, 51.

Цена 30 коп.

МАХАЧКАЛА 1961

СОВЕТСКАЯ РОДИНА

АЛЬМАНАХ № 1

На татском языке